

Käyttöoikeustestamentti jäämistösuunnitelun välineenä

Toni-Antti Viitasaari

Asianajajan perhe- ja perintöoikeus

Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta

30.3.2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

VIITASAARI, TONI-ANTTI: Käyttöoikeustestamentti jäämistösuunnittelun välineenä

Pro gradu, 73 s.

Perhe- ja jäämistöoikeus

Maaliskuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

Tutkielman aiheena on käyttöoikeustestamentin hyödyntäminen jäämistösuunnittelussa. Tutkimuskysymyksenä on selvittää, millaisia hyötyjä käyttöoikeustestamentin avulla voidaan jäämistösuunnittelussa saavuttaa ja mitä tällöin on otettava huomioon. Tutkielmassa ei käsitellä kansainvälistä jäämistösuunnittelua lainvalintasäännöksiin, vaan keskitytään tilanteeseen, jossa Suomessa asuva perittävä haluaa määrätä Suomessa sijaitsevasta omaisuudestaan.

Tutkielmassa etsitään vastauksia tutkimuskysymyksiin lainopillista metodia käyttäen ja pyritään selvittämään käyttöoikeustestamentin kannalta relevantin voimassa olevan oikeuden sisältö tulkitsemalla säädöksiä esitöiden ja oikeuskirjallisuuden avulla. Tutkielmassa keskitytään siihen, miten oikeus on toteutunut ja miten se todennäköisesti tulevaisuudessa toteutuu. Näin voidaan ennakoida, millaisia vaikutuksia testamentissa tehtävillä ratkaisuilla todennäköisesti on.

Käyttöoikeustestamentilla voidaan ensinnäkin saavuttaa verohyötyä, sillä käyttöoikeus on perintöverosta vapaa ja omaisuuden omistaja maksaa käyttöoikeuden raskaimmasta omaisuudesta vähemmän perintöveroa. Käyttöoikeustestamentti myös suojaa sekä käyttöoikeuden haltijaa että omaisuuden omistajaa ulosmittaukselta, sillä käyttöoikeuden alaista omaisuutta ei voida ulosmitata niin käyttöoikeuden haltijan kuin omistajankaan velasta. Myöskään itse käyttöoikeutta ei voida ulosmitata. Lisäksi käyttöoikeustestamentilla on mahdollista antaa testamentinsaajalle elinikäinen oikeus omaisuuteen siten, että hänellä ei kuitenkaan ole oikeutta määrätä omaisuudesta testamentilla eikä yleensä myöskään oikeutta luovuttaa omaisuutta ilman omistajan lupaa.

Järjestelyssä omistajan oikeus omaisuuteen jää yleensä vain odotusoikeudeksi, ja hän saa täyden oikeuden disponoida omaisuudesta vasta käyttöoikeuden päätyttyä. Tämä voi aiheuttaa erimielisyyksiä omistajan ja käyttöoikeuden haltijan välillä, varsinkin jos käyttöoikeuden haltija omistajan mielestä hoitaa omaisuutta huolimattomasti. Tämän lisäksi on syytä ottaa huomioon, että testamentattavan omaisuuden määrään vaikuttavat useat seikat, kuten avio-oikeus, rintaperillisten lakiosat sekä leskeä suojaavat säännökset.

Asiasanat: testamenttioikeus, käyttöoikeus, perintövero, verosuunnittelu

Sisällys

Sisällys	III
Lähdeluettelo	V
Virallislähteet	V
Oikeuskirjallisuus	V
Oikeustapaukset	VII
Muut lähteet	VIII
Lyhenteet.....	VIII
1. Johdanto.....	1
1.1. Tausta	1
1.1.1. Jäämistösuunnittelu	1
1.1.2. Lakimääräinen perimysjärjestys	3
1.2. Tutkimuskysymys, metodi ja rajaus	5
1.3. Työn rakenne	6
2. Käyttöoikeustestamentti yksityisoikeudessa.....	6
2.1. Testamenttiluokitukset.....	6
2.1.1. Yleistä.....	6
2.1.2. Täysi omistusoikeustestamentti	8
2.1.3. Rajoitettu omistusoikeustestamentti	9
2.1.4. Tuotto-oikeustestamentti.....	10
2.2. Käyttöoikeustestamentti	12
2.2.1. Yleistä käyttöoikeustestamentista	12
2.2.2. Käyttöoikeuden kohde ja PK 12 luvun soveltamisala	12
2.2.3. PK 12 luvun säännösten dispositiivisuus.....	15
2.2.4. Leskelle suopea tulkinta-asenne	16
2.2.5. Käyttöoikeuden sisältö PK 12 luvun mukaan.....	17
2.2.6. Säilyttämisperiaate.....	18
2.2.7. Rahavarojen sijoittaminen.....	19
2.2.8. Metsän hyödyntäminen	20
2.2.9. Omaisuudesta aiheutuvat kustannukset.....	21
2.3. Käyttöoikeus ja disponointivalta.....	24
2.3.1. Käyttöoikeuden luovutus	24
2.3.2. Käyttöoikeuden haltijan oikeus luovuttaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta	25
2.3.3. Omistajan oikeus luovuttaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta	27
2.3.4. Omistajan oikeussuojakeinot.....	31
2.4. Käyttöoikeustestamentti ja ulosmittaus	33
2.4.1. Yleistä.....	33
2.4.2. Käyttöoikeuden ulosmittaus	34

2.4.3. Omaisuuden ulosmittaus käyttöoikeuden haltijan velasta.....	35
2.4.4. Omaisuuden ulosmittaus omistajan velasta	35
2.4.5. Pesäosuuden ulosmittaus	36
2.4.6. Avio-oikeuden ulosmittaus	38
2.5. Käyttöoikeustestamentti kuolinpesässä	38
2.6. Omistajattoman tilan testamentti	40
3. Jäämistösuunnitteluun vaikuttavia tekijöitä.....	41
3.1. Lesken suojaäännökset.....	41
3.2. Rintaperillisen lakiosaoikeus.....	42
3.2.1. Lakiosaoikeus	42
3.2.2. Suoja perittävän tekemiä luovutuksia vastaan.....	43
3.2.3. Lakiosan vaatiminen ja oikeus saada lakiosa ilman rajoituksia.....	46
3.3. Aviovarallisuus oikeus ja testamenttausvapaus.....	48
3.3.1. Ositusjärjestelmä	48
3.3.2. Jäämistöositus	52
3.3.3. Avioehdot.....	53
4. Käyttöoikeustestamentti ja vero-oikeus	57
4.1. Testamentti ja verosuunnittelu.....	57
4.2. Perintö- ja tuloverotuksen perusteet	59
4.3. Käyttöoikeuden lakkaaminen ja luovuttaminen	61
4.4. Verotettavan omaisuuden arvo.....	62
4.5. Veroluokat	64
4.6. Perintöosuudesta tehtävät vähennykset	65
4.7. Perintöveron asteikko	66
4.8. Yhteinen testamenttisaanto ja verotus	67
4.9. Ennakkoperintö ja muut lahjat perintöverotuksessa	68
4.10. Omistajattoman tilan testamentti ja perintöverotus	70
5. Yhteenveto	72

Lähdeluettelo

Virallislähteet

HE 68/1995 (Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi perintö- ja lahjaverolain muuttamisesta)

Ehdotus 1935:2 (Ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi perusteluineen)

Oikeuskirjallisuus

Aarnio, Aulis: Jälkisäädökset. 2., uudistettu painos. Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta 1975.

Aarnio, Aulis: Kysymyksiä testamenttioikeuden alalta: Tutkimus eräistä oikeudellisen käsitteenmuodostuksen peruspiirteistä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja 1969.

Aarnio, Aulis: Tulkinnan taito: ajatuksia oikeudesta, oikeustieteestä ja yhteiskunnasta. WSOY 2006.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus. I, Perintöoikeus. 6. uud. p. Alma 2016.

Aarnio, Aulis – Kangas, Urpo: Suomen jäämistöoikeus. II, Testamenttioikeus. 5. uud. p. Talentum 2015.

Andersson, Edward – Linnakangas, Esko – Frände, Joakim: Tuloverotus. 8. uud. p. Talentum Pro 2016.

Helin, Markku: Lesken asumisoikeus ja puolisoiden keskinäinen testamentti. Oikeustieto 1/2013, s. 4-7.

Helin, Markku: Perheoikeudellisista etuuksista luopuminen. Lakimies 7-8/2012, s. 1032–1047.

Hemmo, Mika: Vahingonkorvausoikeus. WSOY 2005.

Kangas, Urpo: Perhevarallisuusosoikeus. 3. uud. p. Alma Talent 2018.

Kartio, Leena: Esineoikeuden perusteet. 2. uud. p. Lakimiesliiton kustannus 2001.

Kolehmainen, Antti: Suosiolahja: Suosimistarkoitus ja sen toteennäyttäminen. Oikeustiede-Jurisprudentia 2011:XLIV, s. 279-330

Kolehmainen, Antti: Tutkimusongelma ja metodi lainopillisessa työssä. Osa teosta Oikeustieteellinen opinnäyte – Artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta. Toim. Tarmo Miettinen. Edilex 2015

Kolehmainen, Antti – Råbinä, Timo: Jäämistösuunnittelu. Talentum 2012.

- Linna, Tuula*: Ulosottokaaren pääkohdat. 2. uud. p. Alma Talent 2019.
- Linna, Tuula – Leppänen, Tatu*: Ulosotto-oikeus. II, Ulosmittaus ja myynti. 2. uud. p. Talentum Pro 2015.
- Linnakangas, Esko*: Perintöverotuksen synty, nykytila ja tulevaisuus. Lakimies 1/2013 s. 82–101.
- Lohi, Tapani*: Aviovarallisuusosoikeus. Talentum Pro 2016.
- Lohi, Tapani*: Ennakkoperinnöstä: perintö- ja lakiosien määräytyminen. Lakimiesliiton kustannus 1999.
- Lohi, Tapani*: KKO 2000:100. Avioliitto. Avioehtosopimus. Omaisuuden ositus. Lakimies 2/2001, s. 345-357.
- Lohi, Tapani*: Muulle kuin rintaperilliselle annettu suosiolahja. Defensor Legis 1/2017, s. 1-15.
- Lohi, Tapani*: Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta. Business Law Forum 2007, s. 199-241.
- Lohi, Tapani*: Velkojen kattaminen ja vastike avioliittolain järjestelmässä. Business Law Forum 2004, s. 251–289.
- Mahkonen, Sami*: PK 12 luvun taustasta ja tarkoituksesta. Defensor Legis 1-2/1987, s. 44-60.
- Mikkola, Tuulikki*: Yhteisomistus. 2. uud. p. Alma 2017.
- Ossa, Jaakko*: Perinnön ja lahjan verokohtelu. Talentum 2009.
- Pekkanen, Raimo*: Sekatyypinen työsopimus. Suomalainen lakimiesyhdistys 1966.
- Puronen, Pertti*: Perintö- ja lahjaverotus. 11. uud. p. Talentum Pro 2015.
- Rautiala, Martti*: Perintö ja testamentti uuden perintökaaren mukaan. 1967.
- Saarnilehto, Ari – Annola, Vesa*: Sopimusoikeuden perusteet. Alma Talent 2018.
- Ståhlberg, Pauli – Karhu, Juha*: Suomen vahingonkorvausoikeus. 6. uud. p. Talentum 2013.
- Tikka, Kari S.*: Veron minimoinnista: tutkimus tulo- tai omaisuusverosta vapautumisen tarkoituksessa tehdyistä toimista lainsoveltamisongelmana erityisesti silmällä pitäen verotuslain 56 §:ää. Suomalainen lakimiesyhdistys 1972.
- Tuunainen, Pekka*: Perintö, testamentti ja velka. Talentum 2015.
- Walén, Gösta*: Kommentar till Ärvdabalken. Del 1 (1-17 kap), Arv och testamente. 4. uud. p. Nordstedts juridik 1993.
- Wirilander, Juhani*: Käyttöoikeudesta kiinteistöön silmällä pitäen lailla sääntelemättömiä käyttöoikeuksia. Suomalainen lakimiesyhdistys 1980.
- Wirilander, Juhani*: PK 12 luvun soveltamisalasta ja testamenttiin perustuvan käyttöoikeuden ns. esineoikeudellisesta suojasta. Defensor Legis 1980 s. 170.

Oikeustapaukset

Korkein oikeus

KKO 1953 II 93

KKO 2007:21

KKO 1974-II-51

KKO 1998:114

KKO 1997:70

KKO 2012:90

KKO 2003:95

KKO 1985 I 1

KKO 2000:100

Korkein hallinto-oikeus

KHO 2014:30

KHO 1966 II 636

KHO 1972 T 3070

KHO 1987 B 624

KHO 1970 II 594

KHO 1973 II 596

KHO 1986 II 599

KHO 2013:98

KHO 2000:66

KHO 2014:141

Muut lähteet

Suomen virallinen tilasto (SVT): Kotitalouksien varallisuus [verkkojulkaisu]. ISSN=2242-3214. 2016, 2. Nettovarallisuus korkein 65–74-vuotiailla. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 27.3.2020]

Yle: Perintöveroa koskevan kansalaisaloitteen käsittely pysähtyi – oppositio kummissaan: "Avaa pään hurjalta tuntuvalle menettelylle" (<https://yle.fi/uutiset/3-10527961>)

MTV Uutiset: Nämä puolueet haluavat lakkauttaa perintö- ja lahjaveron – "Tuottaisi enemmän työpaikkoja" (<https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/nama-puolueet-haluavat-lakkauttaa-perinto-ja-lahjaveron-tuottaisi-enemman-tyopaikkoja/6835992#qs.wtC8FDM>)

Verohallinnon kannanotto (https://www.vero.fi/syventavat-vero-ohjeet/kannanotot/47688/omistajattoman_tilan_testamentti_ja_tes/)

Lyhenteet

AL	avioliittolaki (234/1929)
AvoL	laki avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta (26/2011)
HE	hallituksen esitys
HO	hovioikeus
KHO	korkein hallinto-oikeus
KKO	korkein oikeus
MK	maakaari (540/1995)
PerVL	perintö- ja lahjaverolaki (378/1940)
PK	perintökaari (40/1965)
TVL	tuloverolaki (1535/1992)
UK	ulosottokaari (705/2007)
ÄB	Ärvdabalk (1958:637)

1. Johdanto

1.1. Tausta

1.1.1. Jäämistösuunnittelu

Suomalaisten kotitalouksien nettovarallisuus on noussut vuosien myötä. Varsinkin tarkasteltaessa kotitalouksia, joissa vanhin henkilö on iältään 65-74-vuotias, mediaaninettovarallisuus on ollut vuonna 1987 hieman yli 60 000 euroa, vuonna 2004 noin 130 000 euroa ja 2016 yli 200 000 euroa.¹ Suomalaisilla näyttäisi siis olevan selvästi aiempaa enemmän nettovarallisuutta eläkepäivillään. Varallisuuden lisääntymisen voidaan päätellä johtavan siihen, että myös perintöä jää aiempaa enemmän jaettavaksi. Tämän vuoksi on entistä tärkeämpää suunnitella sitä, miten perittävä haluaa omaisuutensa siirtyvän eteenpäin kuolemansa jälkeen.

Jäämistösuunnittelu on verrattain uusi termi oikeustieteen alalla. Oikeustieteellisissä artikkeleissa ja kirjallisuudessa sitä on käytetty jonkin verran, mutta se on hakujeni mukaan esiintynyt vain kahdesti korkeimman oikeuden ratkaisuisissa sekä kahdesti hallituksen esityksissä.² Teoksessaan Jäämistösuunnittelu Kolehmainen ja Räbinä ovat määritelleet jäämistösuunnittelun seuraavasti: *”Jäämistösuunnittelu ymmärrettään tässä teoksessa toimintana, jossa perinnönjättäjän tarkoituksena on vaikuttaa jollain tavalla jäämistöönsä. Kyse on toimista, joilla perinnönjättäjä vaikuttaa a) kuolinpesän hallintoon, b) jaettavan omaisuuden määrään tai laatuun taikka siihen, c) kuka tai ketkä ovat edunsaajia sekä d) mitä ja kuinka paljon he jäämistöstä saavat”*.³

Jäämistösuunnittelun tavoitteisiin voidaan pyrkiä useilla erilaisilla keinoilla. Saarenpää on jaotellut jäämistösuunnittelun keinot seuraavasti: 1) sukupolvenvaihdosta

¹ Suomen virallinen tilasto (SVT): Kotitalouksien varallisuus [verkkojulkaisu]. ISSN=2242-3214. 2016, 2. Nettovarallisuus korkein 65–74-vuotiailla. Helsinki: Tilastokeskus [viitattu: 27.3.2020]

² KKO 2004:40, KKO 2013:13, HE 44/2001 ja HE 275/2018.

³ Kolehmainen – Räbinä: Jäämistösuunnittelu s. 1

koskeva, 2) jäämistön ohittamiseen tähtäävä, 3) yksilön varallisuusasemaa koskeva, 4) edunvalvontaa koskeva, 5) parisuhdeoikeudellinen, 6) jäämistön haltuunottoa koskeva ja 7) jäämistösaantojen hyödyntämistä ohjaava suunnittelu.⁴ Kolehmainen ja Rabinä puolestaan jakavat teoksensa seuraaviin päälukuihin: Parisuhdenormisto ja jäämistösuunnittelu, Testamentti ja jäämistösuunnittelu, Henkivakuutus ja jäämistösuunnittelu, Lahja ja jäämistösuunnittelu, Muut perittävän tekemät jäämistöön vaikuttavat määräämistoimet, Perinnöstä luopuminen perittävän eläessä sekä Edunvalvonta ja jäämistösuunnittelu. Jäämistösuunnittelussa voi siis hyödyntää monia erilaisia instrumentteja, mutta tässä tutkielmassa perehdyn niistä käyttöoikeustestamenttiin.

Käyttöoikeustestamentti on kiinnostava jäämistösuunnittelun väline, sillä testamentilla annettu käyttöoikeus on verovapaa. Perintövero omaisuudesta määrätään sille, joka tulee omaisuuden omistajaksi. Omaisuuden verotusarvosta vähennetään kuitenkin käyttöoikeudelle laskettava arvo, joten kokonaisuudessaan omaisuuteen kohdistuvan perintöveron määrä pienenee. Haittapuolena on toki se, että omaisuuden omistaja ei pääse hyödyntämään omaisuutta käyttöoikeudesta johtuen, mikä voi mahdollisesti johtaa erimielisyyksien omistajan ja käyttöoikeuden haltijan välillä.

Jäämistösuunnitteluun liittyy läheisesti myös perittävän verosuunnittelu. Perintöverotus onkin ajankohtainen aihe, sillä perintöveron poistamista ajava kansalaisaloite sai keväällä 2018 tarvittavat 50 000 allekirjoitusta ja eteni valiokuntakäsittelyyn loka-kuussa 2018. Valtiovarainvaliokunta päätti kuitenkin poikkeuksellisesti, että aloitteesta ei tehdä mietintöä.⁵ MTV Uutisten selvityksen mukaan eduskuntapuolueista kokoomus, perussuomalaiset ja RKP kannattavat perintö- ja lahjaveron poistamista. SDP, vasemmistoliitto ja vihreät puolestaan perusivat pääministeri Juha Sipilän hallituksen näihin veroihin tekemät kevennykset.⁶ Yhtäältä perintöverotus nähdään hankalana ja epäoikeudenmukaisena perillisten kannalta, sillä he saattavat joutua

⁴ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 13; lähteenä Saarenpää, Ahti: Jäämistösuunnittelu. Julkaisematon esitelmä Talentum Lakikoulutuksen Jäämistösuunnittelu 2011 -seminaarissa 21.6.2011.

⁵ Yle: Perintöveroa koskevan kansalaisaloitteen käsittely pysähtyi – oppositio kummissaan: "Avaa pään hurjalta tuntuvalle menettelylle"

⁶ MTV Uutiset: Nämä puolueet haluavat lakkauttaa perintö- ja lahjaveron – "Tuottaisi enemmän työpaikkoja"

luovuttamaan perintönä saatua omaisuutta, kuten kiinteistön, maksaakseen tähän kohdistuvan perintöveron. Voi olla, etteivät he saa omaisuutta lainkaan haltuunsa esimerkiksi lesken asumissuojan vuoksi, mutta joutuvat silti maksamaan perintöveron.⁷ Toisaalta taas perintöveroa pidetään oikeudenmukaisena verona, joka tasoittaa eroja varakkaiden ja vähävaraisempien sukujen välillä eikä ole haittana työnteon kannattavuutta ajatellen, kuten progressiivinen tulovero. Perinnön voidaan katsoa olevan ylimääräistä omaisuutta, jonka perijä saa ilman omaa työpanostaan.⁸ Siitä huolimatta, että kansalaisaloite eteni eduskuntakäsittelyyn, en usko, että Suomessa luovuttaisiin perintö- ja lahjaverotuksesta ainakaan lähivuosina. Täten perintöverosuunnittelulla tulee uskoakseni olemaan merkitystä myös tulevaisuudessa osana jäämistösuunnittelua.

1.1.2. Lakimääräinen perimysjärjestys

Jäämistösuunnittelua aloitettaessa on hyvä tietää vaihtoehtona se, miten lakimääräinen perimysjärjestys määräytyy eli miten perittävän jäämistö jaettaisiin ilman testamenttia. Tämän vuoksi on syytä esitellä perintökaaren mukainen lakisääteinen perimysjärjestys. Perintökaaren järjestelmä perimysjärjestyksen määrittelemiseksi perustuu parenteeluihin. Parenteeteja on kolme ja mikäli perittävältä jää perillisiä aiemmassa parenteelissa, seuraavaan ryhmään kuuluvat eivät saa oikeutta perintöön.⁹

Ensimmäiseen parenteeleihin kuuluvat PK 2:1:n mukaan perittävän rintaperilliset. He jakavat perittävän omaisuuden keskenään ja kukin lapsi saa yhtä suuren osuuden. Myös vuoden 2012 adoptiolain alle kuuluvat adoptiolapset ovat rintaperillisen asemassa.¹⁰ Ensimmäisessä parenteelissa on rajaton sijaantulo-oikeus, eli mikäli perittävän rintaperillinen ei ole elossa, hänellä ei PK 15 luvun mukaan ole perintöoikeutta tain hän on asianmukaisesti luopunut perinnöstä, hänen jälkeläisensä ovat hänen sijaantuloperillisiä. Yhden perillisen sijaantuloperilliset jakavat keskenään sen omaisuuden, joka olisi tullut heidän vanhemmalleen.¹¹

⁷ Linnakangas: Perintöverotuksen synty, nykytila ja tulevaisuus s. 97

⁸ Linnakangas: Perintöverotuksen synty, nykytila ja tulevaisuus s. 93

⁹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 64

¹⁰ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 97

¹¹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 76

Mikäli perittävä oli kuollessaan naimisissa ja häneltä ei jäänyt rintaperillisiä, perintö menee aviopuolisolle. Leski on siis kuolinpesän ainoa osakas ja omaisuus siirtyy hänelle ilman perinnönjakoa, jos perittävä ei ole tehnyt minkäänlaista testamenttia muun tahon kuin puolisonsa hyväksi. Lesken kuoleman jälkeen lesken pesä jaetaan pääsäännön mukaan puoliksi ensin kuolleen puolison toissijaisten perillisten ja lesken perillisten kesken. Toissijaisia perillisiä ovat ensin kuolleen puolison vanhemmat sekä heidän suoraan alenevassa polvessa olevat jälkeläisensä.¹² Mikäli ensin kuolleelta puolisolta ei jää tällaisia perillisiä, omaisuus jaetaan lesken perillisten kesken, vaikka ensin kuolleella puolisollla olisikin kolmanteen parenteeliin kuuluvia perillisiä.¹³

PK 2:2:n mukaiseen toiseen parenteeliin kuuluvien perintöoikeus toteutuu, jos perittävällä ei ole rintaperillisiä eikä hän ollut kuollessaan naimisissa. Tähän parenteeliin kuuluvat perittävä vanhemmat. Lisäksi vanhempien rintaperillisillä on rajaton sijaantulo-oikeus, eli perittävä sisarukset sekä sisarusten lapset ja lapsenlapset voivat myös periä. Perinnön määrä jakautuu sukuhaaroittain, kuten ensimmäisessä parenteelissa eli kummankin vanhemman sukuhaaralle kuuluu puolet perinnöstä, joka sitten jaetaan mahdollisten sijaantulooperillisten kesken. Perittävä puolisisaruksilla on sama oikeus perintöön kuin täyssisaruksilla, jos täyssisaruksia ei ole. Puolisisarus voi tietyssä tapauksessa saada jopa perittävä koko omaisuuden. Puolisisarusten oikeus on kuitenkin käytännössä rajoitettu silloin, kun he perivät yhdessä täyssisarusten kanssa.¹⁴

Kolmanteen ja viimeiseen parenteeliin kuuluvat perittävä isovanhemmat. Kuolleen isovanhemman tilalle voi tulla hänen lapsensa, mutta sijaantulo-oikeus ei ylety tätä pidemmälle. Sijaantulo-oikeus on tässä viimeisessä parenteelissa siis rajoitettu aiemmista parenteeleista poiketen. Perittävä serkuilla ei näin ollen ole perintöoikeutta. Vanhempien täyssisarusten lisäksi tässäkin parenteelissa vanhempien puolisisaruksilla on samanlainen oikeus periä kuin perittävä puolisisaruksilla toisessa

¹² Testamentilla perittävä voi asettaa henkilön toissijaisen perillisen asemaan siinä tapauksessa, että hänen puolisonsa perii hänet PK 3:1:n mukaisesti. Puolison perintöoikeudesta tarkemmin ks. Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 113-118.

¹³ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 115-116

¹⁴ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 124

parenteelissa. Mikäli kolmanteen parenteeliin kuuluvia henkilöitä ei myöskään ole eikä perittävä ole tehnyt testamenttia, perintö menee PK 5 luvun säännösten mukaisesti valtiolle.¹⁵

1.2. Tutkimuskysymys, metodi ja rajaus

Jäämistösuunnittelussa voidaan käyttää monia erilaisia keinoja, mutta tässä tutkielmassa keskityn kuitenkin vain testamentin avulla suoritettavaan jäämistösuunnitteluun ja tarkemmin sanottuna käyttöoikeustestamentin hyödyntämiseen perittävän jäämistösuunnittelussa. En tarkastele työssäni kansainvälistä jäämistösuunnittelua lainvalintasäännöksineen, vaan keskityn tilanteeseen, jossa Suomessa asuva perinnönjättäjä haluaa määrätä Suomessa sijaitsevan omaisuutensa siirtymisestä eteenpäin. Tutkimuskysymykseni on, mitä hyötyjä käyttöoikeustestamentti tarjoaa jäämistösuunnittelussa ja mitä tällöin on otettava huomioon.

Tutkimusmenetelmäni on lainopillinen. Oikeustieteessä metodi ei ole luonnontieteiden kaltainen mekaaninen prosessi, vaan ennemminkin harkintaa ja näkökulma oikeuteen. Lainopilla eli oikeusdogmatiikalla on perinteisesti katsottu olevan kaksi tärkeää tehtävää: voimassa olevan oikeuden tulkinta ja oikeussäännösten systematisointi eli jäsentäminen.¹⁶ Tutkimuskysymyksiini vastatakseni pyrin selvittämään, mikä on käyttöoikeustestamentin kannalta relevantin voimassa olevan oikeuden sisältö vallitsevan lainopin mukaisesti. Tutkielmassani on siis tavanomaisen lainopin tiedonintressi. Keskityn siihen, miten oikeus on toteutunut ja miten se todennäköisesti jatkossa tulee toteutumaan.¹⁷ Näin on mahdollista arvioida testamentissa tehtävien ratkaisujen vaikutuksia etukäteen, mikä on tärkeää tarkastellessa oikeutta valitsemastani testamentin laatijan näkökulmasta. En tee de lege ferenda -tutkimusta eli keskity antamaan uutta lainsäädäntöä koskevia ratkaisuehdotuksia, vaan keskityn voimassa olevan oikeuden tulkintaan.

¹⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 125-127

¹⁶ Aarnio: Tulkinnan taito s. 237-238

¹⁷ Oikeustieteen tiedonintresseistä ks. Kolehmainen: Tutkimusongelma ja metodi lainopillisessa työssä s. 2.

1.3. Työn rakenne

Johdannossa käsittelin jäämistösuunnittelua sekä lakimääräistä perimystä. Toisessa pääluvussa syvennyn käyttöoikeustestamenttiin ja sitä koskevaan yksityisoikeudelliseen sääntelyyn, muun muassa käyttöoikeuden alaisen omaisuuden luovutusosoikeutta ja omistajan oikeussuojakeinoja koskevaan oletussääntelyyn. Lisäksi käyn läpi käyttöoikeustestamentin vaikutusta kuolinpesässä sekä ulosmittauksen kannalta. Kolmannessa pääluvussa käsittelen asioita, jotka vaikuttavat perittävän testamenttauvallan laajuuteen. Ne on siksi syytä ottaa huomioon, kun aikomuksena on hyödyntää testamenttia jäämistösuunnittelusta. Näistä tärkeimpiä ovat lesken suojasäännökset, avio-oikeus sekä rintaperillisten lakiosaoikeus. Neljännessä pääluvussa tarkastelen käyttöoikeustestamenttia vero-oikeuden näkökulmasta, sillä jäämistösuunnittelussa on tärkeää myös tietää eri vaihtoehtojen veroseuraamukset. Keskityn eniten perintöveroseuraamuksiin, mutta käyn läpi myös tuloverotusta. Viimeinen pääluku puolestaan sisältää johtopäätöksiä ja yhteenvedon.

2. Käyttöoikeustestamentti yksityisoikeudessa

2.1. Testamenttiluokitukset

2.1.1. Yleistä

Oikeuskirjallisuudessa perinteinen tapa luokitella jälkisäädöksiä perustuu testamentin saajalle annetun määräysvallan laajuuteen ja pysyvyyteen. Täysi omistusoikeustestamentti, rajoitettu omistusoikeustestamentti, käyttöoikeustestamentti ja tuotto-oikeustestamentti tarjoavat testamentinsaajalle erilaisia oikeuksia omaisuuteen ja tarjoavat sen myötä erilaisia mahdollisuuksia jäämistösuunnitteluun.¹⁸ Tätä nelijakoa on pidetty käytännön tarpeisiin liiankin yksityiskohtaisena, sillä valtaosa testeistä näyttää kuuluvan johonkin kolmesta luokasta: täysi omistusoikeustestamentti,

¹⁸ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 57-58

rajoitettu omistusoikeustestamentti ja käyttöoikeustestamentti.¹⁹ Keskityn tässä opin-
näytetyössä käyttöoikeustestamentin tuomiin mahdollisuuksiin ja mihin sitä hyödyn-
nettäessä on kiinnitettävä huomiota, mutta käyn vertailun ja systematiikan vuoksi ly-
hyesti läpi myös muut jälkisäädöstyypit.

Jälkisäädösten luokittelusta puhuttaessa on syytä ottaa huomioon, että luokitus on
luotu oikeuskirjallisuudessa esitysteknisistä syistä eikä jälkisäädöksen tarvitse kuulua
johonkin tiettyyn luokkaan ollakseen pätevä. Sekamuotoisista sopimuksista kirjoitta-
essaan Pekkanen huomauttaa, että tunnettu sopimustyyppi niin sanotusti vetää oi-
keustoimia puoleensa, sillä osapuolet tuntevat olonsa turvalliseksi käyttäessään tun-
nettua sopimustyyppiä.²⁰ Mielestäni tämä pätee myös testamentteihin, sillä testaatto-
rilla itsellään ei välttämättä ole kovin laajaa tietoa testamenttioikeudesta ja tällöin
käännyttään myös helposti valmiiden testamenttikaavojen puoleen, varsinkin kun niitä
on helposti saatavilla internetissä. Käytännössä voi kuitenkin esiintyä sekamuotoisia
testamentteja, joita ei voida sijoittaa mihinkään läpikäytävään tyyppiin. Jälkisäädös-
ten sijoittaminen typologiaan onkin lähinnä teoreettikkoa kiinnostava kysymys.²¹

Testamenttia tulkitessa on mielestäni syytä varoa sitä, että tulkinnassa lähdetäisiin
liikkeelle sokean tyyppisidonnaisesti sijoittamalla ensin jälkisäädös tiettyyn tyyppiin
esimerkiksi testamentin otsikon perusteella ja päättelemällä pelkästään tämän luoki-
tuksen perusteella minkälaisia oikeuksia se saajalle tuottaa. Mielestäni teoriassa pa-
rempi tapa olisi tulkita testamenttia tarkoitussidonnaisesti eli lähteä tulkinnassa siitä,
mitä testaattori on tarkoittanut. Tämä periaate mainitaankin perintökaaren 11 luvun 1
§:ssä. Mikäli hänen tarkoituksenaan on ollut esimerkiksi antaa kesämökin omistusoi-
keus puolisolleen hänen elinajakseen ja tämän jälkeen lapsilleen, puolisollla ei ole oi-
keutta määrätä kesämökistä testamentilla ja kyseessä on näin ollen rajoitettu omis-
tusoikeustestamentti. Ongelmana tässä on tietysti se, että testaattorin tarkoituksen
selvittäminen vaatii tulkintaa. Aarnion ja Kankaan käsityksen mukaan testamentti-
luokitukset ovatkin tulkinnan osalta lähinnä tulkintapresumtioita, joiden mukaan testa-
menttia on tulkittava, ellei käy ilmi, että testaattorin tarkoitus poikkeaa tästä. Mikäli

¹⁹ Aarnio: Kysymyksiä testamenttioikeuden alalta s. 79, 81

²⁰ Pekkanen, Raimo: Sekatyyppinen työsopimus, s. 139

²¹ Ylöstalo: Testamentin tulkinnasta s. 111

joku väittää, että testaattorin tarkoitus poikkeaa testamentissa esitetystä tahdonilmaisusta, hänen on todistettava väitteensä.²²

Samoin myös testamenttia laadittaessa on syytä selvittää, miten testaattori oikeasti haluaa järjestää varallisuutensa siirtymisen kuolemansa jälkeen ja millaisia oikeuksia hän haluaa kullekin perilliselle tai testamentinsaajalle antaa. Testaattorin omin sanoin kertoma testamenttaustahto on mielestäni paras lähtökohta testamenttia laadittaessa. Pidän tätä parempana kuin sitä, että testaattorille esitettäisiin vaihtoehtoiksi vain tietyt sopimustyytit ja selostettaisiin niiden tyyppilliset oikeusvaikutukset. Nojautumalla esimerkiksi kaavamalliin rajoitetaan todellisuudessa testaattorin testamenttausvapautta.²³

2.1.2. Täysi omistusoikeustestamentti

Täydellä omistusoikeustestamentilla annetaan nimensä mukaan testamentinsaajalle täysi omistusoikeus koko jäämistöön tai tiettyyn omaisuuteen. On kuitenkin hyvä muistaa, ettei testamentinsaaja voi saada parempaa oikeutta kuin testaattorilla oli.²⁴ Omistusoikeutta ei tässä tapauksessa rajoiteta, vaan testamentinsaajalla on oikeus disponoida omaisuudesta vapaasti elinaikanaan, luoda siihen oikeuksia kuten pantti- tai käyttöoikeuksia. Tämän lisäksi testamentinsaajalla on myös oikeus itse testamentata kyseinen omaisuus haluamalleen taholle. Koska hänellä on omaisuuteen täysi omistusoikeus, testamentilla saatu omaisuus kuuluu hänen konkurssipesäänsä ja omaisuus voidaan ulosmitata hänen velastaan. Konkurssilain (120/2004) 5:5:n mukaan omaisuus ei kuitenkaan kuulu testamentinsaajan konkurssipesään, jos hän on luopunut testamentista pykälässä säädetyssä ajassa.²⁵

Testamenttiluokituksen yhteydessä mainittuihin tyyppi- ja tarkoitussidonnaisiin tulkintoihin liittyen on myös tärkeää huomata, että testamentissa käytetty ilmaisu ”täydellä omistusoikeudella” ei välttämättä todellisuudessa viittaakaan täyteen omistusoikeustestamenttiin, jos tämän lisäksi on annettu määräys omaisuuden toissijaissaajasta. Tällöin katsotaan testaattorin tarkoituksen olleen ”täydellä omistusoikeudella”-

²² Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 62-63

²³ Aarnio: Kysymyksiä testamenttioikeuden alalta s. 92

²⁴ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 622

²⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 619-620

ilmaisusta huolimatta se, että ensisaajan kuoltua testamentattu omaisuus siirtyy toissijaissaajalle, eikä ensisaajalla näin ole oikeutta määrätä omaisuudesta kuolemansa varalta testamentilla. Kyseessä on siis rajoitettu omistusoikeustestamentti.²⁶

Kun kyseessä on keskinäinen testamentti, jossa omaisuuden kohtalosta molempien kuoleman jälkeen ei ole määrätty, on tilanne monimutkaisempi. Vanhassa lainopissa esiintyi käsityksiä, joiden mukaan in dubio oli aina oletettava, että puoliset eivät ole keskinäistä testamenttia tehdessään halunneet poistaa lakimääräistä perimystä, vaan siirtää sen vaikutusta myöhemmäksi.²⁷ Ylöstalon mukaan silloin, kun testamentissa on käytetty sanontoja, jotka tavalla tai toisella viittaavat siihen, että jälkeenjääneen puolison oikeutta on haluttu rajoittaa, on syytä olettaa, ettei ensiksi kuolleen puolison perillisiä ole haluttu sivuuttaa perinnöstä.²⁸ Mikäli keskinäisen testamentin tekijä haluaa poistaa lakimääräisen perimyksen ja antaa puolisolleen oikeuden määrätä omaisuudesta myös kuolemanvaraistoimin, on tästä mielestäni varmuuden vuoksi hyvä ottaa nimenomainen maininta testamenttiin.

2.1.3. Rajoitettu omistusoikeustestamentti

Rajoitetun omistusoikeustestamentin tunnusmerkkinä ja erottavana tekijänä täydestä omistusoikeustestamentista on perättäisseuraanto, eli testamentissa on määrätty testamentatulle omaisuudelle sekä ensisaaja että toissijaissaaja. Toissijaismääräyksen on käytävä ilmi testamentista.²⁹ Kuten edellä mainittiin, vaikka testamentin sanamuodon mukaan omaisuus menisi ”täysin omistusoikeuksin” ensisaajalle, kyseessä on kuitenkin rajoitettu omistusoikeustestamentti, mikäli testamentissa on toissijaismääräys.

Toissijaismääräyksen vuoksi ensisaaja ei voi määrätä saamastaan omaisuudesta testamentilla. Ensisaajalla on kuitenkin tätä lukuun ottamatta täysi omistusoikeus kyseiseen omaisuuteen. Tämä oikeus sisältää myös oikeuden myydä tai lahjoittaa testamentilla saamaansa omaisuutta, mikä on todettu muun muassa tapauksessa KKO 1953 II 93. Siinä keskinäisen testamentin perusteella jäämistöön omistusoikeuden

²⁶ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 620

²⁷ Ylöstalo: Testamentin tulkinnasta s. 125

²⁸ Ylöstalo: Testamentin tulkinnasta s. 127

²⁹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 623

saanut leski oli oikeutettu luovuttamaan myös miehensä osuuden yhdessä omistetusta kiinteistöstä. Keskinäisessä testamentissa oli määrätty, miten omaisuuden suhteen olisi molempien puolisoiden kuoltua meneteltävä, mutta tällä ei ollut vaikutusta lesken luovutusoikeuteen. Kun kyseessä on keskinäinen rajoitettu omistusoikeustestamentti aviopuolisoiden välillä eikä testamentista muuta ilmene, noudatetaan PK 12:1:n nojalla PK 3 luvun säännöksiä, joiden perusteella leskellä on oikeus hallita ja luovuttaa omaisuutta ilman tilintekovelvollisuutta. Lesken kuoleman jälkeen omaisuus jaetaan hänen perillistensä ja ensin kuolleen puolison testamentin toissijaissaajojen kesken.³⁰

Tapauksessa KKO 2007:21 ei ollut kyse aviopuolisoiden keskinäisestä testamentista, vaan äidin poikansa ja hänen rintaperillistensä hyväksi tekemästä rajoitetusta omistusoikeustestamentista. Tämän vuoksi tapaukseen ei sovellettu PK 3 luvun säännöksiä. A:n tekemän testamentin nojalla avio-oikeudesta vapaata omaisuutta saanut B oli lahjoittanut omaisuutensa ennen kuolemaansa vaimolleen C:lle, vaikka alkuperäisessä testamentissa oli toissijaismääräys B:n rintaperillisten hyväksi. Tässä tapauksessa C määrättiin palauttamaan se osa B:n lahjoittamasta omaisuudesta, jonka B oli saanut A:n tekemän testamentin nojalla. Korkeimman oikeuden mukaan toiminnalla pyrittiin kiertämään testamenttauskieltoa, joka johtui A:n tekemän testamentin toissijaismääräyksestä. C ei ollut toiminut vilpittömällä mielellä ja lahjoituksia oli pidetty salassa B:n rintaperilliseltä, mikä on voinut myös osaltaan vaikuttaa ratkaisuun.

2.1.4. Tuotto-oikeustestamentti

Tuotto-oikeustestamentti on jälkisäädös, jolla annetaan tietyille henkilöille omaisuuden omistusoikeus ja toiselle oikeus tämän omaisuuden tuottaman koron ja tuoton nostamiseen. Esimerkiksi kiinteistön omistusoikeuden voi testamentata yhdelle ja tuotto-oikeuden toiselle, jolloin toinen henkilö saa nostaa kiinteistön vuokratulot. Tuotto-oikeustestamentilla voidaan antaa tietyille henkilöille rahaa vain hieman kerrallaan, jos perittävä esimerkiksi epäilee hänen kykyään hoitaa raha-asioitaan. Perintökaaressa ei ole ohjeita tuotto-oikeustestamentin tulkintaan, joten tällaista testamenttia

³⁰ Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, s. 542

tehdessä on syytä pohtia sekä omistajan että tuotto-oikeuden haltijan oikeusasemia ja määrätä niistä testamentissa.³¹

Mikäli omaisuuden omistajaksi tuleva henkilö on lakiosaperillinen, tuotto-oikeustestamentti voi olla ainakin osaksi tehoton. Tämä johtuu siitä, että perillisellä on oikeus saada lakiosansa vapaana kaikista muista kuin PK 3:1a §:n mukaisista rajoituksista. Täten lakiosaperilliselle ei voida myöskään testamentata pelkkää tuotto-oikeutta koko omaisuuteen. Perillinen voi toki olla reagoimatta lakiosaansa loukkaavaan rajoitukseen, mutta jäämistösuunnittelussa tällaiseen ei kannata luottaa. Lakiosien ulkopuolisesta omaisuudesta perittävä voi luonnollisesti määrätä haluamallaan tavalla, esimerkiksi antamalla lakiosaperilliselleen tuotto-oikeuden kaikkeen siihen omaisuuteensa, joka ei ole perillisen lakiosaa.³²

Tuotto-oikeuden haltija ei voi osallistua perintöomaisuuden hallintoon, joten tuotto-oikeustestamentilla kuten legaatillakin voidaan perittävän niin halutessa sulkea tietty henkilö pois kuolinpesän hallinnosta, mutta silti antaa heille omaisuutta. Tuotto-oikeuden haltijalla ei myöskään ole oikeutta luovuttaa testamentilla samaansa tuotto-oikeutta osaksikaan, ellei testamentissa nimenomaan anneta oikeutta tuotto-oikeuden luovuttamiseen. Itse tuotosta hän saa määrätä vapaasti sen jälkeen, kun se on eräänntynyt maksettavaksi. Testamentissa on myös mahdollista antaa tuotto-oikeuden haltijalle oikeus saada itse omaisuus omistukseensa tietyn ajan kuluttua. Tällöin hän voi määrätä tästä omaisuudesta testamentilla. Tätä vastoin tilanteissa, jossa omistusoikeus on kokonaisuudessaan annettu sivulliselle ja määrätty hänet suorittamaan tuotto testamentissa nimetylle henkilölle, tuotto-oikeuden katsotaan olevan henkilökohtainen ja päättyvän tuotto-oikeuden haltijan kuolemaan.³³

Tuotto-oikeutta ei voida ulosmitata sen haltijan veloista, sillä tuoton ulosmittaaminen erikseen on ulosottokaarella (705/2007, UK) kielletty. Rahatulojen osalta tuoton eräänntymispäivä on merkityksellinen, eli maksettavaksi eräänntynyt tuotto on ulosmittavissa. Tuoton erillisen ulosmittauksen kiellosta ei voida poiketa edes asianosaisten suostumuksin.³⁴ Tuotto-oikeuden kohteena oleva omaisuus voidaan ulosmitata

³¹ Kangas: Perhevarallisuus-oikeus, s. 550-551

³² Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 707-708

³³ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 715-716

³⁴ Linna – Leppänen: Ulosotto-oikeus II, Ulosmittaus ja myynti s. 55-56

omistajan veloista tuotto-oikeudesta huolimatta, jos omistusoikeus on jo siirtynyt hänelle. Sitä vastoin, jos testamentissa on määrätty omistusoikeuden siirtyvän myöhemmin kuin perittävän kuolinhetkellä, eikä oikeus ole vielä siirtynyt, tätä oikeutta ei voida ulosmitata. On kuitenkin syytä huomata, että tästä huolimatta tuotto-oikeuden haltijan oikeus säilyy ennallaan.³⁵

2.2. Käyttöoikeustestamentti

2.2.1. Yleistä käyttöoikeustestamentista

Käyttöoikeustestamentti on yksi neljästä tässä esitellystä testamenttityypistä ja tämän työn kannalta luonnollisesti tärkein. Määräysvallan laajuuden perusteella määriteltynä käyttöoikeustestamentti sijoittuu rajoitetun omistusoikeustestamentin ja tuotto-oikeustestamentin väliin, sillä käyttöoikeustestamentti ei anna saajalleen omistusoikeutta kyseessä olevaan omaisuuteen, mutta antaa hänelle tuotto-oikeuden lisäksi muun muassa oikeuden käyttää omaisuutta sen luonteelle ominaiseen tapaan. Tällä tavoin voidaan siis antaa saajalle oikeus käyttää omaisuutta, mutta kuitenkin paremmin kuin rajoitetulla omistusoikeustestamentilla suojella omistajaa siltä, että käyttöoikeuden haltija elinaikanaan luovuttaisi tai hävittäisi käyttöoikeuden alaista omaisuutta.³⁶

Käyttöoikeustestamentilla annetaan yhdelle taholle käyttöoikeus kyseessä olevaan omaisuuteen, kun taas omaisuuden omistusoikeus siirtyy perittävältä jollekin toiselle taholle. Jos testamentissa ei ole mainittu muuta omaisuuden omistajasta, omaisuus siirtyy lakimääräisille perillisille.³⁷

2.2.2. Käyttöoikeuden kohde ja PK 12 luvun soveltamisala

PK 12:2:n mukaan käyttöoikeus voidaan perustaa testamentin tekijän jäämistöön tai siihen kuuluvaan omaisuuteen. Ruotsin Ärvdabalkin (ÄB, 1958:637) 12 luvun

³⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II Testamenttioikeus s. 717

³⁶ Kangas: Perhevarallisuus-oikeus s. 528-529

³⁷ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu, s. 128

tarkoittama käyttöoikeus voidaan muodostaa lainvalmisteluaineiston mukaan vain koko jäämistöön tai johonkin jäämistöobjektiin kokonaisuudessaan. Käyttöoikeus voidaan muodostaa muunlaisiinkin esineisiin, mutta oikeuteen ei tällöin sovelleta ÄB 12 lukua.³⁸

Suomessa puolestaan PK 12 lukua voidaan soveltaa myös laajemmin. Käyttöoikeus voidaan siis perustaa pätevästi esimerkiksi murto-osaan jäämistöstä, vain tiettyyn jäämistöesineeseen taikka vain testamentissa määrätyksi ajaksi eli lyhyemmäksi ajaksi kuin käyttöoikeuden saajan eliniäksi. Jos käyttöoikeus on annettu murto-osaan jäämistöstä, käyttöoikeuden kohde on yksilöitävä.³⁹ Aarnio on 1970-luvulla todennut, että testamentilla voidaan antaa käyttöoikeus esimerkiksi tietyllä kiinteistöllä sijaitsevaan rakennukseen, mutta tällöin liikutaan PK 12 luvun soveltamisalan äärialueilla.⁴⁰

Wirilander on puolestaan perintökaaren esitöitä tarkastellessaan sitä mieltä, että vuoden 1935 ehdotukseen on ollut tarkoitus tehdä vain tyyllisiä muutoksia, eikä ole ollut tarkoitus muuttaa sitä lähtökohtaa, että PK 12 luvun mukainen käyttöoikeus voitaisiin perustaa Ruotsin lain mukaisesti vain koko jäämistöön tai johonkin jäämistöobjektiin kokonaisuudessaan.⁴¹ Wirilanderin mukaan vuoden 1935 ehdotus perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi pohjautui vahvasti Ruotsin vuoden 1930 testamenttilakiin, joten kyseisen lain esitöitä voitaisiin käyttää ohjaamaan myös PK 12 luvun tulkintaa. Kyseenalaistaisin toki sen, kuinka suuri arvo näin vanhoille esitöille voidaan nykypäivänä antaa. Mahkosen mukaan nykyisiä ongelmia ratkottaessa voidaan vedota PK 12 luvun esitöihin rajoitetusti. Argumentointi olisi hänen mukaansa syytä perustaa yksittäisten lausumien sijaan yleisempiin aikaan ja paikkaan kytkeytymättömiin näkökohtiin.⁴²

Vuoden 1930 testamenttilakia säädettäessä pohdittiin erityisesti testamentinsaajan suoja käyttöoikeuden kohteena olevan omaisuuden luovutuksensaajaa vastaan.

³⁸ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 670

³⁹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 671

⁴⁰ Aarnio: Jälkisäädökset s. 238

⁴¹ Wirilander: PK 12 luvun soveltamisalasta ja testamenttiin perustuvan käyttöoikeuden ns. esineoikeudellisesta suojasta, s. 165-166

⁴² Mahkonen: PK 12 luvun taustasta ja tarkoituksesta, s. 60

Laissa päädyttiin lopulta siihen, että omistajan luovutusvaltaa rajoitettiin selkeästi, kuten nykyisessä perintökaaressakin on tehty. Samalla kuitenkin otettiin huomioon omistajan näkökohta siitä, ettei mikä tahansa käyttöoikeus pieneen osaan tilaa voisi estää omistajaa luovuttamasta omaisuuttaan. Tämän vuoksi vuoden 1930 testamenttilaissa määrättiin, että käyttöoikeuden kohteena tuli olla jäämistöobjekti kokonaisuudessaan, jotta omistajan luovutusvaltaa voitaisiin rajoittaa.⁴³ Näin ollen Wirilanderin mukaan se, että käyttöoikeus perustuu testamenttiin, ei vielä itsessään johda siihen, että käyttöoikeuteen sovellettaisiin Suomen PK 12 luvun sääntöjä. Luvun soveltamisalaa määritettäessä onkin avainasemassa se, kuinka laajan käyttövallan perustaviin testamentteihin on syytä kytkeä omistajan luovutusoikeutta rajoittavia oikeusvaikutuksia.⁴⁴

Aarnio ja Kangas tunnustavat edellä mainitun ongelman siitä, että PK 12 luvussa omistajalle säädetyt rajoitukset voivat käydä kohtuuttomiksi, jos hän ei kykene luovuttamaan arvokasta omaisuutta siksi, että johonkin vähäiseen osaan omaisuutta kohdistuu käyttöoikeus. Tällaisissa tapauksissa on heidän mukaansa syytä käyttää tapauskohtaista harkintaa ja jättää soveltamatta PK 12 lukua, jos sen soveltaminen johtaisi luvun kokonaistavoitteiden vastaiseen tulokseen. Mikäli omaisuuden luovutus sallitaan, käyttöoikeuden haltijaa on kuitenkin suojattava siten, että hänen oikeutensa on voimassa myös luovutuksensaajaa vastaan.⁴⁵

Jäämistösuunnittelun kannalta on siis syytä miettiä, soveltuuko PK 12 luku varmasti myös kyseiseen testamenttiin. Saattaa nimittäin olla mahdollista, että omistajalle annetaan edellisessä kappaleessa mainitulla tavalla oikeus luovuttaa käyttöoikeuden kohteena olevaa omaisuutta, mikäli käyttöoikeus kohdistuu vain pieneen osaan kyseistä omaisuutta. Jos omaisuuden luovuttaminen ilman käyttöoikeuden haltijan suostumusta halutaan tällöin kieltää, asiasta on syytä ottaa määräys testamenttiin. PK 12 luvun soveltuvuus testamenttiin vaikuttaa myös ulosmittaustilanteisiin. PK 12:7:ssä kielletään käyttöoikeuden alaisen omaisuuden ulosmittaus omistajan velasta, mutta jos testamentissa omistajalle on annettu selkeästi normaalia vapaampi

⁴³ Wirilander: PK 12 luvun soveltamisalasta ja testamenttiin perustuvan käyttöoikeuden ns. esineoikeudellisesta suojasta s. 166, 168

⁴⁴ Wirilander: PK 12 luvun soveltamisalasta ja testamenttiin perustuvan käyttöoikeuden ns. esineoikeudellisesta suojasta s. 169-170

⁴⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 671

oikeus luovuttaa omaisuutta, on mahdollista, että omaisuuden ulosmittaus on myös mahdollista hänen velastaan.⁴⁶ Ulosmittausta käsitellen tarkemmin luvussa 2.4.

Käyttöoikeuden kohde on joka tapauksessa pystyttävä yksilöimään, mikä tarkoittaa sitä, että jos käyttöoikeus on testamentissa annettu murto-osaan jäämistöstä ja perittävä on ollut kuollessaan avioliitossa, on suoritettava omaisuuden ositus ja jako.⁴⁷ Jäämistöosituksessa määräytyy tasinkolaskelmien ja mahdollisesti lesken tasinkoprivilegin käyttämisen myötä perittävän jäämistön suuruus ja näin ollen murto-osan suuruus. Jaossa käyttöoikeuden kohde voidaan yksilöidä, mutta huomioon on otettava muun muassa PK 7:5.1, jonka mukaan rintaperillisen on saatava lakiosansa vapaana rasituksista.⁴⁸

2.2.3. PK 12 luvun säännösten dispositiivisuus

Käyttöoikeustestamenttia tulkittaessa noudatetaan ensisijaisesti testamentin sanamuotoa. Mikäli sanamuoto mahdollistaa useamman eri tulkinnan, on selvitettävä testamentin tekijän oletettu tahto. Jos perittävän tahtoa ei saada selville esimerkiksi testamentin niukkasanaisuuden ja tulkinta-aineiston puuttumisen vuoksi, sovelletaan PK 12 luvun säännöksiä. PK 12:2:ssa asia on ilmaistu siten, että *”on noudatettava, mikäli testamentista ei muuta johdu, mitä jäljempänä tässä luvussa säädetään”*.

PK 12 luvun tulkintasäännösten tarkoitus on täydentää testamentissa mahdollisesti olevia aukkoja, eikä säännöksiä noudateta, jos testamenttaaja on testamentissa antanut toisenlaisia määräyksiä tai jos testamentista voidaan tulkinnan avulla saada toinen käsitys testamenttaajan tarkoituksesta. Tämä tarkoittaa siis sitä, että PK 12 luvun mukaiseen oikeustilaan ei tarvitse tyytyä, vaan jäämistösuunnittelussa on usein mahdollisuus tehdä järjestelyjä ja sääntöjä, jotka poikkeavat PK 12 luvun säännöksistä. Järkevän jäämistösuunnittelun hengessä on kuitenkin kannattavaa ottaa testamenttiin selkeä määräys, jos haluaa poiketa lain tulkintasäännöksistä. Täten

⁴⁶ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 320

⁴⁷ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 671

⁴⁸ Lakiosaoikeudesta tarkemmin luvussa 3.2.

testaattori voi varmistua siitä, ettei testamenttia toteutettaessa jouduta haastavaan tulkintatilanteeseen.⁴⁹

Kuten lakimääräisen perimyksen osalta, myös PK 12 luvun säännöksiin on syytä tutustua, jotta tietää, miten asianomaisten oikeudet määrittyisivät, jos testamenttaaja ei ottaisi kantaa tiettyyn asiaan. Tätä ennen on kuitenkin hyvä tarkastella leskelle suopeaa tulkinta-asennetta.

2.2.4. Leskelle suopea tulkinta-asenne

Käyttöoikeustestamentti tehdään usein eloonjääneen puolison hyväksi ja tällöin on mahdollista puoltaa sellaista tulkintaa, että perittävä olisi halunnut suosia leskeä ja antaa tälle paremman aseman muihin oikeudenomistajiin nähden, mikäli olisi tiennyt tulevaisuudessa eteen tulevasta tulkintaongelmasta. Leskelle suopealla tulkinnalla tarkoitetaan esimerkiksi sitä, että monitulkintaisen testamentin tapauksessa voitaisiin katsoa, että leskellä on oikeus myydä käyttöoikeutensa kohde ja sijoittaa rahat omistajan nimiin. Lesken käyttöoikeus kohdistuisi tällöin käyttöoikeuden kohteen sijaan tulleeeseen omaisuuteen.⁵⁰

Perintökaaren säännöksistä ei suoraan löydy tukea leskeä suosivalle tulkinnalle, mutta sitä ei ole myöskään kielletty. PK 12 luvun säännösten dispositiivisuus puolestaan antaa tilaa myös leskeä suosivalle tulkinta-asenteelle, mikäli tulkinta-aineisto osoittaa testaattorin tarkoituksena olleen suosia leskeä esimerkiksi antamalla hänelle oikeus luovuttaa tiettyä omaisuutta, johon hänellä on vain käyttöoikeus. Perintökaaren esitöissä taas on katsottu, että koska leski voi joutua olennaisesti alentamaan elintasaan, suuren irtaimiston säilyttäminen kävisi hänelle usein liian raskaaksi. Näillä perusteilla ehdotuksessa on puollettu käyttöoikeuden jäämistöön saaneelle leskelle ”verrattain vapaata oikeutta irtaimen tavaran myymiseen”.⁵¹

⁴⁹ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 133

⁵⁰ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 666

⁵¹ Ehdotus 1935:2 s. 95

Leskelle suopealla tulkinnalla on luonnollisesti myös rajansa. Testamentin tulkinnassa on aina lähdettävä testamentin sanamuodosta, ja näyttötaakka on sillä, joka haluaa poiketa selvästä sanamuodosta. PK 11:1:n mukaan testamenttia on tulkittava niin, että tulkinnan voidaan otaksua vastaavan testamentin tekijän tahtoa. Näin ollen, mikäli testamentin sanamuoto antaa aihetta useammalle erilaiselle tulkinnalle, on ensisijaisesti pyrittävä selvittämään testamentin tekijän tahto. Perittävän tahdosta voi kuitenkin olla vaikea saada todisteita hänen kuolemansa jälkeen, joten hänen tahdostaan ei välttämättä saada varmuutta. Tällöin leskelle suopea tulkinta-asetus voi tulla kysymykseen ja jos näyttö testamentin tekijän erisuuntaisista tarkoituksista on yhtä vahvaa, voidaan valita leskelle suosiollinen tulkinta.⁵²

Perintökaaren esitöissä käyttöoikeuden haltijalle on haluttu antaa oikeus käyttää käyttöoikeuden alaista omaisuutta ”kuin omaansa”, ja tästä voidaan Mahkonen mukaan päätellä, että käyttöoikeuden saajalle on haluttu antaa suurempi toimintavapaus kuin omistajalle. Täten voitaisiin arvioida, että esitöitä kirjoitettaessa haluttiin mahdollisen eturistiriidan ratkeavan in dubio käyttöoikeuden saajan eduksi. Kuitenkaan esitöistä ei löydy tukea yleiselle väittämälle siitä, että epäselvissä tapauksissa voitaisiin ristiriita ratkaista nimenomaan lesken hyväksi, vaan on ollut tarkoitus suosia käyttöoikeuden saajaa yleisesti.⁵³

2.2.5. Käyttöoikeuden sisältö PK 12 luvun mukaan

Käyttöoikeuden ydinsisältö on oikeus käyttää kyseessä olevaa omaisuutta sille ominaisella tavalla. Esimerkiksi maatilaa voidaan käyttää maanviljelyyn, asuntoa voidaan käyttää asumiseen tai vuokratulojen kerryttämiseen ja erilaisia laitteita voidaan käyttää tuotannolliseen toimintaan. Käyttöoikeuden haltija ei siis pidä omaisuutta vain passiivisesti hallussaan, vaan on oikeutettu aktiivisesti käyttämään sitä. Jos käyttöä häiritään, käyttöoikeuden haltija voi vaatia tilan palauttamista ennalleen kanneteitse. Lisäksi käyttöoikeuden haltijalla on oikeus nauttia omaisuuden korosta ja tuotosta. Tuotoksi lasketaan kaikki omaisuudesta kertyvä tulo, esimerkiksi asunnon tuottama vuokratulo tai osakkeiden tuottama osinkotulo. Käyttöoikeuden haltijalla ei ole

⁵² Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 667-668

⁵³ Mahkonen: PK 12 luvun taustasta ja tarkoituksesta s. 59-60

velvollisuutta käyttää elatukseensa ensisijaisesti oman omaisuutensa tuottoa, ellei testamentissa ole nimenomaisesti tällaista rajoitusta luotu.⁵⁴

Omistajan hyödyksi taas tulee omaisuuden pääomahyöty. Pääomahyödyllä tarkoitetaan esimerkiksi pörssiosakkeiden arvonnousua tai yhteiskunnan toimenpiteestä johdettavaa käyttöoikeuden alaisen omaisuuden arvonnousua.⁵⁵

2.2.6. Säilyttämisperiaate

Käyttöoikeuden haltijan on käyttöoikeutensa vastineeksi huolehdittava käyttöoikeuden alaisen omaisuuden nimellisarvon säilymisestä hänen käyttöoikeutensa keston aikana. Käyttöoikeuden haltijan on siis huolehdittava siitä, että omaisuuden arvo ei muuhun vastaavaan omaisuuteen verrattuna alene hänen viakseen luettavasta syystä. PK 12:3:ssa säilyttämisperiaate on ilmaistu siten, että käyttöoikeuden haltijan on omaisuutta hallitessaan ”*otettava varteen myös omistajan oikeus ja etu*”. Omaisuutta ei kuitenkaan tarvitse säilyttää esinekohtaisesti muuttumattomana eikä tämä kaiken omaisuuden kohdalla ole välttämättä järkevääkään. Omaisuutta on kuitenkin käytettävä ja hallittava niin, että hallinto on omiaan säilyttämään omaisuuden. Esitöiden mukaan tavoitteena tulee yleensä olla se, että omaisuus voi arvoltaan vähentymättömänä siirtyä omistajalle käyttöoikeuden lakattua.⁵⁶ Huomioon on otettava luonnollisesti myös tietynlaisen omaisuuden erityisluonne.⁵⁷

PK 12:3:ssa säädetään myös, että käyttöoikeuden alaista omaisuutta ei tule sekoittaa muuhun omaisuuteen, ellei tämä ole aiheellista omaisuuden tarkoituksenmukaisen käytön kannalta. Käyttöoikeuden alainen omaisuus on siis lähtökohtaisesti pidettävä erillään käyttöoikeuden haltijan tai muiden muusta omaisuudesta. Tällöin kyseinen omaisuus on käyttöoikeuden päätyttyä helposti yksilöitävissä. Esitöiden mukaan tilanteessa, jossa perittävä on testamentannut puolisolleen käyttöoikeuden jäämistöönsä, on yleensä toimitettava ositus, jotta voidaan selvittää, mitä jäämistöön

⁵⁴ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 672-673

⁵⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 673

⁵⁶ Ehdotus 1935:2 s. 94

⁵⁷ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 1029

kuuluu.⁵⁸ Laissa ei kuitenkaan ole asetettu minkäänlaista pakkoa osituksen toimittamiseen. Lesken omaisuus olisi pystyttävä erottamaan hänen käyttöoikeuden nojalla hallitsemastaan omaisuudesta, sillä vain lesken oma omaisuus vastaa lesken veloista.⁵⁹

Sekoittamiskielto ei kuitenkaan ole poikkeukseton, vaan omaisuuden sekoittaminen on mahdollista aina silloin, kun omaisuuden tarkoituksenmukainen käyttö vaatii sitä. Sama koskee lesken jakamattomuussuojan kohteena olevaa omaisuutta. Varsinkin lesken ja perittävän yhteisen asuinirtaimiston ollessa kyseessä omaisuuden erottelu ei yleensä olisi tarkoituksenmukaista.⁶⁰

2.2.7. Rahavarojen sijoittaminen

Käyttöoikeuden haltija saattaa testamentin nojalla saada haltuunsa rahavaroja, esimerkiksi osana käyttöoikeuden alaista omaisuutta tai käyttöoikeuden alaisen omaisuuden realisoinnista johtuen. PK 12:5:n mukaan käyttöoikeuden haltijan on sijoitettava rahavarat omistajan nimiin ”varmalla tavalla ja tuottavasti”. Tämä on tietysti jossain määrin sisäisesti ristiriitainen määräys rahoitusteorian näkökulmasta, sillä yleisesti ottaen mitä suurempaa tuottoa tavoitellaan, sitä suurempi riski rahavarojen hupenemisesta sijoitukseen liittyy.⁶¹ PK 12:5:ää ei ole sovellettu korkeimman oikeuden käytännössä paljon, mutta sitä käsiteltiin tapauksessa KKO 1974 II 51. Kyseisessä tapauksessa A oli saanut testamentin nojalla hallintaoikeuden asunto-osakkeisiin ja hänet katsottiin oikeutetuksi myymään osakkeet ilman omistaja B:n myötävaikutusta. Hänet velvoitettiin kuitenkin tallettamaan myynnistä saadut rahavarat PK 12:5:n mukaan pankkiin omistaja B:n nimiin niin, että B:llä ei ollut oikeutta nostaa rahavaroja A:n eläessä ja A:lla oli oikeus nostaa kauppahinnan talletuskorot. Ainakaan nykyisin tallettamalla rahat pankkitilillä ei välttämättä saada edes inflaation ylittävää tuottoa, jolloin sanamuodon mukaisen ”tuottavasti”-kriteerin tuskin voitaisiin katsoa täyttyvän.

⁵⁸ Ehdotus 1935:2 s. 94

⁵⁹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 1030

⁶⁰ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 675-676

⁶¹ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 137

Ratkaisu lienee siis menettänyt merkityksensä siltä osalta kuin siinä määrätään tallettamaan rahavarat pankkitilille.⁶²

Miten ikinä PK 12:5:ää nykyisin tulkittaisiinkaan, jäämistösuunnittelun kannalta järkevintä voi usein olla antaa käyttöoikeuden haltijalla vapaat kädet rahavarojen sijoittamiseen, varsinkin jos käyttöoikeuden haltija on perehtynyt sijoittamisasioihin. Näin varoille voidaan saada kohtuullisen hyvää tuottoa maltillisella riskillä, etenkin jos käytettävissä oleva aika on pitkä. Useiden vuosien kuluessa osakesijoitukset päätyvät suhdanteiden vaihtelun tasoittuessa hyvin usein voiton puolelle, joten pitkällä sijoitusajalla on perusteltua ottaa suurempia riskejä.⁶³

Myös omistaja voi antaa käyttöoikeuden haltijalle suostumuksensa rahavarojen vapaaseen sijoittamiseen, vaikka tämän vaihtoehdon varaan ei tietenkään jäämistösuunnittelussa kannata jäädä. Myös oikeus voi myöntää luvan PK 12:5:n säännöistä poikkeamiseen, jos omistaja perusteettomasti kieltäytyy antamasta tähän suostumustaan tai sitä ei muusta syystä häneltä saada. Lupa voidaan myöntää, jos käyttöoikeuden haltijalle olisi kyseisestä toimenpiteestä saatavissa merkittävää hyötyä verrattuna omistajalle aiheutuvaan haittaan.⁶⁴ Ilman omistajalta tai tuomioistuimelta saatavaa lupaa käyttöoikeuden haltijalla on oikeus PK 12:5:n mukaan käyttää elinkeinon sijoitetuina olleet varat samaan tarkoitukseen sekä ostaa irtaimen tavaran myynnistä saaduilla pienehköillä rahavaroilla samankaltaista omaisuutta.

2.2.8. Metsän hyödyntäminen

Kuten aiemmin on todettu, käyttöoikeuden haltijalla on oikeus hyödyntää omaisuuden tuotto. Jos käyttöoikeuden kohteena on metsätila, tuotosta nauttiminen ei ole aivan niin yksinkertaista kuin esimerkiksi asunnon vuokratulojen tapauksessa. PK 12:4:n mukaan on sallittua ilman omistajan lupaa luovuttaa irtainta tavaraa, kun luovutus on ”järkipärisen taloudenhoidon vaatimusten mukainen”. Aarnio ja Kangas muotoilevat lähtökohtansa siten, että puuta voidaan myydä metsän vuotuisen kasvun verran.

⁶² Näin myös Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 674

⁶³ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 139

⁶⁴ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 140

Mikäli metsäsuunnitelmaa ei ole laadittu, käyttöoikeuden haltijan tulisi osoittaa, että hänen metsänmyyntioikeutensa ylittää metsän vuotuisen kasvun.⁶⁵ Rautialan mukaan taas yleisenä sääntönä voitaisiin pitää sitä, että käyttöoikeuden haltijalla on oikeus käyttää tilan metsäpääomasta niin suuri osa, kuin järkevän metsätalouden periaatteita noudattamalla voidaan hänen hallinta-aikanaan hakkauttaa. Vuotuinen lisäkasvu voi maaperästä riippuen olla käytännössä olematonta, joten hän ei kannata tätä hakkuuoikeuden mittarina.⁶⁶

Jäämistösuunnittelun ja riitojen välttämisen kannalta järkevintä on mielestäni laatia metsänkäyttösuunnitelma testamentintekijän eläessä. Tällöin metsäsuunnitelmaa pidetään lähtökohtana käyttöoikeuden haltijan myyntioikeutta arvioitaessa. Näin voidaan hyvin todennäköisesti vähentää epäselvyyksiä ja riitoja omistajatahon ja käyttöoikeuden haltijan välillä. On tosin mahdollista, että suunnitelma antaa luvan hakata osa metsästä kokonaan, sillä edellytyksellä että se istutetaan uudelleen. Tällöin omistaja ei välttämättä itse saa hyödynnettyä metsätilaa lainkaan elinaikanaan.⁶⁷ Ylöstalon mukaan metsänkäyttösuunnitelma on käytännössä ainoa mahdollisuus osoittaa, milloin käyttöoikeuden haltija on mennyt liian pitkälle metsän hyödyntämisessään. Todistustaakka on nimittäin sillä, joka väittää käyttöoikeuden haltijan ylittäneen oikeutensa.⁶⁸

2.2.9. Omaisuudesta aiheutuvat kustannukset

PK 12:3 lähtee siitä, että käyttöoikeuden haltijalla on oikeus nostaa hallitsemansa omaisuuden tuotto. Tämän oikeuden vastapainoksi hänelle on asetettu velvollisuus vastata omaisuudesta johtuvista tarpeellisista kustannuksista, jotka ovat sen laatuisia, että ne on suoritettava hänen hallinta-aikanaan saatavilla tuotoilla. Kolehmainen ja Rabinä jakavat omaisuudesta aiheutuvat kustannukset kahteen luokkaan: 1) niihin, joiden kattamiseksi voidaan realisoida käyttöoikeuden alaista omaisuutta tai vaatia korvausta omistajalta sekä 2) niihin, joista käyttöoikeuden haltija vastaa omilla

⁶⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 676

⁶⁶ Rautiala: Perintö ja testamentti uuden perintökaaren mukaan s. 313

⁶⁷ Rautiala: Perintö ja testamentti uuden perintökaaren mukaan s. 313

⁶⁸ Ylöstalo: Testamentin tulkinnasta s. 157

varoillaan. Ongelmia ei tietysti synny, jos kustannukset ovat niin vähäisiä, että ne voidaan kattaa omaisuuden tuotolla.⁶⁹

Esineoikeudessa puolestaan esineeseen pannut kustannukset ryhmitellään tarpeellisiin, hyödyllisiin ja ylimääräisiin kustannuksiin. Tarpeelliset kustannukset ovat välttämättömiä esineen säilyttämiseksi ja käyttämiseksi tarkoitukseensa, mutta eivät kuitenkaan kuulu sen säännöllisiin hoito- ja käyttömenoihin. Esimerkiksi rakennuksen vuotavan katon korjaamisesta aiheutuvat kulut voidaan luokitella tarpeellisiin kustannuksiin. Yksikään huolellinen omistaja ei laiminlöisi tällaisien kustannusten suorittamista, joten haltijalla on oikeus saada niistä korvaus omistajalta. Hyödylliset kustannukset puolestaan johtuvat siitä, että esinettä on jossakin suhteessa parannettu. Esimerkkeinä hyödyllisistä parannustoista voivat toimia esimerkiksi rakennusten perusparannukset tai ojitus. Kyse on siis kustannuksista, jotka eivät ole välttämättömiä, mutta nostavat omaisuuden arvoa. Haltijalla ei käyttöoikeustestamentin tapauksessa ole oikeutta korvaukseen tällaisista kustannuksista, vaan nämä kustannukset käyttöoikeuden haltijan on katettava omaisuuden tuotolla tai omilla varoillaan. Korvaus voidaan saada ainoastaan silloin, kun haltija on hallintansa perusteeksi voinut nojautua ulkonaisesti lailliseen saantoon. Tällöin haltija on siis vilpittömällä mielellä luullut tuleensa omaisuuden omistajaksi, mitä tuskin käyttöoikeustestamentin tapauksessa voi tapahtua.⁷⁰

Ylimääräiset kustannukset puolestaan palvelevat vain omaisuuden haltijaa, eikä omistajalla ole velvollisuutta korvata näitä kustannuksia. Haltijalla on kuitenkin tiettyissä rajoissa oikeus irrottaa kustannustensa kohde. Kiinteistön ollessa kyseessä MK 3:4.1 (maakaari, 540/1995) rajoittaa irrottamisoikeutta määräämällä, että irrottamisesta ei saa aiheutua huomattavaa vahinkoa kiinteistölle.⁷¹

Omaisuuden realisointi tai korvauksen saaminen omistajalta on siis mahdollista vain siinä tapauksessa, että kustannukset ovat olleet esineoikeuden määritelmän mukaisesti tarpeellisia. Muussa tapauksessa käyttöoikeuden haltijan on katettava

⁶⁹ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 134

⁷⁰ Kartio: Esineoikeuden perusteet s. 175-177

⁷¹ Kartio: Esineoikeuden perusteet s. 180-181

kustannukset omaisuuden tuotolla tai omilla varoillaan. Hänellä on myös velvollisuus varata osa tuotosta myöhemmin ilmeneviä kustannuksia varten.

Aarnio ja Kangas luokittelevat käyttöoikeuden alaiseen omaisuuteen laitettavat kustannukset hieman eri tavalla. Välttämättömät kustannukset tarkoittavat sellaisia kustannuksia, jotka ovat välttämättömiä omaisuuden hoitoa ja säilymistä varten, esimerkiksi välttämättömät hoito- ja korjauskustannukset. Mikäli omaisuuden tuotto ei riitä kustannusten kattamiseen, käyttöoikeuden haltija on oikeutettu realisoimaan omaisuutta tai vaatia omistajalta kustannusten korvaamista. Realisoinnin on kuitenkin oltava järkevässä suhteessa välttämättömien kustannusten suuruuteen. Mikäli omaisuutta ei voida realisoida, haltijalla on kuitenkin oikeus saada korvaus kuluistaan omistajalta.⁷²

Aarnio ja Kangas määrittävät seuraavaksi ryhmäksi tarpeelliset kustannukset, joihin kuuluvat muun muassa verot ja muut julkisoikeudelliset maksut, yhtiövastike ja vakuutusmaksut sekä omaisuuden käyttökelpoisuuden lisäämisestä aiheutuvat kulut. Tähän ryhmään eivät kuitenkaan kuulu suuret peruseremontit eivätkä perusparannukset. Myöskään kuolinpesän harjoittaman yritystoiminnan rakenteen täydellisestä muuttamisesta aiheutuvat kulut eivät kuulu tarpeellisten kulujen ryhmään. Mikäli rakenteen muutos on välttämätön yritystoiminnan tulevaisuuden kannalta, kustannukset voidaan laskea välttämättömiksi. Tarpeellisten kustannusten ryhmään kuuluvien kulujen kattamiseksi ei ole sallittua realisoida käyttöoikeuden alaista omaisuutta. Tarpeelliset kustannukset jaetaan kahteen eri ryhmään sen mukaan, ovatko ne sen laatuaisia, että ne voidaan suorittaa hallinta-ajan tuotolla. Mikäli ovat, käyttöoikeuden haltija voi esittää kuluista omistajalle takautumisvaatimuksen omaisuuden tuoton ylittävältä osalta. Muussa tapauksessa käyttöoikeuden haltija joutuu vastaamaan kuluista tuoton ylittävältä osalta omilla varoillaan.⁷³

Kolmanneksi ryhmäksi Aarnio ja Kangas laskevat hyödylliset kustannukset, jotka nostavat omaisuuden arvoa. Arvonnousu koituu omaisuuden omistajan hyödyksi,

⁷² Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 678

⁷³ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 679-680

minkä vuoksi on kohtuullista, että myös omistajataho osallistuu kustannuksiin. Tämä kuitenkin pätee vain silloin, kun toimenpiteistä on sovittu omistajan ja käyttöoikeuden haltijan kesken. Käyttöoikeuden haltija ei siis voi omistajalta kysymättä ryhtyä toimeen, joka nostaa omaisuuden arvoa ja odottaa omistajan osallistuvan kustannuksiin.⁷⁴

PK 12:3.2:n säännöstä kustannusten jaosta voidaan tulkita hieman eri tavoilla, joten on syytä muistaa, että kyseessä on vain oletussäännös ja että testamentilla kustannusten jaosta tahojen välillä voidaan määrätä selkeämmin. Testamentissa voidaan esimerkiksi määrätä, että käyttöoikeuden haltijan on maksettava itse kaikki omaisuudesta koituvat kustannukset tai että omistajan on kannettava kaikki omaisuudesta aiheutuvat sen tuoton ylittävät kustannukset. Testamenttimääräyksillä kustannusten jakoa saadaan selkeytettyä, eikä tarvitse miettiä, mitä perintökaaren ilmaisulla ”*sen laatuksia, että ne on suoritettava hänen hallinta-aikanaan saatavalla tuotolla*” tarkoitetaan.

2.3. Käyttöoikeus ja disponointivalta

2.3.1. Käyttöoikeuden luovutus

PK 12:4:ssä kielletään selväsanaisesti testamentilla annetun käyttöoikeuden luovuttaminen toiselle. Mikäli kiellonvastainen luovutus kuitenkin tapahtuu, luovuttaja itse on inter partes sidottu luovutukseen. Luovutus voi tulla myös perillisiä sitovaksi, mikäli he eivät reagoi kiellonvastaiseen luovutukseen nostamalla kannetta. Käyttöoikeutta ei saa luovuttaa myöskään osittaisesti, esimerkiksi murto-osaa käyttöoikeudesta. Se ei periydy eikä siitä voi myöskään määrätä testamentilla.⁷⁵

PK:ssa ei ole otettu kantaa siihen, onko käyttöoikeuden haltijalla oikeus antaa normaaliehdoin vuokralle omaisuutta, johon hän on testamentilla saanut käyttöoikeuden. Käyttöoikeuden haltijalla on oikeus käyttöoikeuden alaisen omaisuuden tuottoon,

⁷⁴ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 680-681

⁷⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 687

johon yleisesti luetaan myös vuokratuotto. Lain esitöissäkin todetaan, ettei käyttöoikeuden henkilökohtainen luonne estä käyttöoikeuden haltijaa antamasta toiselle oikeutta käyttää hänen käyttöoikeutensa alaista omaisuutta.⁷⁶ Toisaalta voidaan ajatella, että käyttöoikeuden alaisen omaisuuden vuokraaminen on myös käyttöoikeuden osittaista luovuttamista, varsinkin jos vuokra-aika on erityisen pitkä. Tällaisissa tapauksissa on mahdollista katsoa, että vuokraamisella pyritään kiertämään käyttöoikeuden luovutuskieltoa. Tällöin täytyy arvioida testamentin tekijän tarkoitusta ja pohdita, vaarantaako vuokraaminen hänen tavoitteidensa toteutumista.⁷⁷

Mielestäni on kuitenkin syytä ottaa huomioon, että vuokralainen ei kuitenkaan pääse käyttöoikeuden haltijaa vastaavaan asemaan siinä mielessä, että hän on velvollinen maksamaan vuokraa käyttöoikeudestaan, kun taas käyttöoikeuden haltija nauttii omaisuuden tuotosta. On toki mahdollista, että testamentin tekijän tarkoituksena oli nimenomaan se, että käyttöoikeuden haltija itse käyttäisi omaisuutta, jolloin pitkäaikainen vuokraaminen sotii tätä tarkoitusta vastaan. Käyttöoikeustestamentin kontekstissa myös käyttöoikeuden haltijan ja perillisten välinen suhde on usein tärkeässä asemassa, jotta järjestely voisi käytännössä toimia, joten tämäkin on toisaalta otettava huomioon. Kun perillistahon omistamaa omaisuutta ei käytäkään testamentilla käyttöoikeuden saanut henkilö, vaan ehkäpä testamentin tekijälle ja perillisillekin täysin vieras ulkopuolinen henkilö, on mahdollista, että tässä suhteessa törmätään ongelmiin.

Käsitykseni mukaan ei siis voida selkeästi sanoa, että käyttöoikeuden alaisen omaisuuden vuokraaminen olisi kiellettyä tai jokaisessa tapauksessa sallittua, vaan asiaa on harkittava tapauskohtaisesti, varsinkin jos vuokra-aika on erityisen pitkä.

2.3.2. Käyttöoikeuden haltijan oikeus luovuttaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta

Käyttöoikeuden alaisen omaisuuden luovuttamista ei ole laissa kielletty samalla tavalla kuin käyttöoikeuden luovutusta. Omaisuuden luovuttaminen tai panttaaminen ilman omistajan nimenomaista lupaa on pääsääntönä kielletty, mutta tähän sääntöön

⁷⁶ Ehdotus 1935:2 s. 96

⁷⁷ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 688

on kuitenkin poikkeuksia. PK 12:4.2:n mukaan käyttöoikeuden haltija voi ”luovuttaa irtainta tavaraa, milloin luovutus johtuu käyttöoikeuden alaisen omaisuuden tarpeellisesta uudistamisesta tahi kun omaisuus kuuluu teolliseen, kaupalliseen tai muunlaiseen yritykseen ja luovutus sisältyy yrityksen säännölliseen tavaravaihtoon taikka kun luovutus muutoin on järkipäätöksen taloudenhoidon vaatimusten mukainen”.

Muun irtaimen omaisuuden ja kiinteän omaisuuden luovuttamiseen vaaditaan siis omistajan suostumus. Kuten luvattomassa käyttöoikeuden luovutuksessa, myös tässä tapauksessa luovuttaja on sidottu luovutukseensa. Luovutuksensaajan on mahdollista saada vilpittömän mielen suoja normaalien luovutettua omaisuutta koskevien säännösten mukaisesti. Vilpittömän mielen tarkoittaa yleensä sitä, että ostaja ei tiennyt eikä hänen olisi pitänyt tietää, ettei luovuttajalla ollut oikeutta luovuttaa omaisuutta.⁷⁸ Kiinteän omaisuuden kohdalla vilpittömän mielen suoja edellyttää myyjän lainhuutoa, jota käyttöoikeuden haltijalla luonnollisesti ei ole, joten vilpittömän mielen suoja voi tulla kyseeseen vain irtaimen omaisuuden luovutuksen yhteydessä. Muun kuin PK 12:4.2:ssa mainitun omaisuuden luovuttamiseen tai panttaamiseen on myös mahdollista saada oikeuden lupa erityisten syiden nojalla. Tällaista lupaa ei kuitenkaan voida antaa silloin, kun kyseisellä esineellä on omistajataholla erityistä arvoa. Leski voidaan tulkinnalla asettaa tavanomaisesta käyttöoikeuden haltijaa parempaan asemaan, mikäli esimerkiksi hänen toimeentulonsa turvaamiseksi siihen on aihetta. Taustalla on oletama siitä, että testamentin tekijä olisi halunnut suosia leskeä tällaisessa tilanteessa.⁷⁹

Käyttöoikeuden alaisen omaisuuden myyminen on edellä mainituissa erityistapauksissa mahdollista, mutta sen lahjoitus on aina tehoton omistajatahohon nähden, olipa sitten kyse irtaimesta tai kiinteästä omaisuudesta. Poikkeukset luovutuskiellosta eivät siis koske lahjoittamista. Tavanomaisia lahjoja käyttöoikeuden haltijalla on kuitenkin oikeus antaa. Myös lahjoituksen tapauksessa lahjoituksen saajalla on mahdollisuus saada saantosuoja, mikäli käyttöoikeuden haltija on lahjoittanut irtainta omaisuutta, ellei lahjoituksen saajalla ole ollut erityistä syytä epäillä luovutusvallan puuttumista. Mikäli lahjoituksen saaja ei saa saantosuoja, hänen on palautettava lahjoitettu omaisuus itsessään, eikä vain sen arvoa.⁸⁰

⁷⁸ Saarnilehto – Annola: Sopimusoikeuden perusteet s. 20

⁷⁹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 682-683

⁸⁰ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 683

Lahjoituksen tehottomuuteen voi vedota ainoastaan omaisuuden omistaja. Tehottomuus voi korjaantua sillä, että omistaja konkluudenttisesti hyväksyy lahjoituksen olemalla reagoimatta lahjoitukseen. Reagoinnille ei ole asetettu mitään erityistä määräaikaa, vaan kyse on epämääräisestä kohtuullisen ajan kriteeristä.⁸¹

2.3.3. Omistajan oikeus luovuttaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta

Käyttöoikeuden alaisen omaisuuden omistajalla ei ole oikeutta ilman käyttöoikeuden haltijan suostumusta luovuttaa tai pantata käyttöoikeuden kohteena olevaa omaisuutta eikä muullakaan tavoin määrätä siitä. Lain esitöissä omistajan luovutuksenrajoituksia perustellaan sillä, että olisi todennäköisesti testamentintekijän tarkoituksen vastaista pakottaa käyttöoikeuden haltija, usein leski, vieraan henkilön valvonnan alaiseksi.⁸² Tässäkin kohtaa korostetaan omistajan ja käyttöoikeuden haltijan henkilösuhdetta käyttöoikeusjärjestelyn toimivuuden kannalta sekä toisaalta testamentintekijän oletettua tahtoa. Esitöissä on myös arvioitu, että omistaja ei hyötyisi luovutusoi-keudesta juuri mitään, sillä vain harva taho haluaisi ostaa omaisuutta, jota rasittaa käyttöoikeuden haltijan elinikäinen käyttöoikeus. Käyttöoikeuden rasittaman omaisuuden myyntihinta jäisi myös todennäköisesti alhaiseksi verrattuna siihen, mikä sen myyntihinta olisi käyttöoikeuden päätyttyä.⁸³

Omistajalla on kuitenkin PK 12:6:n nojalla oikeus käyttöoikeuden haltijan suostumuksella luovuttaa tai pantata käyttöoikeuden alaista omaisuutta. Mikäli omistaja haluaa määrätä kiinteästä omaisuudesta, käyttöoikeuden haltijan suostumus on saatava kirjallisesti kahden esteettömän todistajan oikeaksi todistamassa asiakirjassa. Siinä tapauksessa, että omistaja luovuttaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta ilman asianmukaista suostumusta tai oikeuden lupaa, luovutus on käyttöoikeuden haltijaan nähden tehoton. Käyttöoikeuden haltija voi reagoida oikeudettomaan luovutukseen nostamalla kanteen luovutuksen saajaa tai panttauksen ollessa kyseessä pantinhaltijaa vastaan. Reagoinnille ei ole laissa asetettu määräaikaa, mutta käyttöoikeuden haltijan on kuitenkin reagoitava kohtuullisen ajan kuluessa siitä, kun on saanut tiedon luovutuksesta. Käyttöoikeuden haltija voi hyväksyä omistajan tekemän luovutuksen

⁸¹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 686

⁸² Ehdotus 1935:2 s. 96

⁸³ Ehdotus 1935:2 s. 96

jälkeenpäin joko nimenomaisesti tai konkludenttisesti, ja mikäli käyttöoikeuden haltija pysyy passiivisena eikä nosta kannetta siitä huolimatta, että on tietoinen luovutuksesta, hänen voidaan katsoa antaneen hyväksyntänsä toimelle. Kiinteistön luovutuksensaaja voi kuitenkin saada lainhuudon vain, jos käyttöoikeuden haltija on antanut kirjallisen suostumuksensa tai on kanteella vahvistettu, että hän on menettänyt reagointivaltansa passiivisuuden vuoksi.⁸⁴

Luovutuksensaaja voi kuitenkin saada vilpittömän mielen suojaan, jos luovutuksen kohteena on omaisuutta, jonka hallinta luo omistajaolettaman eli irtain esine, velkakirja tai arvopaperi. Tällöin siis luovutuksensaajalla on oikeus luottaa siihen, että omaisuutta hallussaan pitävällä henkilöllä on oikeus määrätä omaisuudesta. Käyttöoikeuden haltijan ei siis kannata antaa käyttöoikeutensa alaista irtainta omaisuutta omistajan hallintaan, sillä tällöin hän ottaa riskin siitä, että omaisuus joutuu sivullisen omistukseen. Sivullisen näkökulmasta vilpittömän mielen edellyttää sitä, että hän ei tiennyt eikä hänen olisi pitänyt tietää, että omistajalla ei ollut oikeutta luovuttaa esinettä hallinnastaan huolimatta. Hänen selonottovelvollisuutensa ei mielestäni voida katsoa ulottuvan kovin pitkälle tällaisessa tapauksessa ottaen huomioon omaisuuden hallinnan luoman omistajaolettaman.⁸⁵

Jos käyttöoikeuden haltijalta ei saada lupaa määräämistoimeen, omistajalla on mahdollisuus myös saada toimeen lupa tuomioistuimelta. PK 12:6:ssa tämän luvan edellytyksistä ei ole säädetty muuta kuin ”oikeudella on valta hakemuksesta sallia aiottu toimi, milloin siihen on syytä”. Myöskään siitä, pysyykö käyttöoikeus voimassa luvallisen luovutuksen jälkeen, ei ole sääntelyä. Tapani Lohi on kuitenkin esittänyt näkemyksiään tämän pykälän herättämiin kysymyksiin liittyen artikkelissaan Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta.

Lohen artikkelin kysymyksenä on, miten tuomioistuimen pitäisi suhtautua omistajan tekemään lupahakemukseen käyttöoikeuden alaisen omaisuuden luovuttamisesta. Esitöissä on todettu, että omistajalle voi ”poikkeuksellisesti” olla tarpeen määrätä

⁸⁴ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 692-693

⁸⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 693

käyttöoikeuden alaisesta omaisuudesta oikeuden kestäessä. Esimerkkinä mainitaan, että omistaja haluaisi toteuttaa välttämättömän rakennusuudistuksen ja hänen olisi tarpeen tämän vuoksi kiinnittää kiinteistö saadakseen rahoitusta uudistukseen.⁸⁶ Myös oikeuskirjallisuuden puolella on katsottu, että saadakseen tuomioistuimelta luvan luovutusta varten, omistajan olisi esitettävä luovutukselle pätevä peruste.⁸⁷ Ruotsissa Walin on ollut sitä mieltä, että oikeus voi antaa luvan luovutukselle ainoastaan silloin, kun omistajalle luovutuksesta koituva etu on todella merkittävä käyttöoikeuden haltijalle koituvaan haittaan verrattuna.⁸⁸

Lohi puolestaan on sitä mieltä, että tulkinnan avulla voitaisiin PK 12:6:n mukaisen luovutusluvan myöntämisestä tehdä poikkeuksen sijaan pääsääntö, kunhan käyttöoikeus säilytettäisiin samalla voimassa. Hän perustelee ehdottamaansa linjamuutosta eritoten omistajan oikeusasemalla. Omistaja voi tarvita luovutuksesta saatavia rahavaroja esimerkiksi velkojensa tai perintöveron maksamiseen taikka yritystoiminnan harjoittamiseen. Ei myöskään ole kansantalouden kannalta hyväksi pitää omaisuutta vaihdannan ulkopuolella pitkiä aikoja. Omistaja voi tietysti yleensä saada käyttöoikeuden haltijan luvan luovutukseen, kun käyttöoikeus pidetään voimassa, mutta käyttöoikeuden haltija saattaa kieltäytyä luvan antamisesta ilman järkevää perustetta tai asettaa suostumukselleen kohtuuttomia ehtoja.⁸⁹ Luovutuksiin sallivammin suhtautuva kanta ei juuri saa tukea lain esitöistä, mutta on toki syytä muistaa, että esityöt ovat peräisin maatalousyhteiskunnan ajalta, jolloin kansantaloudellisia argumentteja vaihdannan suhteen ei juuri ole ajateltu.⁹⁰

Voidaan olla sitä mieltä, että omaisuuden luovutuksen sallimisesta ei olisi juurikaan hyötyä omistajalle, sillä ensinnäkin käyttöoikeuden rasittaman omaisuuden arvo olisi selkeästi normaalia alhaisempi, jolloin omaisuuden luovutus ei olisi kannattavaa käyttöoikeuden voimassa ollessa. Ostajia tällaiselle omaisuudelle olisi muutenkin vaikea löytää. Kuitenkin voidaan kuvitella tilanteita, joissa ostaja esimerkiksi haluaisi varata jonkin kiinteistön itselleen eikä hänellä olisi suurta tarvetta saada sitä heti käyttöönsä.

⁸⁶ Ehdotus 1935:2, s. 97

⁸⁷ Aarnio: Jälkisäädökset s. 278

⁸⁸ Walin: Kommentar till Ärvdabalken, Del I s. 320

⁸⁹ Lohi: Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta s. 211

⁹⁰ Mahkonen: PK 12 luvun taustasta ja tarkoituksesta s. 58

Myöskään se, että luovutushinta olisi selkeästi alhaisempi, ei vaikuta asiaan kovin suuresti, sillä luovutus on luonnollisesti omistajan omassa harkinnassa.⁹¹

Mikäli käyttöoikeuden alaista omaisuutta voitaisiin vapaammin luovuttaa, se johtaisi siihen, että käyttöoikeuden haltija joutuisi vieraan henkilön valvonnan alaiseksi, mikä lain esitöissä haluttiin välttää. Toisaalta on otettava huomioon, että tilanne voidaan jo nykytulkinnallakin saattaa tällaiseksi. Omistaja voi esimerkiksi asettaa asiamiehen valvomaan tietyssä määrin sitä, miten käyttöoikeuden haltija omaisuutta käyttää. Lisäksi perillisten on mahdollista PK 12:6:n estämättä luovuttaa pesäosuutensa ulkopuoliselle henkilölle, jolloin omaisuuden omistajaksi tulisi mahdollisesti käyttöoikeuden haltijalle vieras henkilö, eikä sellainen henkilö, jonka testamentin tekijä olisi arvellut saavan omistusoikeuden kyseiseen omaisuuteen.⁹² Omistaja voi myös todennäköisesti tehdä ostajan kanssa esisopimuksen omaisuuden luovutuksesta sillä ehdolla, että omaisuuden omistusoikeus siirtyy käyttöoikeuden loputtua. Tällaisen esisopimuksen myötä ostaja olisi varmasti hyvin kiinnostunut siitä, miten käyttöoikeuden haltija omaisuutta käyttää ja omistaja saattaisikin siirtää kontrolli- ja valvontavaltansa hänelle.⁹³ Nykyinen käyttöoikeuden alaisen omaisuuden luovuttamiseen nihkeästi suhtautuva tulkinta ei siis estä käyttöoikeuden haltijaa joutumasta vieraan henkilön valvonnan alaiseksi.

Näin ollen testamenttia laadittaessa on syytä pohtia käyttöoikeuden alaisen omaisuuden luovutusta koskevia kysymyksiä. Mikäli perittävä haluaa kieltää omaisuuden luovutuksen, on syytä ottaa asiasta selkeä määräys testamenttiin. Lohi esittääkin, että mikäli testamenttiin ei ole otettu luovutuskieltoa, perittävä ei todennäköisesti ole halunnut kieltää luovutusta, jossa käyttöoikeus säilyy voimassa.⁹⁴ Vaikka perinteinen näkemys pitääkin luovutuskieltoa oletuksena, selkeä määräys testamentissa varmistaa sen, että perittävän tahto toteutuu. Asiaa on toki syytä pohtia myös omistajatahon kannalta ja punnita, millaisia lisäoikeuksia omistajalle olisi syytä antaa ja millaisia riskejä se voi tuottaa käyttöoikeuden haltijalle. Mahdollista on esimerkiksi antaa omistajalle oikeus pantata kiinteistö.⁹⁵ Lienee mahdollista myös kieltää testamenttiin otetulla

⁹¹ Lohi: Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta s. 215

⁹² Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 693

⁹³ Lohi: Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta s. 219

⁹⁴ Lohi: Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta s. 222

⁹⁵ Kolehmainen – Räbinä: Jäämistösuunnittelu s. 132

määräyksellä omaisuuden omistajaksi tulevaa henkilöä asettamasta toista henkilöä valvomaan käyttöoikeuden hyödyntämistä, mikäli perittävä haluaa varmistua siitä, että käyttöoikeuden haltijan ei tarvitse vastata omaisuuden käytöstä vieraalle taholle.

2.3.4. Omistajan oikeussuojakeinot

Aiemmin esitetystä selviää, että omistajan asema muistuttaa lähinnä odotusoikeutta silloin, kun omaisuuteen on testamentilla annettu käyttöoikeus eri taholle, sillä oikeus hallita omaisuutta ja nauttia sen tuotosta kuuluu käyttöoikeuden haltijalle ja myös omistajalle yleensä kuuluvaa oikeutta luovuttaa omaisuuttaan on rajoitettu PK 12 luvun oletussäännöksillä tuntuvasti. Lisäksi on syytä huomioida, että omistaja on velvollinen maksamaan omaisuudesta määrättävän perintöveron. Tämän vuoksi voidaan ajatella, että omistajalle olisi tärkeää, että omaisuus olisi käyttöoikeuden päättyessä hyvässä kunnossa ja säilyttänyt arvonsa. Vaikka useissa tapauksissa lieneekin kyse siitä, että käyttöoikeuden haltija on iäkäs leski ja omistajat taas tämän ja perittävän yhteisiä perillisiä, jotka tulevat hyvin toimeen keskenään, omistajalle on kuitenkin tarpeen antaa tarvittavat oikeussuojakeinot sitä varten, että käyttöoikeuden haltija ei huolehdi omaisuudesta asianmukaisesti.

PK 12:9 on säädetty juuri näiden tilanteiden varalle. Ensimmäisessä momentissa säädetään siitä, keinoja omistajalla on puuttua havaitsemiinsa epäkohtiin ja ennaltaehkäistä mahdollisia tulevia vahinkoja. *”Jos käyttöoikeuden haltija hoitamalla huonosti omaisuutta tai muulla epäoikeutetulla menettelyllä ilmeisesti vaarantaa omistajan etua, voi oikeus hakemuksesta velvoittaa hänet asettamaan omaisuudesta vakuuden tai päättää, että se on annettava oikeuden määräämän uskotun miehen hallittavaksi”*.

Edellytyksenä siihen, että oikeus voi määrätä näistä toimenpiteistä on se, että käyttöoikeuden haltijan menettely ilmeisesti vaarantaa omistajan etua. Edellytyksenä ei siis ole se, että käyttöoikeuden haltija menettelisi tahallisesti tai edes huolimattomasti, vaan kyse voi olla esimerkiksi hänen taitamattomuudestaan. Tällaisessakin tapauksessa vakuus tai uskottu mies voidaan määrätä. Omistaja voi siis tehdä oikeudelle hakemuksen siitä, että käyttöoikeuden haltija määrätään asettamaan omaisuudelle

vakuus. Vakuudeksi voidaan kelpuuttaa muun muassa pankkitilille jäädytetyt rahavarat, omistajatahon hyväksymä panttioikeus tai kolmannen henkilön antama takaus.⁹⁶

Mikäli käyttöoikeuden haltija ei kykene asettamaan vakuutta tai ei halua sitä asettaa, omaisuus voidaan myös määrätä uskotun miehen hallintoon. Jos oikeus arvioi, että vakuuden asettaminen omaisuudesta ei syystä tai toisesta riitä omistajan etujen turvaamiseksi, omaisuudelle voidaan määrätä uskottu mies, vaikka käyttöoikeuden haltija olisikin valmis asettamaan vakuuden.⁹⁷

Omaisuu-den määrääminen uskotun miehen hallintoon tarkoittaa sitä, että käyttöoikeuden haltija menettää hänelle PK 12 luvun nojalla kuuluvat oikeudet ja omaisuuden tosiasiallinen hallinta siirtyy uskotulle miehelle. Tällöin hän ei pysty enää hyödyntämään omaisuutta käyttämällä sitä, mutta hänelle kuuluu edelleen omaisuuden tuotama korko sekä tuotto. Täten käyttöoikeuden haltijan asema muuttuu tuotto-oikeustestamentin tuomaan asemaan. On kuitenkin mahdollista, että mikäli kysymys on oikeudesta asua tietyllä kiinteistöllä tai tietyssä asunnossa, asuminen voi jatkua, ellei sen arvioida vaarantavan omistajatahon etuja. Uskottu mies valvoo tällöin asumista ja ryhtyy tarvittaessa toimenpiteisiin. Hän voi tarvittaessa myös hankkia uuden vuokralaisen.⁹⁸

Siinä tapauksessa, että käyttöoikeuden haltijan menettelystä on jo aiheutunut omistajalle vahinkoa, omistajalla on PK 12:9.2:n mukaan oikeus saada vahingonkorvausta. *”Vahingosta, jonka käyttöoikeuden haltija on tahallansa tai huolimattomuudesta aiheuttanut omistajalle, on suoritettava korvaus, kun käyttöoikeus lakkaa tai omaisuus annetaan uskotun miehen hallittavaksi. Jos huolimattomuus kuitenkin on ollut lievä, älköön korvausta määrättäkö suoritettavaksi”.*

Omistajan on siis tehtävä mahdolliset korvausvaatimukset silloin, kun käyttöoikeus lakkaa tai omaisuus asetetaan uskotun miehen hallintoon. Lain esitöiden mukaan oikeuden kestäessä ei ole syytä antaa omistajan saattaa korvauskysymyksiä oikeuden

⁹⁶ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 695-696

⁹⁷ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 696

⁹⁸ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 696

tutkittavaksi.⁹⁹ Tämä rauhoittaa käyttöoikeuden haltijan asemaa turhilta korvausvaatimuksilta, sillä omistajan on käytännössä ensin vaadittava vakuuden asettamista tai uskotun miehen määräämistä. Edellytyksenä vahingonkorvaukselle on ensinnäkin se, että käyttöoikeuden haltijan menettely on aiheuttanut omistajalle vahinkoa ja toiseksi se, että käyttöoikeuden haltijan menettely on ollut joko tahallista tai enemmän kuin lievästi huolimaton. Korvausvastuun yleisenä edellytyksenä on toiminnan ja vahingon välisen syy-yhteyden vaatimus.¹⁰⁰ Vahingonkorvausoikeudessa yksi yleinen tapa määritellä relevantti syy-seuraussuhde on seuraava: tarkasteltava teko tai laiminlyönti on tietyn seurauksen syy, jos (ja vain jos) se on välttämätön osa seurausta edeltävää seikastoa, joka on ollut riittävä aiheuttamaan seurauksen.¹⁰¹ Tuottamusta ja sen astetta puolestaan arvioidaan sillä perusteella, kuinka paljon henkilön menettely poikkeaa huolellisen henkilön menettelystä. Tätä kutsutaan myös *bonus pater familias* -kriteeriksi. Kriteeri on tosin melko yleisluontoinen eikä siitä saa ratkaisutoimintaa varten kovin konkreettista ohjetta.¹⁰² Myöskään lievän ja tavallisen tuottamuksen välinen raja, jolla PK 12:9.2:ta sovellettaessa on merkitystä, ei ole kovin selkeä, mutta lievästä tuottamuksesta voi olla kyse esimerkiksi silloin, kun vahinkoriski on käsillä olevissa olosuhteissa pieni tai vaikeasti mielletävissä.¹⁰³

2.4. Käyttöoikeustestamentti ja ulosmittaus

2.4.1. Yleistä

Testamenttia tehtäessä on syytä varautua myös siihen, että perillinen tai testamentin saaja ajautuu velkoihin ja perintöomaisuus saattaa joutua ulosmittauksen kohteeksi. Käyttöoikeustestamentilla on suuri vaikutus siihen, mitä omaisuutta voidaan ulosmitata. Ulosottokaaren 4:19:ssä säädetään ulosmittauskielloista, ja pykälän 5 kohdan mukaan sellaista omaisuutta, jota ei lain mukaan saa luovuttaa, ei voida myöskään ulosmitata. Esimerkiksi testamentissa oleva luovutuskielto ei sen sijaan estä testamentilla saadun omaisuuden ulosmittaamista saajan veloista.¹⁰⁴ PK 12 luvun

⁹⁹ Ehdotus 1935:2 s. 98

¹⁰⁰ Hemmo: Vahingonkorvausoikeus s. 109

¹⁰¹ Hemmo: Vahingonkorvausoikeus s. 114

¹⁰² Hemmo: Vahingonkorvausoikeus s. 30

¹⁰³ Ståhlberg – Karhu: Suomen vahingonkorvausoikeus s. 105

¹⁰⁴ Linna: Ulosottokaaren pääkohdat s. 137

säännökset ovat tahdonvaltaisia säännöksiä ja testamentilla voidaan antaa osapuolille vaikkapa vapaa oikeus luovuttaa omaisuutta. Kun tällainen mahdollisuus on olemassa, voidaanko katsoa, että PK 12 luvussa asetetut tahdonvaltaiset luovutuskiellot estävät omaisuuden ulosmittauksen UK 4:19:n perusteella? Oikeuskirjallisuuden perusteella vastaus vaikuttaa olevan myönteinen. Mikäli perittävän tavoitteena on estää omaisuuden ulosmittaus, on syytä pitää huolta siitä, että testamentilla ei anneta osapuolille niin paljon PK 12 luvun oletussäännöksistä poikkeavia oikeuksia, että testamentin katsottaisiin olevan luvun soveltamisalan ulkopuolella. Tällöin myöskään luvun luovutus- ja ulosmittauskieltosäännökset eivät koskisi testamenttia ja ulosmittaus olisi mahdollista.¹⁰⁵

2.4.2. Käyttöoikeuden ulosmittaus

PK 12:4.1:n mukaan käyttöoikeuden luovuttaminen on kielletty, joten näin ollen voitaisiin päätellä, että käyttöoikeus ei ole ulosmittauskelpoinen. Linna ja Leppänen tulevatkin tähän johtopäätökseen.¹⁰⁶ Aarnio ja Kangas kiinnittävät huomiota siihen, että luovutus on mahdollista omistajan nimenomaisella tai konkludenttisella suostumuksella. Näin ollen käyttöoikeus voitaisiin ulosmitata omistajan suostumuksella. Wirilander käsittelee käyttöoikeuksia kiinteistöön yleisemmin, mutta tulee siihen lopputulokseen, että jos oikeuden luovuttaminen edellyttää maanomistajan lupaa, käyttöoikeus voidaan myös ulosmitata hänen luvallaan. Hän kiinnittää huomiota siihen, että sopimuksessa asetettu luovutuskielto palvelee yleensä omistajan intressiä määrätä, kenellä on käyttöoikeus hänen omistamaansa kiinteistöön.¹⁰⁷ Testamentilla annettu käyttöoikeus ei ole myöskään korostetun henkilökohtainen tai siirtokelvoton oikeus. Käytännössä kuitenkin oikeuden arvoa on vaikea määrittää, joten pakkohuutokauppaostajia ei todennäköisesti löydy.¹⁰⁸ Perittävä voi kuitenkin testamentissaan määrätä, että käyttöoikeus on luovutettavissa. Tällöin käyttöoikeus voidaan myös ulosmitata käyttöoikeuden haltijan velasta.¹⁰⁹ Mikäli siis ulosmittaus halutaan estää, testamentissa ei kannata antaa käyttöoikeuden haltijalle vapaata luovutus-oikeutta.

¹⁰⁵ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 301

¹⁰⁶ Linna – Leppänen: Ulosotto-oikeus II: Ulosmittaus ja myynti s. 356

¹⁰⁷ Wirilander: Käyttöoikeudesta kiinteistöön s. 194

¹⁰⁸ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 698

¹⁰⁹ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 307

2.4.3. Omaisuuden ulosmittaus käyttöoikeuden haltijan velasta

PK 12:4.2:n mukaan käyttöoikeuden haltija voi tietyissä tapauksissa luovuttaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta. Nämä poikkeukset luovutuskiellosta on kuitenkin säädetty käyttöoikeuden haltijalle helpottamaan käyttöoikeuden hyödyntämistä (esimerkiksi liiketoiminnan sujuvuuden tai käyttöoikeuden haltijan toimeentulon varmistamiseksi) eikä velkoja voi niihin vedota. Lisäksi UK 4:8.1:n mukaan ulosoton kohteena voi olla lähtökohtaisesti vain ”velalliselle kuuluva esine tai oikeus” eikä käyttöoikeuden haltijalla ole omaisuuteen tällaista oikeutta. Näin ollen PK 12:4:ssä asetetuista poikkeuksista luovutuskieltoon ei voida johtaa sitä päätelmää, että käyttöoikeuden alaista omaisuutta voitaisiin ulosmitata käyttöoikeuden haltijan velasta.¹¹⁰

Käytännössä saattaa olla mahdollista, että käyttöoikeuden haltijan hallinnassa oleva irtain esine ulosmitataan hänen velastaan, sillä irtaimen esineen hallinta luo omistajaolettaman. Tällaisessa tapauksessa kuitenkin omistajan on mahdollista saada omaisuus takaisin reagoimalla ulosmittaukseen UK 11 luvun mukaisella ulosottovalituksella tai UK 10 luvun oikeussuojakeinoilla. Pakkahuutokauppaostaja voi kuitenkin saada vilpittömän mielen suojaan, mikäli omistusoikeus on jo siirtynyt hänelle pakkahuutokaupan seurauksena, vaikka huutokauppaa koskeva valitusaika ei olisikaan vielä umpeutunut. Tällöin omaisuuden omistajan vaade voi kohdistua enää korkeintaan omaisuuden kauppahintaan.¹¹¹

2.4.4. Omaisuuden ulosmittaus omistajan velasta

Käyttöoikeuden alaisen omaisuuden ulosmittaaminen omistajan velasta on puolestaan suoraan kielletty PK 12:7:ssä. Lain esitöissä asiaa on perusteltu siten, että muutoin käyttöoikeuden aseman turvaamiseksi asetetut säännökset menettäisivät osin merkityksensä. Omaisuus ei myöskään ole omistajan hallinnassa, joten velkojalla ei luottoa antaessaan ole perusteltua aihetta ottaa käyttöoikeuden alaista omaisuutta huomioon arvioidessaan omaisuuden omistajan maksukykyä.¹¹²

¹¹⁰ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 298

¹¹¹ Linna – Leppänen: Ulosotto-oikeus II: Ulosmittaus ja myynti s. 447-448

¹¹² Ehdotus 1935:2 s. 97

PK 12:7:ssä asetettuun ulosmittauskieltoon on kuitenkin samassa pykälässä säädetty kaksi poikkeusta. Omistaja on voinut ensinnäkin kiinnittää käyttöoikeuden alaista omaisuutta joko käyttöoikeuden haltijan suostumuksella tai oikeudelta saamallaan luvalla. Tällaisessa tapauksessa käyttöoikeuden kohteena oleva omaisuus voidaan ulosmitata siitä velasta, jonka vakuutena se on. Toiseksi omistaja voi olla vastuussa perittävän tai kuolinpesän velasta PK 21 luvun perusteella ja tällaisesta velasta voidaan ulosmitata myös käyttöoikeuden alaista omaisuutta. PK 21:2.1:ssä säädetyn pääsäännön mukaan osakkaat eivät vastaa vainajan veloista, mutta jos perunkirjoitusvelvollinen osakas laiminlyö perunkirjoituksen toimittamisen määräajassa, hän joutuu henkilökohtaiseen vastuuseen vainajan veloista. Sama koskee myös osakasta, joka perunkirjoituksessa tai vahvistaessaan valalla perukirjan vaarantaa velkojan oikeutta antamalla vääräksi tietämänsä ilmoituksen tai jättämällä tahallaan ilmoittamatta jonkin tietämänsä seikan. Tästä vastuusta osakas voi kuitenkin PK 21:2.3:n perusteella vapautua osoittamalla, ettei ole menettelyllään, toimenpiteillään tai laiminlyönneillään aiheuttanut korvattavaa vahinkoa.

Perintökaaren ulosmittauskieltoa on kritisoitu, sillä on mahdollista pitää merkittäviäkin varallisuuseriä täytäntöönpanon ulkopuolella. Yksityiset ulosmittauskiellot eivät yleisesti ole päteviä, mutta käyttöoikeustestamentilla voidaan saada aikaan samanlainen vaikutus. Lisäksi on otettava huomioon se, että UK 2:24:n mukaan ulosmittausperuste, jossa luonnolliselle henkilölle on asetettu maksuvelvoite, on täytäntöönpanokelpoinen 15 tai 20 vuoden ajan sekä se, että luonnollisen henkilön sopimukseen perustuva rahavelka vanhentuu viimeistään 20 tai 25 vuoden päästä sen syntymisestä. Käyttöoikeustestamenttia voidaan siis käyttää pitämään omaisuus pakkotäytäntöönpanon ulottumattomissa velan lopulliseen vanhentumiseen asti ja siirtää omaisuus tämän jälkeen käyttöoikeuden päättyessä omistajalle täydellä omistusoikeudella.¹¹³

2.4.5. Pesäosuuden ulosmittaus

Kuolinpesän osakkaan perillisaseman tai yleistestamentin perusteella saama pesäosuus on varallisuusarvoinen etuus, joka voidaan ulosmitata hänen velastaan.

¹¹³ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 319

Pesäosuuden tuoma oikeus ei rajoitu vain oikeuteen saada pesästä omaisuutta perinnönjaon yhteydessä, vaan siihen kuuluu myös muita perintökaaren tuomia oikeuksia pesässä. Velkojalla on esimerkiksi oikeus vaatia ennakkoperinnön ottamista huomioon, nostaa kanteita, jotka voivat vaikuttaa perintöosuuteen sekä moittia perinnönjakoa.¹¹⁴ Ulosmitattua pesäosuutta ei UK 4:79:n mukaan saa myydä, joten velkojan ainoa mahdollisuus saada suoritus on velallisen osalle perinnönjaossa tuleva omaisuus. Tämän vuoksi ulosottomies saakin tarvittaessa hakea pesänselvittäjän ja pesänjakajan määräämistä sekä vaatia perinnönjakoa pesänjakajalta. Näin perinnönjako saadaan osana ulosottomenettelyä käyntiin silloin, kun sille on jäämistöoikeudelliset edellytykset.¹¹⁵

On tosin huomattava, että Aarnion mukaan lainvoimainen käyttöoikeustestamentti estää perinnönjaon vireille saamisen, jolloin ulosmittausvelkoja hyötyisi pesän ulosmittauksesta käytännössä vasta käyttöoikeuden päätyttyä.¹¹⁶ Hänen ja Kankaan mukaan perillisten yhteishallinto jatkuu käyttöoikeustestamentin rajoittamana, kunnes omaisuus aikanaan käyttörajoitusten lakattua jaetaan.¹¹⁷ Lohi puolestaan on sitä mieltä, että käyttöoikeustestamentti ei PK:n säännösten mukaan estä perinnönjakoa, kunhan käyttöoikeus pidetään jaossa voimassa. Hänen mukaansa käyttöoikeuden haltijan suoja pesäosuuden ulosmittaustilanteessa rajoittuu siihen, että vaikka käyttöoikeuden alainen omaisuus jaossa tulisi ulosmittausvelkojan osuuteen, omaisuutta ei voida myydä PK 12:6:ssa omistajalle asetetun luovutuskiellon vuoksi.¹¹⁸

Velallisen on UK 4:81:n mukaan mahdollista luopua perinnöstään joko perittävän eläessä tai tämän kuoleman jälkeen, jolloin hänen pesäosuuttaan ei voida ulosmitata. Luopuminen täytyy kuitenkin tehdä ennen ulosmittauspäätöksen tekemistä, jotta se sitoisi myös velkojaa. Perillinen ei myöskään PK 17:2a:n mukaan voi tehokkaasti luopua perinnöstä sen jälkeen, kun hän on ryhtynyt sellaisiin toimiin, että hänen katsotaan ottaneen perintö vastaan.

¹¹⁴ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 59

¹¹⁵ Tuunainen: Perintö, testamentti ja velka s. 382-383

¹¹⁶ Aarnio: Jälkisäädökset s. 259

¹¹⁷ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 660

¹¹⁸ Lohi: Perintökaaren 12 luvun mukainen käyttöoikeus ja omistajan luovutusvalta s. 203

2.4.6. Avio-oikeuden ulosmittaus

Käyttöoikeustestamentin saaja on usein perittävän leski, minkä vuoksi on syytä käsitellä myös sitä, voidaanko lesken avio-oikeutta ulosmitata. Avio-oikeus konkretisoituu AL 35 §:n mukaan osituksessa siten, että puolisoitten avio-oikeuden alainen omaisuus jaetaan tasan osapuolten kesken. Se osapuoli, jolla on vähemmän avio-oikeuden alaista omaisuutta, saa toiselta osapuolelta omaisuutta tasinkona. Avio-oikeus on siis vähemmän varakkaalle osapuolelle oikeus saada osituksessa omaisuutta tasinkona. Kuolinpesäosuus, joka oikeuttaa muun muassa saamaan omaisuutta perinnönjakoissa, voidaan ulosmitata UK 4:77:n perusteella, joten voidaanko avio-oikeus ulosmitata?

UK 4:77:ssä on kyse vain kuolinpesäosuudesta: ”*Kuolinpesän osakkaan velasta saadaan ulosmitata hänen osuutensa kuolinpesästä*”. Tässä säännöksessä sekä UK 4:79:ssä pesäosuuden ulosmittaus on sidottu perinnönjakoon, kun taas leski saa mahdollisesti tasinkoa omaisuuden osituksessa eikä perinnönjakoissa. Lesken mahdollinen oikeus saada omaisuutta kuolinpesästä tasinkona ei kuulu pykälän soveltamisalaan, vaikka leski olisikin avio-oikeutensa perusteella kuolinpesän osakas.¹¹⁹

Tasinko-osuus muuttuu saatavaksi sen jälkeen, kun ositus on toimitettu ja tasingon määrä selvinnyt. UK 4:8.2:n mukaan ”*saatava voidaan ulosmitata, vaikkei velallisella vielä ole lopullista saamisoikeutta, jos saatava on riittävästi yksilöity sopimuksessa tai kun velallinen on vaatinut toiselta suoritusta sopimuksen tai lain perusteella*”. Tästä voitaneen päätellä, että tasinko voidaan saatavana ulosmitata jo ennen kuin ositus tulee lainvoimaiseksi.¹²⁰

2.5. Käyttöoikeustestamentti kuolinpesässä

Kuolinpesän osakkaita ovat PK 18:1:n mukaan perilliset, yleistestamentin saajat sekä eloonjäänyt puoliso. Käyttöoikeustestamentti määritellään legaatiksi, minkä vuoksi se

¹¹⁹ Linna – Leppänen: Ulosotto-oikeus II: Ulosmittaus ja myynti s. 351

¹²⁰ Linna – Leppänen: Ulosotto-oikeus II: Ulosmittaus ja myynti s. 351-352

ei automaattisesti tuota saajalleen pesän osakkuutta. Testamenttia laadittaessa voidaan miettiä, halutaanko käyttöoikeuden saajalle antaa pesän osakkuus ja sen mukana yhtäältä pesänselvitysvastuu ja toisaalta hallintovaltuus pesässä. Jos jommalla-kummalla avioliiton osapuolella oli avio-oikeuden alaista omaisuutta, leski kuitenkin osallistuu AL 86 §:n mukaisesti kuolinpesän hallintoon siihen asti, että pesässä toimitetaan ositus.

Jos perittävä oli kuollessaan naimisissa, käyttöoikeuden kohde voidaan määrittää tarkoin vasta osituksessa tai omaisuuden erottelussa, kun selviää, mitä omaisuutta kuuluu perittäväen kuolinpesään ja mitä puolestaan leskelle. Osituksen laskennallisessa vaiheessa käyttöoikeutta ei pidetä sellaisena velkaan rinnastettavana vastuuna, joka voitaisiin vähentää ositettavan omaisuuden arvoa määrättäessä. Leskelle testamentattu käyttöoikeus ei myöskään ole osituslaskelmassa lesken varoihin lisättävä etuus. Osituksen laskennallinen vaihe siis toimitetaan siis samalla tavalla kuin jos käyttöoikeustestamenttia ei olisikaan.¹²¹

Ositusta ei ole pakko toimittaa, mutta se on syytä tehdä, mikäli käyttöoikeuden kohde halutaan määrittää tarkasti. Ositus on myös toimitettava lesken sitä vaatiessa siinä tapauksessa, että käyttöoikeus on annettu testamentilla jollekin muulle kuin hänelle. Käyttöoikeus kohdistuu vain perittäväen omaisuuteen, sillä hänellä on oikeus määrätä testamentilla vain omasta omaisuudestaan.¹²² Osituksen jälkeen voidaan yleensä toimittaa perinnönjako, mutta käyttöoikeustestamentin tilanteessa tilanne monimutkaisuutuu hieman. Kun käyttöoikeus on voimassa, jäämistö voidaan jakaa vain tietyin edellytyksin. Perillisillä ei ole velvollisuutta ottaa perintöosaansa omaisuutta, jota rasittaa toisen henkilön käyttöoikeus, mutta kaikkien osakkaiden suostumuksin voidaan toimittaa perinnönjako, jossa käyttöoikeuden alainen omaisuus jaetaan joko jonkun osakkaan osuuteen tai joidenkin osakkaiden osuuksiin murto-osin. PK 12 luvun säännökset omistajasta koskevat tällöin kaikkia niitä osakkaita, joiden osuuteen kuuluu käyttöoikeuden alaista omaisuutta.¹²³

¹²¹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 663

¹²² Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 661

¹²³ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 662

On kuitenkin mahdollista, että perittävä on tehnyt keskinäisen käyttöoikeustestamentin, jossa on lauseke ”meidän molempien kuoltua omaisuutemme on jaettava...”. Helsingin hovioikeus on ottanut kantaa tällaiseen lausekkeeseen ratkaisussaan Helsingin HO 23.6.2014 S 13/1440, jossa se katsoi, että lauseketta on lähtökohtaisesti tulkittava sanamuotonsa mukaisesti niin, että se estää perinnönjaon lesken eläessä. Tapauksessa ei ollut todistettu, että testamentin tekijän tarkoituksena olisi ollut sallia perinnönjako lesken eläessä, joten oikeus päättyi siihen, että perintö voitiin jakaa vasta lesken kuoltua.¹²⁴

2.6. Omistajattoman tilan testamentti

Omistajattoman tilan testamentti on käyttöoikeustestamentti, johon liittyy tietyn ajan jatkuva omistajaton tila, jolloin siis kenelläkään ei ole kyseessä olevaan omaisuuteen omistusoikeutta. Tällainen tila voidaan aiheuttaa vain siten, että testamentin mukaan kukaan ei saa omistusoikeutta omaisuuteen välittömästi perittävän kuoleman jälkeen. Testamenttiin on syytä kirjata selkeä maininta siitä, että omaisuus jää omistajattomaan tilaan. Tällaisen maininnan puuttuessa jää vähintään epäselväksi, onko perittävä halunnut luoda omistajattoman tilan vai tarkoittanut vain omistusoikeuden siirtävän normaalisti PK:n normien mukaan.

Usein testamentissa annetaan eliniäksi tai määrävuosiksi omaisuuteen käyttöoikeus jollekin taholle ja tämän oikeuden loputtua omistusoikeus muulle taholle. On kuitenkin myös mahdollista määrätä omistusoikeus vastaisuudessa syntyvälle lapselle siten, että ennen hänen syntymäänsä kenelläkään ei ole käyttöoikeutta omaisuuteen.¹²⁵ Omaisuuden testamenttaaminen vielä syntymättömälle lapselle on omistajattoman tilan testamentilla mahdollista PK 9:2:n perusteella:

”Testamentti muun henkilön kuin testamentin tekijän kuolinhetkellä elävän taikka sitä ennen siitetyn ja sittemmin elävänä syntyvän hyväksi on tehoton.

Testamentilla voidaan kuitenkin määrätä, että sellaisen henkilön vastaisuudessa syntyvät lapset, jolla 1 momentin mukaan on oikeus saada testamentti, täysin

¹²⁴ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 658

¹²⁵ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 168

omistusoikeuksin saavat omaisuuden viimeistään tämän kuollessa tai sen oikeuden lakatessa, mikä muulla henkilöllä saattaa olla omaisuuteen.”

3. Jäämistösuunnitteluun vaikuttavia tekijöitä

3.1. Lesken suojasäännökset

Lesken perintöoikeuden lisäksi perintökaaren 3:1a:ssa on leskeä suojaavia säännöksiä. Nämä jaetaan usein lesken enimmäissuojaan ja vähimmäissuojaan eli asumissuojaan. Lesken enimmäissuoja tarkoittaa lesken oikeutta pitää ensin kuolleen puolison jäämistö hallussaan jakamattomana kuolemaansa asti. Tämä oikeus on kuitenkin niin sanotusti heikko oikeus, sillä sen voi kumota rintaperillisen tai testamentinsaajan jakovaatimus taikka ensin kuolleen puolison tekemä testamentti. Yleistestamentinsaajalla on sama oikeus vaatia jakoa kuin rintaperillisellä. Legaatinsaaja taas voi vaatia legaatintäyttämistä ensin kuolleen puolison pesänselvityksen aikana, mikäli legaatintäyttö on testamentissa määrätty täytettäväksi jakamattomasta pesästä eikä lesken vähimmäissuojasta johdu muuta.¹²⁶ Lesken asumissuoja taas tarkoittaa lesken oikeutta asua puolisoitten yhteisenä kotinaan käyttämässä asunnossa tai muussa jäämistöön kuuluvassa lesken asuttavaksi sopivassa asunnossa, ellei lesken omaan varallisuuteen sisälly kodiksi sopivaa asuntoa.

Lesken asema on sillä tavoin vahva, että häntä ei voida sulkea jäämistöstä, ellei ole olemassa perusteita perinnöttömäksi tekemiselle¹²⁷. Ensin kuolleen puolison tekemä testamentti muun tahon hyväksi ei ilman jakovaatimusta estä leskeä käyttämästä edes enimmäissuojaansa, ellei siitä ole testamentissa nimenomaista määräystä.¹²⁸ Jäämistösuunnittelun kannalta lesken enimmäissuoja ei kuitenkaan aiheuta ongelmia, sillä se on poistettavissa rintaperillisen tai testamentinsaajan jakovaatimuksella. Mikäli leski ei muutoin suostu jakoon, voidaan vaatia pesänjakajan määräämistä.¹²⁹

¹²⁶ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 109

¹²⁷ Perinnöttömäksi tekemisen edellytyksistä PK 15:1-5.

¹²⁸ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 107

¹²⁹ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 38

Lesken asumissuoja puolestaan on vahva oikeus ja voi aiheuttaa ongelmia jäämistösuunnittelun kannalta, ellei siihen osata varautua. On hyvä ottaa huomioon myös se, että lesken oikeus voi kohdistua vain sellaiseen asuntoon, jonka on omistanut joko ensiksi kuollut puoliso yksin tai puoliset yhdessä. Lesken oikeus ei siis voi kohdistua sellaiseen asuntoon, jonka omistaa osaksikaan jokin kolmas osapuoli. Sopimuksella kolmas osapuoli voi kuitenkin sitoutua siihen, että leski saa asua kolmannen omistamassa asunnossa.¹³⁰ Mikäli leskelle ei voida turvata hänelle riittävää asuntoa tai asuntoirtoaimistoa, on hänellä oikeus PK 3:1a.4:n mukaisesti saada avustusta kuolinpesästä. Avustuksen mahdollisuus on hyvä ottaa jäämistösuunnittelussa huomioon, vaikka ilman painavia syitä se ei voi loukata perillisen oikeutta lakiosaan.

Lesken hallintaoikeuteen, joka kohdistuu joko koko jäämistöön tai asumissuojan kattamaan asuntoon, sovelletaan PK 3:1a.3:n mukaan PK 12 luvun säännöksiä testamentilla annetusta käyttöoikeudesta. Käsittelin PK 12 luvun säännöksiä tarkemmin luvussa 2.2.

3.2. Rintaperillisen lakiosaoikeus

3.2.1. Lakiosaoikeus

Jäämistösuunnittelua tehtäessä yksi tärkeimmistä huomioon otettavista asioista on rintaperillisen oikeus lakiosaan. Mikäli perittävältä jää ensimmäisen parenteelin perillinen, tällä on oikeus saada perittävän jäämistöstä lakiosa, joka on PK 7:1:n mukaan puolet tälle lakimääräisen perimyksen mukaan kuuluvasta perintösasta. Oikeus lakiosaan kuuluu rintaperillisten lisäksi rintaperillisen sijaantuloperillisille, jos rintaperillinen on esimerkiksi luopunut perinnöstä tai kuollut. Lakiosa siis kaventaa perittävän testamenttausvaltaa.

¹³⁰ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 110-111

Lakiosan suuruus lasketaan kunkin perillisen siihen oikeutetun perillisen kohdalta itsenäisesti. Mikäli perittävällä on kolme elossa olevaa rintaperillistä, jokaisen heistä lakiosa on yksi kuudesosa jäämistöstä. Tällä tavalla katsoen vaikuttaisi siltä, että perittävä voisi aina määrätä vain puolesta omaisuudestaan testamentilla. Tämä ei kuitenkaan ole aina totta, sillä perinnöstä luopuminen ja perinnöttömäksi tekeminen voivat lisätä perittävän testamenttausvaltaa. Esimerkiksi voidaan ottaa tilanne, jossa perittävän kolmesta rintaperillisestä yksi on luopunut perinnöstä, eikä hänellä ole omia rintaperillisiä. PK 7:2:n mukaan lakiosaa määritettäessä on otettava huomioon myös se, jonka perittävä on testamentilla tehnyt perinnöttömäksi tai joka muusta laillisesta syystä on jäävä osattomaksi perinnöstä. Täten kaksi muuta rintaperillistä saavat lakiosinaan puolet heille lakimääräisesti tulevasta osuudesta eli yhden kuudesosan. Tässä esimerkissä siis vain yksi kolmasosa perittävän jäämistöstä menee lakiosien kattamiseen.¹³¹

3.2.2. Suoja perittävän tekemiä luovutuksia vastaan

Lakiosan muodostumiseen vaikuttavat suuresti myös mahdolliset perittävän eläessään tekemät vastikkeettomat luovutukset. Rintaperillisen lakiosaoikeus nimittäin kattaa lisäksi suojan tiettyjä perittävän eläessään tekemiä vastikkeettomia ja lahjanluontoisia luovutuksia vastaan. Rintaperillinen tai testamentinsaaja saa siis vaatia tällaisten luovutusten arvon laskennallista lisäämistä osituksen jälkeiseen jäämistöön. PK 7:3.3:ssa säädetään seuraavasti:

”Pesän varoihin on lisättävä perittävän antama ennakkoperintö sekä, jollei erityisiä vastasyitä ole, hänen sellaisissa olosuhteissa tai sellaisin ehdoin eläessään antamansa lahja, että se on tarkoituksensa puolesta rinnastettavissa testamenttiin, niin myös hänen jälkeläiselleen tai ottolapselleen taikka tämän jälkeläiselle tahi näiden puolisoille antamansa sellainen lahja, jolla on ilmeisesti tarkoitettu suosia sen saajaa lakiosaan oikeutetun perillisen vahingoksi. Omaisuuden arvo on määrättävä sen ajankohdan mukaan, mikä sillä vastaanotettaessa oli, jollei asianhaaroista muuta johdu.”

Ensinnäkin lakiosaa määrättäessä pesän varoihin on siis lisättävä ennakkoperintö, josta säädetään PK 6 luvussa. Luvun määräysten tarkoituksena on asettaa perilliset

¹³¹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 849

siihen asemaan, jossa oltaisiin, jos ennakkoperintöä ei olisi annettu ja kyseinen omaisuus olisi vielä pesässä.¹³² Pääsääntö on se, että PK 6 luvun mukaan perintöosia määrättäessä huomioon otettava luovutus lasketaan mukaan myös lakiosalaskelmaan. Mikäli luovutusta ei pidetä PK 6 luvun mukaisena, sitä ei oteta huomioon lakiosalaskelmassa, ellei sitä pidetä suosiolahjana tai testamenttiin rinnastuvana lahjana. Tähän pääsääntöön on kuitenkin poikkeuksia, esimerkiksi ainoalle rintaperilliselle annettu lahja. Tällainen luovutus ei luonnollisesti vaikuta perintöosiin, mutta lakiosalaskelmassa sillä voi olla merkitystä. Jos perittävä on nimittäin tehnyt testamentin kolmannen hyväksi, tämä voi vedota siihen, että rintaperillinen on ennakkoperintön myötä saanut jo lakiosansa.¹³³

Perittävän perilliselleen antama lahja tai lahjanluonteinen luovutus¹³⁴ oletetaan ennakkoperinnöksi, ellei muuta ole olosuhteista tai perittävän tahdonilmauksista pääteltävissä. Ennakkoperintöolettama kumoutuu sillä perusteella, että perittävä määrää, ettei kyseessä oleva lahja ole ennakkoperintöä. Tällöin perittävä kuitenkin hyväksyy sen, että lahjan saanut perillinen pääsisi muita parempaan asemaan, mikä luo vahvan suosimisolettaman ja lahjan katsotaan usein olevan suosiolahja.

Suosimisolettaman kumoamiseksi puolestaan vaaditaan vastaseikkoja. Vastaseikkaksi käy se, että perittävän katsotaan tähänneen lahjallaan ensisijaisesti johonkin muuhun tarkoitukseen kuin lahjansaajan suosimiseen. Käytännössä tällaiseksi tarkoitukseksi on voitu katsoa esimerkiksi maatilan sukupolvenvaihdos ja näin ollen perittävän työn jatkumisen turvaaminen.¹³⁵ Raha- ja arvopaperilahjoitukset puolestaan katsotaan usein suosiolahjoiksi, sillä näiden osalta kyseessä ei voi olla sukupolvenvaihdostarkoitus toisin kuin maatioilla tai yrityksillä.¹³⁶

Suosiolahjan yhteydessä ei ole säädetty määräaikaakaan sille, kuinka kauan ennen perittävän kuolemaa tehty lahjoitus voidaan katsoa suosiolahjaksi, mutta

¹³² Lohi: Ennakkoperinnöstä s. 16

¹³³ Lohi: Ennakkoperinnöstä s. 25

¹³⁴ Mikäli luovutus on lahjanluonteinen, huomioon otetaan vastikkeen ja käyvän hinnan erotus. Käytännössä erotusta ei ole otettu huomioon, kun vastike on ollut noin 60-70% käyvästä hinnasta. Ks. Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 868.

¹³⁵ Lohi: Muulle kuin rintaperilliselle annettu suosiolahja s. 5

¹³⁶ Kolehmainen: Suosiolahja: Suosimistarkoitus ja sen toteennäyttäminen s. 297

oikeuskirjallisuudessa kohtuullisena aikana on pidetty noin kymmentä vuotta. Tätä vanhemmissa tapauksissa edellytetään erityisiä perusteita. Oikeuskäytännössä on kuitenkin pidetty suosiolahjana 21 vuotta ennen perittävän kuolemaa tehtyä lahjoitusta, joten käytännön tapauksista ei voida johtaa tarkkaa aikarajaa.¹³⁷

Ennakkoperinnön ja suosiolahjan lisäksi jäämistöön voidaan laskennallisesti lisätä testamenttiin rinnastuva lahja. Kyseessä on lahja, jonka perittävä on eläessään antanut ja joka on tarkoitukseltaan rinnastettavissa testamenttiin. Toisin kuin ennakkoperintö ja suosiolahja, testamenttiin rinnastuvaksi lahjaksi voidaan katsoa mille taholle tahansa annettu lahja. Määritelmään kuuluu, että lahja on annettu lähellä perittävän kuolinhetkeä tai sen keskeiset ehdot täyttyvät perittävän kuoltua.¹³⁸ Ratkaisevaa arvioinnissa on lahjoittajan tarkoitus, silloin kun se saadaan selvitettyä. Oikeuskäytännössä lahjaa, joka on toteutettu yli kolme vuotta ennen perittävän kuolemaa, ei yleensä ole pidetty testamenttiin rinnastuvana lahjana.¹³⁹ Erityisen vastasyyn vuoksi testamenttiin rinnastuva lahja voidaan jättää huomiotta jäämistön suuruutta laskettaessa. Vastasyynä voi tulla kysymykseen esimerkiksi se, että lahjan saaja on hoitanut perittävää pitkään ja niin intensiivisesti, että se oikeuttaisi työhyyvitykseen.¹⁴⁰

Ennakkoperinnön, suosiolahjan ja testamenttiin rinnastuvan lahjan lisäksi jäämistöön voi tulla lisättäväksi sellaiset henkivakuutusmaksut, jotka ovat PK 7:4:n mukaisesti olleet kohtuuttoman suuria perittävän taloudelliseen tilanteeseen nähden. Säännös koskee tilannetta, jossa perittävä on määrännyt henkivakuutuksen edunsaajaksi perillispiirin ulkopuolisen henkilön tai siirtänyt henkivakuutuksensa tällaiselle henkilölle.

PK 7:7:n mukaan *”sellainen perillisen saama omaisuus, joka on otettava lukuun perintöosaa määrättäessä, luetaan hänen lakiosansa vähennykseksi. Jos lakiosaan oikeutettu perillinen on tullut perilliseksi sellaista omaisuutta saaneen sijaan, on omaisuus vähennettävä hänen lakiosastaan.”*

¹³⁷ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 872-873

¹³⁸ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 892

¹³⁹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 896

¹⁴⁰ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 888

Korkein oikeus on ratkaisulla KKO 1997:70 selventänyt, että perintöosan määräämisellä tarkoitetaan lakiosan määräämisessä käytettävän perintöosan määräämistä. Näin ollen PK 7:3.3:n mukaiset lisäykset jäämistöön eli ennakkoperintö, suosiolahja ja testamenttiin rinnastuva lahja on vähennettävä tällaisen lahjan saaneen perillisen lakiosasta.

Jos rintaperillinen on siis saanut esimerkiksi 50 000 euron suuruisen suosiolahjan ja hänen laskennallinen lakiosansa on 65 000 euroa, hän saa perinnönjaossa lakiosaoikeutensa perusteella vain lakiosastaan puuttuvat 15 000 euroa.

Perittävän tekemää testamenttia ei välttämättä pystytä täyttämään, jos perittävä on tehnyt suuria lahjoituksia, joiden vuoksi rintaperillisten lakiosien osuus reaalisesta jäämistöstä kohoaa hyvin suureksi. On esimerkiksi mahdollista, että naimaton perittävä P, jonka jäämistö on hänen kuollessaan 300 000 €, on eläessään antanut 300 000 € suuruisen lahjan jollekin muulle kuin perilliselleen. Tällöin rintaperilliset voivat perinnönjaossa vedota perittävän antamaan lahjaan testamenttiin rinnastuvana lahjana, mikä aiheuttaa sen, että laskennallisen jäämistön suuruudeksi tulee 600 000 € ja koko reaali-jäämistö on käytettävä rintaperillisten lakiosiin, mikäli he kaikki vaativat lakiosiaan ja ovat oikeutettuja perintöön. Perittävän mahdollisesti tekemää testamenttia ei näin ollen pystytä täyttämään, ellei testamentinsaaja maksa lakiosia rahana PK 7:5.2:n mukaisesti. Tämän vuoksi jäämistösuunnittelun kannalta on tärkeää huomioida myös se, millaisia luovutuksia perittävä on eläessään tehnyt.

3.2.3. Lakiosan vaatiminen ja oikeus saada lakiosa ilman rajoituksia

Lakiosaoikeus ei myöskään varsinaisesti estä perittävää määräämästä koko omaisuudestaan testamentilla. Mikäli perittävän tekemä testamentti loukkaa perillisen oikeutta lakiosaan, perillinen voi vaatia lakiosaansa. PK 7:5.1:n mukaan testamentti on tehoton siltä osin, kun se estää lakiosaperillistä saamasta lakiosaansa tai rajoittaa hänen valtaansa määrätä lakiosaksi tulevasta omaisuudesta. Saman pykälän 2 momentin mukaisesti testamentti voi kuitenkin olla tehokas, jos testamentinsaaja suorittaa perilliselle lakiosaa vastaavan määrän rahana, ellei rahasuoritusta ole testamentissa nimenomaisesti kielletty. Lisäksi perillisen on PK 7:5.3:n mukaan vaadittava lakiosaansa kuuden kuukauden kuluessa siitä, kun testamentti on annettu hänelle

tiedoksi perintökaaren säännösten mukaisesti. Perilliset voivat siis passiivisuudellaan hyväksyä testamentin.

Rintaperillisellä on oikeus PK 7:5:n nojalla saada lakiosansa ilman, että testamentti rajoittaa hänen oikeuttaan määrätä lakiosana tulevasta omaisuudesta. Tämä tarkoittaa sitä, että omistusoikeutta rajoitetumpienkin oikeuksien luovuttaminen voi loukata lakiosaa. On siis selvää, että koko jäämistöstä tehtävä käyttöoikeustestamentti on tehoton perillisen lakiosaoikeutta vastaan, vaikka perillinen saisikin koko jäämistön omistusoikeuden. Tällaisessa tilanteessa perillinen saisi lakiosansa verran omaisuutta ilman käyttöoikeuden tuomaa rasietta, ja käyttöoikeus kohdistuisi täten vain loppuosaan jäämistöä.¹⁴¹

Kuitenkin lesken suojaamiseksi ensin kuolleen puolison perillisten lakiosavaateilta voi olla kannattavaa lisätä testamenttiin määräyksiä, jotka tekevät lakiosan vaatimisesta kannattamatonta. Testamentissa voidaan esimerkiksi määrätä, että lakiosaansa vaatinut perillinen saa myös perittävän lesken jälkeen vain lakiosansa. Toisaalta voidaan myös estää se, ettei lakiosaansa vaativa perillinen hyödy lakiosan vaatimisesta esimerkiksi määräämällä, että lakiosansa ensin kuolleen puolison jälkeen vaatineen perillisen saama osuus on vähennettävä hänen osuudestaan lesken kuoleman jälkeen.¹⁴²

Rintaperillisellä on oikeus saada lakiosansa rajoituksista vapaana perittävän tekemästä testamentista huolimatta, kuten aiemmin todettiin. Tilanne ei kuitenkaan ole sama, kun lakiosaoikeuden vastapuolella on lesken asumissuoja. Rintaperillinen saattaa siis saada lakiosanaan omaisuutta, jota rasittaa lesken asumisoikeus. Tapaus KKO 2012:90 on kiinnostava tähän oikeuksien kollisioon nähden. Tapauksessa leski sai keskinäisen omistusoikeustestamentin perusteella omistusoikeuden ensin kuolleen puolison koko omaisuuteen, joka koostui lähinnä puolisoiden puoliksi omistamasta asunto-osakkeesta. Leski ilmoitti käyttävänsä asumisoikeuttaan ja maksoi lakiosat antamalla perillisille osan asumisoikeuden kohteena olevan asuinhuoneiston

¹⁴¹ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 935

¹⁴² Kolehmainen – Råbinä: Jäämistösuunnittelu s. 92-93

hallintaan oikeuttavista osakkeista. Perillisten mukaan leski ei voinut samaan aikaan vedota sekä hyväkseen tehtyyn omistusoikeustestamenttiin että asumissuojaansa. Kaikkien oikeusasteiden mukaan tällaista rajoitusta lesken oikeuksiin ei laissa ole, eikä sitä voida tulkinnallakaan luoda ottaen huomioon lainsäätäjän tarkoitus suojata leskeä.

Tapauksesta nähdään, että lesken asumissuoja on hyvin vahva oikeus verrattuna rintaperillisten oikeuksiin. Lakiosaoikeus kutistuu siis käytännössä odotusoikeudeksi, mikä voi joissain tapauksissa olla rintaperillisten kannalta kohtuutonta, esimerkiksi jos leski on selvästi ensin kuollutta puolisoa nuorempi tai rintaperillisiä varakkaampi. Puolisolle testamentin tekevä perittävä voi kuitenkin sovittaa leskelle tulevat oikeudet yhteen rintaperillisten oikeuksien kanssa testamenttimääräysten avulla. Yksi mahdollisuus on määrätä, että ehtona lesken testamenttisaannolle on se, että leski maksaa rintaperillisten lakiosat rahana.¹⁴³

3.3. Aviovarallisuus oikeus ja testamenttausvapaus

3.3.1. Ositusjärjestelmä

3.3.1.1. Yleistä

Avioitossa olleen perittävän testamenttausvapauten vaikuttaa lesken suojaksi säädettyjen säännösten lisäksi myös ositus ja siitä avioliittolaissa (234/1929, AL) annetut säännökset. Osituksessa puolisojen avioyhteys puretaan ja vasta sen jälkeen nähdään, millaiseksi perittävän jäämistö muodostuu. Osituksen laskennallisessa vaiheessa selvitetään avio-osien suuruus eli se, kuinka paljon omaisuutta kummallekin puolelle jää. Se, jolla avio-oikeuden alaista omaisuutta (ao-omaisuus) on enemmän, luovuttaa toiselle puolelle tämän avio-osasta puuttuvan määrän tasinkona.¹⁴⁴ Puolisoiden avio-oikeuden alaisen netto-omaisuuden määrittämiseen vaikuttavat

¹⁴³ Helin: Lesken asumisoikeus ja puolisojen keskinäinen testamentti s. 6

¹⁴⁴ Lohi: Aviovarallisuus oikeus s. 385

omaisuuden ja avio-oikeuteen liittyvien määräysten lisäksi velat, päältäpäin erottaminen, vastikkeet sekä osituksen sovittelu.¹⁴⁵

Osituslaskelmassa avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta vähennetään puolisojen velat. Huomioon otetaan sellaiset velat, jotka ovat syntyneet ennen ositusperustetta eli avioeroa tai puolison kuolemaa sekä olleet vielä voimassa ositusperusteen syntyessä.¹⁴⁶ Poikkeuksena ovat kuitenkin sellaiset velat, jotka on suunnattu puolison avio-oikeudesta vapaan omaisuuden (vo-omaisuus) hankkimiseen tai parantamiseen sekä sellaiset velat, jotka ovat syntyneet moitittavan käyttäytymisen seurauksena. Tällaiset velat katetaan ensisijaisesti puolison vo-omaisuudesta. Mikäli velkoja ei pystytä kokonaan kattamaan vo-omaisuudesta, ne katetaan ao-omaisuudesta, mutta toisella puolisoilla on tällöin oikeus vastikkeeseen.¹⁴⁷

3.3.1.2. Vastikkeet osituksessa

Edellä mainitun vastikkeen lisäksi ositusjärjestelmässämme on useita muita vastikkeitä oikeudenmukaisen lopputuloksen turvaamiseksi erilaisissa häiriötilanteissa. Vastikkeet ovat laskennallisia korjauseriä, jolla osituslaskelman tulosta korjataan. Esimerkiksi tilanteessa, jossa puoliso on hukannut ao-omaisuutensa, toinen puoliso pääsee vastikkeiden ansiosta samaan tilanteeseen, jossa olisi ollut ilman omaisuuden hukkaamista. Käyn seuraavaksi läpi eri vastiketyypit.

Ensinnäkin puolison tai hänen perillistensä on mahdollista saada AL 92 § perusteella vastiketta omasta omaisuudestaan sen vuoksi, että hän on käyttänyt vo-omaisuutta ao-omaisuutensa parantamiseen. Tällöin osituslaskelmassa vähennetään kyseessä oleva määrä puolison ao-omaisuudesta ja lisätään se vo-omaisuuteen. Käytetyn omaisuuden tulee myös lisätä ao-omaisuuden arvoa, eikä pelkästä vo-omaisuuden käyttämisestä saa vastiketta. Vastiketta myönnetään siis yhtäältä korkeintaan käytetty summa ja toisaalta korkeintaan omaisuuden arvonlisäys.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Lohi: Aviovarallisuusosoikeus s. 386

¹⁴⁶ Lohi: Aviovarallisuusosoikeus s. 428

¹⁴⁷ Lohi: Aviovarallisuusosoikeus s. 446

¹⁴⁸ Lohi: Aviovarallisuusosoikeus s. 472

AL 93-95 §:n mukaiset vastikkeet puolestaan on tarkoitettu suojaamaan puolisoa ja hänen perillisiä toisen puolison toimilta. Nämä vastikkeet annetaan osituslaskelmassa puolisoitten yhteenlasketusta ao-omaisuuden säästöstä. AL 94 §:n mukaista vastiketta annetaan puolisolle siinä tapauksessa, että toinen puoliso on hukannut omaa avio-oikeuden alaista omaisuuttaan. Oikeus vastikkeeseen on pykälän mukaan silloin, kun toinen puoliso on

”hoitamalla huolimattomasti taloudellisia asioitaan, käyttämällä väärin oikeuttaan valita omaisuutta, johon toisella puolisollla on avio-oikeus, tai muulla hänen oloihinsa soveltumattomalla menettelyllä aiheuttanut, että sellainen omaisuus on oleellisesti vähentynyt”.

Kriteerit ovat tulkinnanvaraisia, mutta kyse voi olla esimerkiksi lahjoituksesta, selvästi alihintaisesta luovutuksesta tai vain omaisuuden huonosta hoidosta. Omaisuuden vähentymisen tulee kuitenkin olla sitä luokkaa, että avio-oikeuden alainen omaisuus on ”oleellisesti vähentynyt”. Lisäksi vähentymisen on täytynyt johtua puolison AL 94 §:n kannalta sopimattomasta käyttäytymisestä. Näin ollen esimerkiksi huonosti menneet sijoitukset eivät luo toiselle puolisolle oikeutta vastikkeeseen. Puolisolle tässä suhteessa asetettava huolellisuusvelvollisuus ei ole kovin ankara.¹⁴⁹ Oikeuskäytännössä esimerkiksi perinnöstä luopumista ei ole tapauksessa KKO 2003:95 katsottu vastikkeeseen oikeuttavaksi toimenpiteeksi, vaikka kyseisessä tapauksessa luopuminen tapahtui vain noin kaksi kuukautta ennen ositusperusteen syntyä. On syytä ottaa huomioon, että toinen puoliso voi olla oikeutettu vastikkeeseen, vaikka puolison tarkoituksena olisi ollut esimerkiksi vain lahjoittaa omaisuutta taloudellisissa vaikeuksissa olevalle sukulaiselle tai yleishyödylliseen tarkoitukseen.¹⁵⁰

AL 93 §:n mukaan toisella puolisollla on oikeus vastikkeeseen myös silloin, kun puolison vo-omaisuuteen kohdistuvaa tai puolison oloihinsa soveltumattomasta käyttäytymisestä johtuvaa velkaa on jouduttu osittain tai kokonaan kattamaan ao-omaisuudella. Tällaiseen tilanteeseen voidaan AL 99.2 §:n mukaisesti joutua silloin, kun puolison vo-omaisuutta on erityisesti vakuutena velasta, jota ei kuitenkaan saada kokonaan maksettua tästä omaisuudesta tai AL 99.3 §:n mukaisesti silloin, kun velka on

¹⁴⁹ Aarnio – Kangas: Perhevarallisuus-oikeus s. 195

¹⁵⁰ Lohi: Aviovarallisuus-oikeus s. 477

tehty vo-omaisuuden hankkimiseksi tai parantamiseksi. Tällaisessa tapauksessa toiselle puolisolle annetaan vastikkeena se määrä, joka vastaa puolison ao-omaisuuden säästön vähenemistä. Mikäli siis velan kattamiseen joudutaan käyttämään puolison koko vo- ja ao-omaisuus, vastike voi olla korkeintaan yhtä suuri kuin puolison ao-omaisuuden arvo, sillä ylivelkaisuustapauksissa säästöksi merkitään 0.¹⁵¹

AL 95 §:n nojalla vastiketta annetaan myös silloin, kun puoliso on käyttänyt ao-omaisuuttaan vo-omaisuutensa hankkimiseen tai parantamiseen sekä silloin, kun puoliso on maksanut ao-omaisuudellaan AL 99.2 §:ssa tai AL 99.3 §:ssa tarkoitettua velkaa. Jälkimmäisessä tilanteessa kyseessä on käytännössä sama asia kuin mistä AL 93 §:ssa säädetään, mutta velallispuoliso on ehtinyt maksaa kyseessä olevan velan ennen ositusperusteen syntyä ao-omaisuudellaan. Mikäli velka olisi maksettu vo-omaisuudella, oikeutta vastikkeeseen ei olisi, sillä velan maksaminen ei vähentäisi ao-omaisuutta. Kun taas ao-omaisuutta käytetään vo-omaisuuden parantamiseen, kyseessä on erilainen tilanne kuin AL 94 §:n hukkaamisvastikkeessa, sillä hankinnasta voi olla hyötyä myös toiselle puolisolle avioliiton aikana. Vastike on kuitenkin tarpeen, sillä puoliso parantaa vo-omaisuuttaan ao-omaisuutensa kustannuksella.¹⁵²

Laskennallisesti AL 93, 94, ja 95 §:ien mukaiset vastikkeet toteutetaan antamalla vastike puolisojen yhteenlasketun ao-omaisuuden säästöstä. Vastikkeen suuruinen summa vähennetään siis yhteenlasketusta säästöstä ja siirretään vastikkeeseen oikeutetulle puolisolle. Jäljelle jäänyt säästö puolitetaan ja näin saadaan avio-osa. Vastikkeeseen oikeutettu puoliso saa siis laskelmassa vastikkeen sekä avio-osan summan, toinen puoliso puolestaan vain avio-osan.¹⁵³

Mikäli AL 94 tai 95 §:n mukaista vastiketta ei pystytä toteuttamaan avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta, vajaus voidaan kattaa vo-omaisuudesta annettavalla vastikkeella. Tällöin vastikevelvollisen puolison vo-omaisuudesta siirretään toisen puolison

¹⁵¹ Lohi: Velkojen kattaminen ja vastike avioliittolain järjestelmässä s. 262

¹⁵² Lohi: Aviovarallisuus oikeus s. 485

¹⁵³ Laskutoimituksesta tarkemmin Lohi: Aviovarallisuus oikeus s. 490

avio-osaan puolet vastikkeen vajauksesta. AL 93 §:n mukaisessa tapauksessa vastiketta ei puolestaan voida täydentää vo-omaisuudesta.¹⁵⁴

AL 94a §:ssa säädetään lisäksi ennakkoperintövastikkeesta. *”Kun puolison kuoltua jommankumman puolison avio-oikeuden alaisesta omaisuudesta annettu ennakkoperintö on vähennettävä ennakon saajan perinnöstä kuolleen puolison jälkeen, on omaisuuden osituksessa vainajan perillisille ja testamentin saajille tulevasta osuudesta vähennettävä ennakon arvo tai, jollei koko arvoa käy vähentäminen ennakon saajan perinnöstä, se määrä, mikä siitä voidaan vähentää.*

Kun ennakko 1 momentin mukaan vähennetään omaisuuden osituksessa, on ennakon antajan avio-oikeuden alaisen omaisuuden säästöön ennen jakoa lisättävä osituksessa vähennettävä määrä. Jos ennakon antajalta jää muutakin omaisuutta, otetaan ennakkoa vähennettäessä myös tämä lukuun”.

Säännös tulee sovellettavaksi vain jäämistöosituksessa ja vain silloin, kun kyseessä on ennakkoperintö eikä esimerkiksi suosiolahja. Ennakkoperintö vähennetään aina perillisille tulevasta avio-osasta, myös silloin kun leski on itse antanut ennakkoperinnön. Kyseessä on siis leskeä suojaava säännös.¹⁵⁵

AL 91 §:n mukaan puolisollla on oikeus erottaa osituksessa päältäpäin itselleen hänelle kuuluvia vaatteita sekä muita esineitä, jotka on tarkoitettu pelkästään hänen käyttöönsä.

3.3.2. Jäämistöositus

Toisen puolison kuoltua toimitettavassa niin kutsutussa jäämistöosituksessa osapuolina ovat leski sekä hänen puolisonsa perilliset. Tasinkoa luovuttava osapuoli saa AL 103.1 §:n mukaisesti päättää, mitä omaisuutta luovuttaa. Lisäksi on huomioitava AL 103.2 §, jonka mukaan leski ei ole velvollinen maksamaan tasinkoa ensiksi kuolleen puolison perillisille.

¹⁵⁴ Lohi: Aviovarallisuusosoikeus s. 492

¹⁵⁵ Lohi: Aviovarallisuusosoikeus s. 499

Vasta osituksen jälkeen nähdään siis, mitä perittävän jäämistöön jää perillisille ja testamentinsaajille jaettavaksi: kuinka suuri jäämistö on arvoltaan ja mitä omaisuutta sinne jää. Tällä on vaikutusta erityisesti legaattien kannalta. Jos perittävä on esimerkiksi antanut testamentilla käyttöoikeuden tiettyyn esineeseen, jota ei enää olekaan hänen kuolinpesässään, testamentti raukeaa.¹⁵⁶

AL 103.2 §:n leskelle antaman tasinkoprivilegin vaikutusta testamenttausvaltaan eri tilanteissa voidaan tarkastella esimerkkien kautta. Olkoon varakkaampi puoliso R ja vähemmän omistava K. R:n avio-oikeuden alainen omaisuus on 500 000 € ja K:n 100 000 €. Tarkastelen seuraavaksi neljää eri tilannetta: 1) R:n testamenttausvapaus, jos R kuolee ensin, 2) R:n testamenttausvapaus, jos K kuolee ensin, 3) K:n testamenttausvapaus, jos R kuolee ensin sekä 4) K:n testamenttausvapaus, jos K kuolee ensin.

Tilanteessa 1 R kuolee ensin, eikä tasinkoprivilegillä ole merkitystä. Avio-osaksi tulee 300 000 €, eli R:n perilliset maksavat K:lle 200 000 € tasinkoa. R:n jäämistöksi jää siis 300 000 € ja hänen tekemänsä testamentti voi koskea vain tätä omaisuutta.

Tilanteessa 2 K kuolee ensin ja R voi hyödyntää tasinkoprivilegiä. R voi siten määrätä testamentilla koko omaisuudestaan eli 500 000 €:sta. Näin ollen avio-oikeus ei vaikuta testamenttiin.

Tilanteessa 3 avio-osa on jälleen 300 000 € ja R:n perillisten on maksettava K:lle tasinkoa 200 000 €. Näin ollen K voi määrätä testamentilla aiemman 100 000 € sijasta peräti 300 000 €:sta. Tässä tilanteessa testamenttausvapaus siis kasvaa tasingon saamisen myötä.

Tilanteessa 4 R voi vedota tasinkoprivilegiinsä, jolloin K:n jäämistöksi jää pelkästään hänen oma omaisuutensa eli 100 000 €. K:n testamentti voi siis koskea vain hänen omaa omaisuuttaan.

3.3.3. Avioehdot

¹⁵⁶ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus II: Testamenttioikeus s. 661

Lähtökohtaisesti kaikki puolisoiden omaisuus on avio-oikeuden alaista, ellei toisin määrätä. Puolisot voivat kuitenkin avioliittolain mukaisesti avioehdon tekemällä sopia avio-oikeuden poistamisesta tietyn omaisuuden osalta. AL 41 §:n mukaan päätellen on mahdollista tehdä vain tiettyntyyppisiä avioehtoja.

1. Avio-oikeuden täydellisesti poissulkeva avioehto. Tällöin kummallakaan puolisoilla ei ole avio-oikeutta mihinkään toisen omaisuuteen.
2. Osittainen avioehto. Avio-oikeus voidaan poistaa tietyn omaisuuden, esimerkiksi tietyn kiinteistön osalta, tai omaisuuslajin eli puolisoiden kiinteän omaisuuden osalta.
3. Yksipuolinen avioehto. Avio-oikeus voidaan poistaa vain toisen puolison omaisuuden osalta. Mikäli toisen puolison koko omaisuuden sovi-taan olevan avio-oikeudesta vapaata, osituksessa toisen puolison ao-omaisuuden säästökseen tulee aina nolla ja hän saa näin ollen puolet toisen omaisuudesta. Avio-oikeudesta vapaaksi omaisuudesta voidaan sopia myös vain toisen puolison tietty omaisuus, kuten tietty kiinteistö.
4. Avio-oikeuden palauttava avioehto. Lisäksi avioehdolla voidaan palauttaa avio-oikeus sellaiseen omaisuuteen, joka muuten olisi avio-oikeudesta vapaata.¹⁵⁷

AL 41.2 §:ssä kielletään tekemästä puolisoiden välisin sopimuksin muunlaisia poikkeuksia siihen, mitä puolisoiden omaisuussuhteista on säädetty. Kuitenkin tapauksessa KKO 1985 I 1 katsottiin päteväksi puolisoiden ennen avioliiton solmimista tekemä sopimus avioeron varalta, vaikka perinteisen käsityksen mukaan tällainen sopimus voitiin tehdä vain silloin, kun avioero oli näköpiirissä. Sopimuksessa oli kyse puhtaasti taloudellisista seikoista, kuten käyttöoikeudesta ja rahallisista korvauksista. Täten sopimus avioeron varalta on oikeastaan avioehdon kanssa kilpaileva sopimustyyppi, sillä ennakkoratkaisun perusteella puolisot voisivat vapaamuotoisella sopimuksella sopia keskenään avioeron taloudellisista vaikutuksista. Näin ollen AL 41 §:n sopimusvapaudelle asettamille rajoitteille ei jäisi juuri mitään virkaa, jos avioeron taloudellisista seuraamuksista voitaisiin sopia vapaamuotoisesti jo ennen avioliittoa.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Lohi: Aviovarallisuus-oikeus s. 113

¹⁵⁸ Helin: Perheoikeudellisista etuuksista luopuminen s. 1041

Helinin mukaan ratkaisu täytyy selittää sillä, että kyseiset puoliset olivat solmimalla avio-oikeuden kokonaan poissulkevan avioehdon vapauttaneet itsensä tavallisiksi siivilioikeudellisiksi toimijoiksi, minkä vuoksi tuli mahdolliseksi solmia sopimus avioeron varalta jo ennen kuin avioero oli näköpiirissä AL 41 §:n rajoituksista huolimatta. Itse ratkaisussa tähän ei viitata, mutta Helinin mukaan ratkaisun ymmärtäminen muilla tavoin ”repisi sietämättömän suuren aukon aviovarallisuusjärjestelmään”.¹⁵⁹

Lohi pitää Helinin kantaa hyvin perusteltuna, mutta huomauttaa, että avioeron varalta tehtäviin sopimukseen vapaamielisesti suhtautuva kanta on niin vakiintunut, ettei siitä irtaantuminen ilman lainsäätäjän toimenpiteitä vaikuta realistiselta. Vakiintuneeseen ja KKO 1985 I 1:n entisestään vahvistamaan kantaan luottaen on nimittäin tehty useita vapaamuotoisia sopimuksia avioeron varalta, eikä niiden mitätöiminen äkkinäisellä tulkintalinjan muutoksella olisi Lohen mielestä hyväksyttävää ottaen huomioon yksilöiden perustellut odotukset.¹⁶⁰ Lohi päätyy avioeron varalta tehtävää sopimusta tarkasteltuaan siihen johtopäätökseen, että puolisoitten keskinäisessä suhteessa AL 41 § ei määritä sopimusvapauden rajoja. Sen sijaan suhteessa kolmanteen osapuoleen, esimerkiksi velkojiin tai perillisiin, AL 41 §:n sallimat rajat ylittäviä avioehtoja on tarkasteltava erikseen tapauskohtaisesti.¹⁶¹

Avioehtojen rajoja on koeteltu myös tapauksessa KKO 2000:100. Tapauksessa oli kyse avioehdosta, jossa avio-oikeus oli suljettu kokonaisuudessaan pois siinä tapauksessa, että avioliitto päättyisi avioeron vuoksi. Kuolemaan perustuvassa osituksessa leskellä puolestaan olisi avio-oikeus kaikkeen toisen puolison omaisuuteen. Korkein oikeus päätyi pitämään avioehtoja pätevinä muun muassa siksi, että AL:sta oli poistettu kytkentä avio-oikeuden ja vallantarajoitusten väliltä. Täten ei ollut enää oleellista avioliiton aikana tietää, onko tietty omaisuus avio-oikeuden alasta vai ei. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että tapauksessa puolisoitten avioliitto oli päättynyt avioeroon, eikä korkein oikeus siis ottanut kantaa siihen, olisiko tällainen avioehto pätevä myös silloin, kun avioliitto päättyy toisen puolison kuolemaan. Lohi on sillä kannalla, että yksipuolinen avioehto, joka on voimassa toisen, sopimuksessa nimeytyn, puolison hyväksi vain avioliiton päättyessä kuolemaan, on pätevä. Puolisothan

¹⁵⁹ Helin: Perheoikeudellisista etuuksista luopuminen s. 1042

¹⁶⁰ Lohi: Aviovarallisuus-oikeus s. 143

¹⁶¹ Lohi: Aviovarallisuus-oikeus s. 147

voisivat saada samat oikeusvaikutukset aikaan tekemällä normaalin yksipuolisen avioehdon sekä solmimalla sopimuksen avioeron varalta, jonka mukaan kumpikaan ei maksa tasinkoa avioero-osituksessa.¹⁶²

Kuitenkin sellainen yksipuolinen avioehto, joka on voimassa vain lesken hyväksi kuolemaan perustuvassa osituksessa, ei Lohen mielestä ole pätevä. Tässä tapauksessa leski saa siis osituksessa joka tapauksessa puolet ensiksi kuolleen puolison omaisuudesta, vaikka olisi varakkaampi osapuoli. Perillisten avio-osaksi jäämistöosituksessa jää puolestaan puolet ensiksi kuolleen puolison omaisuudesta ja heidän lakiosansa on vain neljäsosa perittävän omaisuudesta. Lohen mukaan tällainen sopiminen avio-oikeuden määräytymisestä on niin epäedullinen rintaperillisten kannalta, että se rikkoo AL 41 §:ssä asetetut rajat.¹⁶³ Lohi lähtee siitä, että perillisiä ja testamentinsaajia ei voida avioehdolla asettaa heikompaan asemaan kuin olisi mahdollista AL 41 §:ssä sallittujen sopimusten kautta. Tällöin esimerkiksi prosentuaalinen avioehto olisi mahdollinen, vaikka se onkin AL 41 §:n sanamuodon vastainen, sillä se ei aseta perillisiä huonompaan asemaan kuin avioehto, jossa perittävältä puuttuisi avio-oikeus kokonaan.¹⁶⁴

Aarnio ja Kangas puolestaan ovat sitä mieltä, että myös leskeä suosiva yksipuolinen avioehto voisi olla pätevä. Heidän mukaansa se seikka, että sitä osapuolta, jota yksipuolisella avioehdolla suositaan, ei ole nimetty, ei tee sopimuksesta mitätöntä, sillä puoliset voisivat ottaa avioehtoon vaihtoehtoiset määräykset eri tapauksien varalle.¹⁶⁵

Yhteenvetona voidaan sanoa, että varsinkin leskeä suosivien yksipuolisten avioehtojen suhteen oikeustila on epäselvä ja näin ollen tällaisen avioehdon vaikutuksia perittävän testamenttausvallan laajuuteen ei täysin voida ennakoita.

¹⁶² Lohi: KKO 2000:100 s. 354

¹⁶³ Lohi: KKO 2000:100 s. 354

¹⁶⁴ Lohi: Aviovarallisuus-oikeus s. 148

¹⁶⁵ Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I: Perintöoikeus s. 1093

4. Käyttöoikeustestamentti ja vero-oikeus

4.1. Testamentti ja verosuunnittelu

Yksi jäämistösuunnittelun osista on verosuunnittelu. Usein verosuunnittelusta puhuttaessa ajatellaan sen olevan sama asia kuin veron minimointi. Veron minimoinnilla tarkoitetaan niitä verovelvollisen toimenpiteitä, joiden ainoana tai vähintään hallitsevana motiivina on veroedun saavuttaminen. Verosuunnittelulla puolestaan tarkoitetaan toimintaa, jossa selvitetään eri toimintavaihtoehtoihin liittyvät veroseuraamukset ja otetaan ne huomioon eri vaihtoehtojen edullisuutta tarkasteltaessa.¹⁶⁶ Jäämistösuunnittelua tehtäessä tärkeintä on kuitenkin mielestäni perittävän tahto siitä, kenelle hän haluaa jättää mitään omaisuutta. Tämän lisäksi on toki syytä pohtia sitä, miten verotaakkaa saadaan mahdollisesti vähennettyä ja millaisia veroseuraamuksia erilaisilla vaihtoehdoilla on. Mielestäni veron minimoinnin ei tule olla jäämistösuunnittelun lähtökohta. Valitsemalla sokeasti verotuksellisesti edullisin vaihtoehto voidaan päätyä tilanteeseen, joka ei vastaa testaattorin tahtoa tai osoittautuu muuten käytännössä hankalaksi.

Siitä huolimatta, että veron minimointi ei omassa käsityksessäni ole jäämistösuunnittelun tärkein tavoite, on syytä perehtyä hyväksyttävän verosuunnittelun rajoihin. Verosuunnitteluun kuuluvat riskit, joista merkittävimpiä ovat soveltamis- ja lainsäädäntöriskit. Verosuunnittelua tehtäessä saatetaan koetella verotuslainsäädännön soveltamisen rajoja, minkä vuoksi vastaavaa tilannetta koskevaa verotuskäytäntöä ei välttämättä ole. Täten voi olla mahdotonta ennustaa, miten veronsaaja soveltaa verotusta koskevaa lainsäädäntöä ja tavoiteltu verohyöty voi jäädä saavuttamatta.¹⁶⁷ Verovelvollisella on mahdollisuus pyytää ennakkoratkaisua perintö- ja lahjaverolain (378/1940) 39a §:n (540/1996) mukaan, mutta kyseisen pykälän mukaan ennakkoratkaisua perintöverosta voi hakea vain ”perinnönjättäjän kuoleman jälkeen kuolinpesän osakas, erityisjälkisäädöksen saaja ja eloonjäänyt puoliso, silloinkin kun tämä ei ole kuolinpesän osakas”. Tämän perusteella vaikuttaa siltä, että testaattori ei voi pyytää ennakkoratkaisua siitä, miten hänen tekemänsä testamentti vaikuttaisi hänen

¹⁶⁶ Tikka: Veron minimoinnista, s. 26-29

¹⁶⁷ Ossa: Perinnön ja lahjan verokohtelu s. 15

perillistensä maksettavaksi tuleviin perintöveroihin. Yleisestikin vaikuttaa pykälän sanamuodon mukaan siltä, että ennakkoratkaisua ei voida pyytää ennen perinnönjättäjän kuolemaa eikä siitä ole täten hyötyä jäämistösuunnittelussa.

Lainsäädäntöriskit taas johtuvat siitä, että lainsäädäntö saattaa muuttua siten, että aiemmin edulliselta vaikuttanut järjestely saattaakin lakimuutoksen vuoksi osoittautua epäedulliseksi. Verotusta ei kuitenkaan yleensä tiukenneta takautuvasti.¹⁶⁸

Verovelvollisella on vapaus valita itsensä kannalta verotuksellisesti edullisin vaihtoehto ja veronsaaja on lähtökohtaisesti sidottu verovelvollisen päätökseen. Valinnanvapaus ei kuitenkaan sido veronsaajaa silloin, kun kyse on veronkierrosta. Veronkiertösäännöksen antamalla valtuutuksella veronsaaja voi soveltaa yksityisoikeudellisesti pätevään oikeustoimeen muita kuin sellaisia oikeustoimia koskevia sääntöjä. Verotusmenettelylain (Laki verotusmenettelystä, 1558/1995) 28 § sisältää yleisen veronkiertösäännöksen, joka on sanamuodoltaan melko lähellä perintö- ja lahjaverolain 33a §:n (1392/1995) veronkiertösäännöstä. ”Jos perinnönjakosopimukselle, luovutus-toimelle tai muulle perintö- tai lahjaverotukseen vaikuttavalle oikeustoimelle on annettu sellainen oikeudellinen sisältö tai muoto, joka ei vastaa asian varsinaista luonnetta tai tarkoitusta, tai jos on ryhdytty muuhun toimenpiteeseen ilmeisesti siinä tarkoituksessa, että perintö- tai lahjaverosta vapauduttaisiin, on perintö- tai lahjaverotuksessa meneteltävä asian varsinaisen luonteen tai tarkoituksenmukaisesti”. Verovelvollisen on tällöin todistettava, ettei veronkiertotarkoitus ole ollut ilmeinen. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että järjestelylle on täytynyt olla jokin verotuksesta riippumaton hyväksyttävä syy.¹⁶⁹

Veronkiertösäännöksen perintö- ja lahjaverolakiin lisänneen hallituksen esityksen HE 68/1995 mukaan säännöstä sovellettaisiin sellaisiin oikeustoimiin, joilla ei ole pyritty saamaan aikaan oikeusvaikutuksia tai on pyritty saamaan aikaan erilainen oikeusvaikutus kuin on ilmoitettu. Mielestäni testamentissa tällainen kriteeri toteutuu varsin harvoin. Lisäksi kyseisessä hallituksen esityksessä lausutaan, että

¹⁶⁸ Ossa: Perinnön ja lahjan verokohtelu s. 15

¹⁶⁹ Ossa: Perinnön ja lahjan verokohtelu s. 16, 20

veronkiertosäännöksen soveltaminen tulisi kyseeseen melko harvoin. Säännös on laadittu esitöiden mukaan lähinnä lainaksi naamioituihin lahjoihin ja muihin vastaaviin oikeustoimiin puuttumiseksi.¹⁷⁰

4.2. Perintö- ja tuloverotuksen perusteet

Perintö- ja lahjaverolain 1.1 §:n mukaisesti

”Joka perintönä, testamentilla tai lahjana saa omaisuutta, on velvollinen suorittamaan siitä valtiolle veroa sen mukaan, kuin tässä laissa säädetään.”

Yksityisoikeuden käsite ei välttämättä tarkoita samaa asiaa vero-oikeudessa, sillä käsitteelle voidaan antaa esimerkiksi KHO:n ratkaisuissa omanlaisensa vero-oikeudellinen merkitys. Omaisuuden käsitettä ei ole PerVL:ssa määritelty, mikä on aiheuttanut tulkinnanvaraisuuksia esimerkiksi kuoleman myötä perillisille siirtyneiden tekijänoikeuksien verollisuuden kannalta¹⁷¹. PerVL 1.1 §:n nojalla omaisuuden omistajaksi tuleva taho on siis perintöverovelvollinen, vaikka käyttöoikeuden saisikin toinen taho.

Käyttöoikeustestamentin kannalta tärkeä on PerVL 2.2 §:

”Perintö- tai lahjaveroa ei suoriteta myöskään testamentilla tai lahjana saadusta elinkautisesta nautintaoikeudesta, eläkkeestä taikka muusta elinkaudeksi tai määrävuosiksi jollekin testamentilla tai lahjana annetusta etuudesta.”

Kyseessä on poikkeussäännös PerVL 1 §:n asettamaan pääsääntöön. Esitöiden mukaan säännöksellä on haluttu varmistaa etuuden saajan veronmaksukyky siirtämällä etuuden verotus perintö- ja lahjaverotuksesta vuosittaisen tuloverotuksen piiriin. Näin ollen vero ei tule maksettavaksi yhdellä kerralla mahdollisesti varattomalle etuuden saajalle. Toisaalta säännös ei ota huomioon saajan varallisuusasemaa. Lainsäätäjän ratkaisulla testamentilla annettu käyttöoikeus on siis vapaa perintöverosta. Kyseessä olevan edun täytyy olla toistuvaisetu ja tulkintaongelmia on käytännössä syntynyt siitä, kuinka kauan määräajaksi annetun etuuden täytyy olla voimassa, jotta se voidaan katsoa lainkohdan tarkoittamaksi verovapaaksi toistuvaiseduksi. Puronen ja Ossa ovat katsoneet, että tarkoitettun edun keston olisi oltava enemmän kuin pari

¹⁷⁰ HE 68/1995 vp s. 7-8

¹⁷¹ Tästä tarkemmin Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 14

kolme vuotta.¹⁷² Eliniäksi testamentattu etu täyttäneen säännöksen edellytykset, kunhan perittävä uskoo testamenttia tehdessään oikeuden saajan voivan nauttia siitä useamman vuoden ajan. Käyttöoikeustestamentin verotuksen kannalta oleellinen pykälä on tuloverolain (1535/1992, TVL) 37 §:

Veronalaista tuloa ei ole kiinteistön luovutuksen yhteydessä määrääjäksi tai eliniäksi pidätetty etuus (syytinki), sikäli kuin se suoritetaan asuntoetuna, luonnontuotteina tai palveluina. Rahana suoritettu syytinki on veronalaista pääomatuloa.

Testamentilla tai lahjana saadun elinikäisen nautinto-oikeuden, eläkkeen taikka muun jäljellä olevaksi eliniäksi tai määrävuosiksi jollekin tulevan etuuden tuottama tulo on veronalaista joko pääomatulona tai ansiotulona näitä koskevien säännösten mukaan.

Näin ollen testamentilla annettu käyttöoikeus itsessään on verovapaa. Vain etuuden tuottama tulo on veronalaista. Käyttöoikeuden haltija voi siis verovapaasti esimerkiksi asua asunnossa, jonka hallintaan oikeuttaviin osakkeisiin on saanut käyttöoikeuden, mutta jos hän antaa asunnon vuokralle, vuokratulo on TVL:n alaista verotettavaa tuloa.

PerVL 8 §:ssä on lisäksi erityisesti säädetty aviopuolisoiden keskinäisistä testamentteista:

Jos aviopuolisot ovat tehneet keskinäisen testamentin sellaisin ehdoin, että jälkeen jääneen puolison ei voida katsoa saaneen omistusoikeutta toisen puolison yksityiseen omaisuuteen tahi pesänosuuteen, älköön jälkeen jäänyt olko velvollinen maksamaan veroa testamentilla saamastaan etuudesta.

Perinnönjättäjän aviopuoliso ei ole velvollinen suorittamaan perintöveroa myöskään perintökaaren 3 luvun 1 a §:ssä tarkoitetusta oikeudesta pitää kuolleen puolison jäämistö jakamattomana hallinnassaan.

Aviopuolison testamentilla tai lain nojalla saama käyttöoikeus jäämistöomaisuuteen on siis verovapaa. Näin asia olisi jo edellä käsitellyn PerVL 2.2 §:n mukaan, mutta lainsäätäjä on halunnut ottaa kyseisistä tapauksista lakiin erillisen säännöksen. Myös aviopuolisoiden välisellä keskinäisellä testamentilla saadun käyttöoikeuden tuottama

¹⁷² Ossa: Perinnön ja lahjan verokohtelu s. 40-41, Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 80-81

tulo on tuloverolain alaista tuloa, ja sama koskee myös lesken lain nojalla saamaa käyttöoikeutta.¹⁷³

4.3. Käyttöoikeuden lakkaaminen ja luovuttaminen

Testamentilla saatu käyttöoikeus luonnollisesti lakkaa jossain vaiheessa, usein käyttöoikeuden haltijan kuoleman myötä. Vaikka testamentilla annettu käyttöoikeus on yleensä elinikäinen, se voi myös olla voimassa vain tietyn määräajan tai voimassaolo voi riippua jostakin tietystä tapahtumasta.¹⁷⁴ Jos käyttöoikeus lakkaa ennen määräajan päättymistä, kysymys on yleensä siitä, että käyttöoikeuden haltija luovuttaa etunsa omistajalle, esimerkiksi sen vuoksi, että voisi myydä omistamansa omaisuuden ilman käyttöoikeuden aiheuttamaa rasitetta. Mikäli käyttöoikeuden haltija saa luovutuksestaan käypää arvoa vastaavan vastikkeen, luopuminen ei aiheuta lahjaveroseuraamuksia.¹⁷⁵ Omistajalle siirtyy tällöin käyttöoikeuden lisäksi oikeus omaisuuden tuottoon, joka on veronalaista tuloa normaalisti TVL 32 § mukaisena pääomatulona.¹⁷⁶

Mikäli käyttöoikeuden haltija luopuu edustaan vastikkeetta, kyseessä on veronalainen lahja. Tämä tulkinta on vahvistettu ennakkoratkaisussa KHO 2014:30. Tapauksessa A oli isänsä testamentin mukaisesti ottanut vastaan vain käyttöoikeuden omaisuuteen ja omistusoikeus oli mennyt A:n lapselle B:lle. Kun A oli luopunut käyttöoikeudesta kyseessä olleeseen omaisuuteen, hänen katsottiin antaneen käyttöoikeuden arvon suuruisen lahjan B:lle.

Oikeuden käyttäminen saattaa tilapäisesti keskeytyä, mutta tällä ei ole vaikutusta verotukseen. Verotuksellisia seuraamuksia saattaa koitua vasta silloin, kun oikeuden käyttämisen katsotaan lakanneen lopullisesti. Kuitenkaan luonnollisesti silloin, kun

¹⁷³ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 170

¹⁷⁴ Kolehmainen – Räbinä: Jäämistösuunnittelu s. 153

¹⁷⁵ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 81-82

¹⁷⁶ Andersson – Linnakangas – Frände: Tuloverotus s. 151

oikeuden käyttäminen päättyy käyttöoikeuden haltijan kuolemaan, oikeuden päätymisestä ei aiheudu perintö- tai lahjaveroseuraamuksia.¹⁷⁷

4.4. Verotettavan omaisuuden arvo

PerVL 9.1 §:n mukaan ” *Perintöveron perusteeksi pannaan se käypä arvo, mikä omaisuudella oli verovelvollisuuden alkaessa. Käyvällä arvolla tarkoitetaan omaisuuden todennäköistä luovutushintaa.*” Verotettavan omaisuuden arvo määräytyy siis tämän lainkohdan mukaisesti. Omaisuutta rasittava toisen henkilön oikeus, kuten käyttöoikeus, kuitenkin rajoittaa omistajan mahdollisuutta käyttää omaisuutta hyödykseen. Näin ollen PerVL 9.3 §:ssä omaisuutta rasittavien oikeuksien arvo säädetään vähennettäväksi omaisuuden verotusarvosta.

”Verovelvolliselle tulevan omaisuuden arvosta saadaan niin ikään vähentää sellaisten velvoitusten arvo, joiden nojalla verovelvollisen tulee kertakaikkiaan tahi aika-ajoin toimittaa toiselle rahanarvoinen suoritus taikka antaa toisen jollakin tavoin käyttää hyväkseen verovelvollisen omaisuutta, mikäli tämä ei saa siitä vastiketta. Perinnönjättäjän puolison saaman perintökaaren 3 luvun 1 a §:ssä tarkoitetun hallintaoikeuden arvo saadaan vähentää verovelvolliselle tulevan omaisuuden arvosta siltä osin kuin hallintaoikeus koskee perintökaaren 3 luvun 1 a §:n 2 momentissa tarkoitettua asuntoa ja asuntoirtoaimistoa.”

Käyttöoikeuden kohteena olevan omaisuuden arvosta siis vähennetään oikeuden arvo. Sama koskee myös lesken asumissuojaa. Määräaikaisen oikeuden arvo laskeaan kertomalla etuuden vuotuinen tuotto PerVL 10.3 §:n mukaisesti kahdeksan prosentin pääomitus korkokannan mukaisella kertoimella. Esimerkiksi etuuden kestäessä 10 vuotta, keskimääräinen vuotuinen tuotto kerrotaan luvulla 6,71.¹⁷⁸ On kuitenkin syytä huomioida, että mikäli PerVL 10.2 §:stä ilmenevä elinikäisen etuuden ikäkerroin on pienempi kuin PerVL 10.3 §:n mukaan määräytyvä kerroin, käytetään ikäkerrointa. Näin ollen, jos 90-vuotiaalle olisi annettu käyttöoikeus omaisuuteen 10 vuodeksi, oikeuden arvoa laskettaessa käytettäisiin kerrointa 3, eikä kerrointa 6,71.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 83

¹⁷⁸ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 159. Taulukko määräaikaisen hallintaoikeuden kerroimista löytyy myös Verohallinnon internet-sivuilta.

¹⁷⁹ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 257

Ratkaisun KHO 1966 II 636 mukaisesti vuotuinen tuotto on määritettävä etuuden todellisen vuosituoton perusteella, mutta jos todellista tuottoa ei tiedetä, joudutaan se arvioimaan. Vuotuinen tuotto tarkoittaa etuuden vuodessa tuottamaa tuloa vähennettynä TVL 29 §:n mukaisilla luonnollisilla vähennyksillä, eli tulojen hankkimisesta ja säilyttämisestä aiheutuneilla menoilla. Ratkaisussa KHO 1972 T 3070 perheyhtiön osakkeiden hallinta- ja tuotto-oikeuden vuotuinen tuotto on laskettu todellisen osingon mukaisesti. Etuuden arvo on tosin laskettu vain yhden vuoden tuoton perusteella, mitä kirjallisuudessa on kritisoitu.¹⁸⁰ Osinkotuotto pysyy harvemmin täysin taseisena, minkä vuoksi etuuden arvottaminen yhden vuoden tuoton perusteella on arpapeliä. Nykyisin verotuskäytännössä on kuitenkin vakiintunut kaavamainen käytäntö laskea vuotuiseksi tuotoksi viisi prosenttia omaisuuden arvosta. Tapauksessa KHO 1987 B 624 lesken hallintaoikeus käsitti muun muassa asuinhuoneiston, obligaatioita sekä rahatalletuksia. Vuotuiseksi tuotoksi katsottiin tällöin viisi prosenttia ja nykyisen käytännön mukaan laskennallisesta viiden prosentin vuotuisesta tuotosta poikkeamiseksi vaaditaan perusteluja. Viiden prosentin tuottoa on käytetty esimerkiksi tilanteissa, jossa oikeuden haltija maksaa itse asunnon yhtiövastikkeen. Loma-asunnoilla puolestaan on käytetty hieman matalampaa kolmen prosentin laskennallista tuottoa ja koti-irtaimiston tuotoksi on laskettu nolla prosenttia.¹⁸¹

Kun etuuden vuotuinen tulo on laskettu, se kerrotaan siis sillä vuosien määrällä, jonka etu on voimassa. Useat etuudet ovat kuitenkin elinikäisiä, ja näitä etuja koskee PerVL 10.2 §:n taulukko. Taulukosta saadaan elinikäisen etuuden saajan iän perusteella luku, jolla vuotuinen tuotto kerrotaan ja näin saadaan etuuden pääomitettu arvo. Jos testamentilla annettaisiin elinikäinen käyttöoikeus esimerkiksi 44-52-vuotiaalle henkilölle, vuositulo kerrottaisiin taulukon mukaan luvulla 11. Jos taas henkilö olisi 77-81-vuotias, kertojana olisi 5.

Kun omistajan oikeutta rajoittavalle velvoitteelle eli tässä tapauksessa käyttöoikeudelle on laskettu arvo, se vähennetään PerVL 9.3 §:n mukaisesti käyttöoikeuden

¹⁸⁰ Ks. esim. Andersson Defensor Legis 1971 s. 247, jossa kirjoittaja ehdottaa useamman vuoden keskiarvoisen tuoton sekä mahdollisuuksien mukaan myös tulevaisuuden näkymien ottamista huomioon.

¹⁸¹ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 256

alaisen omaisuuden arvosta, kun määritetään omaisuuden perintöverotusarvoa. Mikäli esimerkiksi 200 000 € arvoiseen kiinteistöön kohdistuu käyttöoikeus, jonka arvoksi määritetään 70 000 €, perintövero määrätään omistajalle 130 000 € arvosta. Kun käyttöoikeus on perintöverosta vapaa, oikeuden laskennallisen arvon verran omaisuutta jää siis perintöverotuksen ulkopuolelle.

4.5. Veroluokat

PerVL 11 §:ssä kuolinpesästä osuuksien saajat jaetaan kahteen veroluokkaan, joilla on erilaiset veroprosentit. Ensimmäiseen, matalamman veron luokkaan kuuluvat seuraavat henkilöt: *”perinnönjättäjän aviopuoliso, suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa oleva perillinen, aviopuolison suoraan alenevassa polvessa oleva perillinen sekä perinnönjättäjän kihlakumppani tai avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta annetussa laissa (26/2011) tarkoitettu avopuoliso saamansa perintökaaren 8 luvun 2 §:ssä tarkoitetun avustuksen määrään asti”*.

Avopuolisoiden yhteistalouden purkamisesta annetun lain (AvoL, 26/2011) 3 §:n mukaan avopuolisoilla tarkoitetaan

”yhteistaloudessa asuvia parisuhteen (avoliiton) osapuolia, jotka ovat asuneet yhteistaloudessa vähintään viisi vuotta tai joilla on tai on ollut yhteinen tai yhteisessä huollossa oleva lapsi. Avopuolisoksi ei kuitenkaan katsota sellaista henkilöä, joka on avioliitossa”.

AvoL:n mukainen avopuoliso ja kihlakumppani kuuluvat PerVL 11 §:n mukaan siis ensimmäiseen veroluokkaan vain PK 8:2:n nojalla saamansa avustuksen määrän osalta. Aviopuoliso, suoraan ylenevässä tai alenevassa polvessa oleva perillinen tai aviopuolison rintaperillinen puolestaan kuuluvat ensimmäiseen veroluokkaan koko saantonsa osalta.

Toiseen veroluokkaan kuuluvat kaikki muut perittävän sukulaiset sekä muut henkilöt. Jos perinnön saajaksi katsotaan esimerkiksi oikeushenkilö, tämä kuuluu toiseen veroluokkaan.¹⁸²

¹⁸² Siitä, katsotaanko saajaksi luonnollinen henkilö vai oikeushenkilö, ks. KHO 2011:44, jossa kyse sukupolvenvaihdoksen yhteydessä määrättävän lahjaveron veroluokasta.

4.6. Perintöosuudesta tehtävät vähennykset

PerVL 12 §:n mukaan perintöosuudesta voidaan tietyissä tapauksissa tehdä erityisiä vähennyksiä: puolisovähennys sekä alaikäisyysvähennys. Verotettavan perintöosuuden määrästä siis vähennetään verotuksessa kyseessä olevan vähennyksen verran ja maksettava perintövero tulee näin pienemmäksi tai saanto saattaa myös muuttua verovapaaksi.

Puolisovähennykseen on oikeutettu ”*perinnönjättäjän puoliso ja henkilö, johon 11 §:n 3 momentin mukaan sovelletaan puolisoa koskevia säännöksiä*”. Jälkimmäinen viittaa perittävän kanssa avioliitonomaisissa olosuhteissa eläneeseen henkilöön, johon sovelletaan perittävän kuolinvuodelta TVL 7.3 §:n säännöksiä. TVL 7.3 §:ssä säädetään, että puolisoita koskevia säännöksiä sovelletaan ”*avioliitonomaisissa olosuhteissa verovuonna yhteisessä taloudessa avioliittoa solmimatta jatkuvasti eläneisiin henkilöihin, jotka ovat aikaisemmin olleet keskenään avioliitossa tai joilla on tai on ollut yhteinen lapsi*”. Muu avopuoliso kuin edellä mainitut kriteerit täyttävä puoliso ei siis ole oikeutettu puolisovähennykseen, vaikka saisikin esimerkiksi avustusta PK 8:2:n nojalla. Puolisovähennyksen suuruus on 90 000 euroa.

Alaikäisyysvähennykseen puolestaan on oikeutettu PerVL 12 §:n mukaan ”*sellainen perinnönjättäjän suoraan alenevassa polvessa oleva perillinen, jolla perinnönjättäjän kuolinhetkellä lähinnä oli oikeus periä perinnönjättäjä ja joka tuolloin ei ollut täyttänyt 18 vuotta*”. Lainkohdan sanamuoto tarkoittaa siis sitä, että jos alaikäisen perinnönsaajan saannon perusteena on se, että hänen vanhempansa on luopunut perinnöstä, testamentista tai vakuutusperusteisesta saannosta, alaikäinen perinnönsaaja ei saa vähennystä edukseen. Vähennyksen voi siis saada vain silloin, jos perintösaanto tulee saajalle välittömästi perittävaltä joko suoraan sukulaissuhteen tai sijaantuloperimykseen perusteella. Jos siis esimerkiksi 16-vuotias A saa perinnön isovanhemmaltaan C:ltä sen vuoksi, että A:n vanhempi B luopuu perinnöstään, A:lla ei ole oikeutta vähennykseen. Mikäli taas saannon perusteena on sijaantuloperimys eli B on kuollut ennen C:tä, A saa vähennyksen edukseen.¹⁸³

¹⁸³ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 266

4.7. Perintöveron asteikko

Omaisuudesta maksettavan perintöveron määrä määräytyy omaisuuden verotusarvon mukaisesti PerVL 13 § ja 14 §:n perusteella. Kun perintöosuus tai sen 12 §:n mukaan laskettu jäännös jää alle 20 000 euron, saanto on verovapaa molemmissa veroluokissa. PerVL 14 §:ssä on säädetty perintöveron suuruus molemmissa veroluokissa verotettavan osuuden suuruuden perusteella.

Perintöveroa maksetaan I veroluokassa seuraavan asteikon mukaan:

Verotettavan osuuden arvo euroina	Veron vakioerä osuuden alarajan kohdalla euroina	Veroprosentti ylimenevästä osasta
20 000–40 000	100	7
40 000–60 000	1 500	10
60 000–200 000	3 500	13
200 000–1 000 000	21 700	16
1 000 000–	149 700	19

Perintöveroa maksetaan II veroluokassa seuraavan asteikon mukaan:

Verotettavan osuuden arvo euroina	Veron vakioerä osuuden alarajan kohdalla euroina	Veroprosentti ylimenevästä osasta
20 000–40 000	100	19
40 000–60 000	3 900	25
60 000–200 000	8 900	29

200 000–1 000 000	49 500	31
1 000 000–	297 500	33

4.8. Yhteinen testamenttisaanto ja verotus

PerVL 15.1 §:n mukaan ”*Jos omaisuus testamentilla tulee yhteisesti kahdelle tai useammalle henkilölle, jotka ovat erilaisessa sukulaisuussuhteessa testamentintekijään, määrätään vero sen henkilön sukulaisuuden mukaan, joka on kaukaisinta sukua. Aviopuolisoille tulleesta omaisuudesta lasketaan vero läheisempää sukua olevan henkilön mukaan*”. Kysymykseksi kuitenkin nousee se, mitä yhteinen testamenttisaanto tarkoittaa. Tarkoittaako termi määräosaista yhteisomistusta vai jaotonta yhteisomistusta? Jaoton yhteisomistus on oikeusjärjestelmässämme poikkeus ja se voi muodostua vain lakimääräisesti kuolinpesissä sekä avoimissa yhtiöissä.¹⁸⁴ Näin ollen testamentilla useammalle henkilölle annettu omaisuus omistetaan perinnönjaon jälkeen määräosin. Tästä ei kuitenkaan voida vielä päätellä sitä, katsotaanko saanto verotuksessa yhteiseksi saannoksi vai erillisiksi määräosien saannoiksi. Näin ollen testamenttia tehdessä on syytä ottaa testamenttiin selkeä lausuma siitä, onko omaisuus tarkoitettu usealle henkilölle yhteisesti vai määräosaisesti erikseen. Lausuma on tärkeä siksi, että maksettavaksi tulevan perintöveron määrä voi tietyissä tapauksissa olla selkeästi matalampi yhteisen saannon tapauksessa, kun taas joissain tapauksissa erilliset saannot tulevat verotuksen kannalta edullisemmaksi.¹⁸⁵

Esimerkiksi jos aviopuolisot A ja B, joista A on perittävän rintaperillinen, saavat 200 000 euron arvosta omaisuutta yhteisesti, siitä määrätään perintövero ensimmäisen veroluokan mukaisesti ja A:lle ja B:lle yhteisesti määrättävä vero on tällöin 21 700 euroa. Mikäli he saisivat kiinteistön erillisesti määräosina, A:lle määrättäisiin veroksi 1. veroluokan mukaisesti 8 700 euroa ja B:lle 2. veroluokan mukaisesti 20 500 euroa.¹⁸⁶ Näin ollen verotuksellisesti edullisempi vaihtoehto A:lle ja B:lle on yhteinen saanto.

¹⁸⁴ Mikkola: Yhteisomistus s. 85-86

¹⁸⁵ Kolehmainen – Råbinä: Jäämistösuunnittelu s. 114-115

¹⁸⁶ Perintöverolaskuri (<https://www.vero.fi/henkiloasiakkaat/omaisuus/perinto/perint%C3%B6verolaskuri/>)

Jos taas toiseen veroluokkaan kuuluvat C ja D saavat omaisuutta 200 000 euron arvosta yhteisesti, yhteiseksi veroksi määrätään 49 500 euroa. Erillisillä saannoilla perintöveron suuruudeksi taas tulee molemmille 20 500 euroa.¹⁸⁷ Eri veroluokkiin kuuluvien olisi siis edullisinta saada omaisuutta yhteisesti, jos he ovat avioliitossa. Muissa tapauksissa edullisinta olisi saada omaisuus erillisesti määräosin. Oikeuskäytännössä PerVL 15.1 §:n säännöstä on tulkittu verovelvolliselle ystävällisellä tavalla eli muiden kuin aviopuolisoiden osalta omaisuus on lähtökohtaisesti katsottu erillisesti määräosin saaduksi, kuten tapauksissa KHO 1970 II 594 sekä KHO 1973 II 596. Eri veroluokkiin kuuluvien aviopuolisoiden osalta puolestaan omaisuus on katsottu yhteisesti saaduksi silloinkin, kun saannon yhteisyydestä ei testamentissa ole ollut mainintaa, kuten tapauksessa KHO 1986 II 599.¹⁸⁸

PerVL 15.2 §:ssä puolestaan säädetään seuraavasti: *”Milloin omaisuus on tuleva kahdelle tai useammalle henkilölle siten, että se, sitten kuin toisen oikeus on lakanut, siirtyy toiselle, määrätään myöhemmän omaisuudensaajan suorittava vero hänen ja perinnönjättäjän välisen sukulaisuussuhteen mukaan.”* Kyseessä on siis tilanne, jossa omaisuuden saa ensin ensisaaja ja tämän oikeuden loputtua toissijaissaaja. Kyseeseen voi tulla esimerkiksi rajoitettu omistusoikeustestamentti, jossa on määritetty, että omaisuuden omistusoikeus menee ensisaajan A kuoleman jälkeen B:lle. Vaikka B:n saanto alkaa A:n kuoleman perusteella, hänen oikeutensa johtuu kuitenkin alkuperäisestä testamentista ja tulee perittävältä. Toissijaissaajan veroluokka perintöverotuksessa määräytyy siis PerVL 15.2 §:n mukaan sen perusteella, mikä hänen suhteensa alkuperäiseen perittävään oli.

4.9. Ennakkoperintö ja muut lahjat perintöverotuksessa

Ennakkoperintöä käsitellään annettaessa verotuksellisesti lahjana, joten se synnyttää lahjaverovelvollisuuden. Mikä tahansa lahja, niin täysin vastikkeeton kuin

¹⁸⁷ Perintöverolaskuri

¹⁸⁸ Oikeuskäytännöstä tarkemmin Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 272-275

lahjanluonteinen oikeustoimi voidaan katsoa myös verotuksessa ennakkoperinnöksi, kunhan perintökaaren edellytykset lahjan katsomiseksi ennakkoperinnöksi täyttyvät.¹⁸⁹

”Perintöverotusta toimitettaessa pesän varoihin on lisättävä:

1) lahja, joka perintökaaren mukaan on otettava huomioon perinnönjaossa; ja

2) muu lahja, jonka perillinen tai testamentinsaaja on saanut perinnönjättäjältä kolmen viimeisen vuoden kuluessa ennen tämän kuolemaa ja joka ei ole 19 §:n 1 tai 2 kohdan nojalla lahjaverosta vapaa.” (PerVL 16.1 §)

Ennakkoperinnöstä säädetään PK 6 luvussa, suosiolahjasta sekä testamenttiin rinnastuvasta lahjasta taas PK 7:3.3 §:ssä. Näiden lahjojen lisäksi huomioon otetaan 2 kohdan mukaisesti myös perittävältä alle kolme vuotta ennen kuolemaa saatu lahja, joka ei ole tavanomaista saajan henkilökohtaiseen käyttöön tarkoitettua koti-irtaimistoa taikka elatukseen ja koulutukseen suunnattu lahja.

”Perintöverosta vähennetään 1 momentissa tarkoitetuissa tapauksissa se lahjavero, joka aikaisemmin on suoritettu, ja se varainsiirtovero, joka on maksettu kiinteistön lainhuutoa haettaessa, jollei sitä ole aikaisemmin vähennetty lahjaverosta. Perintöveron määrän ylittävää lahjaveron osaa ei palauteta”. (PerVL 16.2 §)

Verotusta toimitettaessa suoritettu lahjavero siis vähennetään maksettavaksi tulevasta perintöverosta. Perintöveron määrän ylittävältä osalta maksettua osaa lahjaverosta ei kuitenkaan palauteta. Veron vähentäminen edellyttää luonnollisesti sitä, että vero on tosiasiallisesti maksettu. Tapauksessa KHO 2013:98 vahvistettiin, että vaikka lahjavero oli määrätty virheellisesti 1. veroluokan mukaan, perintöverotuksessa voitiin vähentää vain se määrä, jonka verovelvollinen oli suorittanut. Sanktioluontoista veronkorotusta puolestaan ei voida vähentää perintöverosta, jottei sanktio menetä vaikutustaan.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 258

¹⁹⁰ Puronen: Perintö- ja lahjaverotus s. 289

4.10. Omistajattoman tilan testamentti ja perintöverotus

Omistajattoman tilan testamentin tekeminen on yleisintä sellaisten avo- ja aviopuolisoiden keskuudessa, joilla ei ole rintaperillisiä. Avopuolisot kuuluvat edellä mainitusti oletusarvoisesti toiseen veroluokkaan, joten omistusoikeustestamentti aiheuttaisi heille selvästi aviopuolisoita suuremman perintöveroseuraamuksen. Näin ollen perintöverosta vapaa käyttöoikeus on järkevää antaa avopuolisolle. On kuitenkin syytä huomioida, että mikäli testamentilla annetaan käyttöoikeuden saajalle hyvin laaja oikeus omaisuuden hallintaan, esimerkiksi oikeus vapaasti myydä omaisuutta, voi tulla epäselvyyttä siitä, onko kyseessä vain käyttöoikeus ja näin ollen omistajattoman tilan testamentti.¹⁹¹

Käyttöoikeuden saaja saa oikeutensa perintöverosta vapaana, mutta omistusoikeuden saajan on maksettava saannostaan perintöveroa. PerVL 7 §:ssä säädetään seuraavasti:

Sellaisesta omaisuudesta, joka omistus- tai muunlaisella oikeudella tulee perilliselle tai testamentinsaajalle määrättyjen ehtojen täytyessä tahi muuten myöhemmin kuin perinnönjättäjän kuollessa, on perintövero suoritettava vasta sitten, kun omaisuus on saatu. Omaisuudesta, joka purkavin ehdoin saadaan, on vero kohta suoritettava.

Tämän perusteella pääsääntönä näyttäisi olevan, että omistajattoman tilan testamentilla saadaan lykättyä perintöveron maksuvelvollisuutta siihen asti, että omistajaton tila päättyy. Korkein hallinto-oikeus on kuitenkin linjannut ratkaisussa KHO 2000:66, että perintövero omaisuudesta tulee heti maksettavaksi omistusoikeuden saajalle, mikäli tämä on käyttöoikeuden saajan sijaisperillinen. Kyseisessä tapauksessa käyttöoikeuden sai keskinäisen testamentin tehneiden A:n ja B:n poika C, jonka tyttären D:n oli tarkoitus testamentin mukaan saada omistusoikeus vasta C:n käyttöoikeuden loputtua. KHO kuitenkin katsoi, että koska D on testamentintekijän perillinen alenevassa polvessa ja C:n sijaisperillinen, omistajaton tila siihen asti, että C kuolee, ei ole mahdollinen. Verohallinnon kannanotto noudatteleeekin vastaavissa tapauksissa tätä ohjetta:

¹⁹¹ Kolehmainen – Rabinä: Jäämistösuunnittelu s. 169

”Kun hallintaoikeustestamentin mukaisen omistusoikeuden lopullinen saaja on testamentintekijän perillinen alenevassa polvessa (lapsi, lapsenlapsi, jne) ja testamentissa on tällaisen saajan omistusoikeutta lykkäävä ehto, määrätään perintövero testamentin lykkäävästä ehdosta huolimatta sanotulle saajalle heti testamentintekijän kuoleman jälkeen. Tällöin tehdään testamentilla saadun osuuden arvosta perintö- ja lahja-verolain 10.2 §:n mukaisesti laskettu hallintaoikeusvähennys.”¹⁹²

Tilanne oli puolestaan erilainen ratkaisussa KHO 2014:141. Siinä keskinäisen käyttöoikeustestamentin olivat tehneet lapsettomat sisarukset A ja B, joista jälkeen elävä sai käyttöoikeuden kaikkeen toisen omaisuuteen. Molempien kuoltua omaisuuden omistusoikeus siirtyisi sisarusten veljen C pojan D pojalle F:lle sekä C:n pojan E kahdelle pojalle G ja H yhtä suurin osuuksin. Hallinto-oikeuden perustelujen mukaan omistajattoman tilan testamentin verotuksessa lähtökohta on se, että PerVL 7 §:n normia sovelletaan ja täten perintöverotusta ei toimiteta heti perittävän kuoleman jälkeen, vaan vasta silloin, kun omistusoikeus siirtyy käyttöoikeuden päättymisen jälkeen. Tästä poikkeuksena on tilanne, jossa omaisuuden lopullinen saaja on testamentintekijän alenevaa polvea oleva perillinen, kuten tapauksessa KHO 2000:66. Veronsaajien oikeudenvallontayksikkö perusteli valitustaan siten, että G oli testamentin tekijä A:n perillisasemassa oleva henkilö ja elossa A:n kuolinhetkellä, eikä omistajattontaa välitilaa voisi syntyä. Korkein hallinto-oikeus kuitenkin ratkaisi asian samoin kuin hallinto-oikeus.

Näin ollen voidaan todeta, että mikäli omistusoikeuden lopullinen saaja ei ole testamentintekijän perillinen suoraan alenevassa polvessa, perintöverotusta lykätään toimitettavaksi vasta ensisaajan oikeuden lakattua.¹⁹³ Tällöin veronmaksua saadaan siis lykättyä tilanteesta riippuen vuosiksi, ehkä jopa vuosikymmeniksi eteenpäin. On tosin syytä huomata, että tällöin omistajan oikeutta ei luonnollisesti enää rasita toisen henkilön käyttöoikeus, joten PerVL 10.2 §:n mukaista vähennystä verotettavasta arvosta ei tällöin voida tehdä.

¹⁹² Verohallinnon kannanotto (<https://www.vero.fi/syventavat-vero-ohjeet/kannanotot/47688/omistajattoman-tilan-testamentti-ja-tes/>)

¹⁹³ Näin myös Verohallinnon kannanotto.

5. Yhteenveto

Käyttöoikeustestamentilla voidaan jäämistösuunnittelussa saavuttaa tiettyjä etuja. Esimerkiksi siinä tapauksessa, että perittävä haluaa antaa omaisuutta lapselle, joka ei ole vielä perittävän kuollessa syntynyt, voidaan hyödyntää omistajattoman tilan testamenttia. Käyttöoikeustestamentilla yleisesti saadaan kokonaisuudessaan vähennettyä perittävän oikeudensaajien maksettavaksi tulevaa perintöverotaakkaa, sillä käyttöoikeuden pääomitetun arvon verran omaisuutta jää verottamatta. Usein verosuunnittelun kannalta paras tapa hyödyntää käyttöoikeuden perintöverottomuutta on testamentata käyttöoikeus tiettyyn omaisuuteen henkilölle, joka kuuluu toiseen veroluokkaan, mutta jolle perittävä haluaa kuitenkin jättää oikeuden omaisuuteen. Hyvä esimerkki tästä on avopuoliso. Jäämistösuunnittelussa on kuitenkin syytä muistaa, että veron minimoinnilla ei välttämättä saavuteta parasta mahdollista lopputulosta muista näkökulmista ja käyttöoikeustestamentti saattaa aiheuttaa myös haittoja.

On esimerkiksi mahdollista, että käyttöoikeuden ja omistusoikeuden erottaminen eri henkilöille aiheuttaa konflikteja heidän välillään. Omistajalla on mahdollisesti hyvin pitkänkin ajan varsin rajoitettu oikeus määrätä omaisuudesta, johon hänellä on kuitenkin omistusoikeus ja josta hän on maksanut perintöveroa, ja tämä saattaa aiheuttaa omistajassa turhautumista. Lisäksi on mahdollista, että käyttöoikeuden haltija hoi-
taa omaisuutta huolimattomasti, jolloin omistajan käyttöön tulevaisuudessa tulevan omaisuuden arvo saattaa käyttöoikeuden haltijan toiminnan vuoksi vähentyä selvästi verrattuna siihen, että omaisuutta olisi hoidettu asianmukaisesti. Tällaisia tilanteita varten on olemassa PK 12 luvun säännökset uskotun miehen määräämisestä ja muista omistajan oikeussuojakeinoista, mutta perittävän tahto lienee kuitenkin mahdollisten riitojen ennaltaehkäisy. Testamenttia laadittaessa on siis syytä ajatella tapauskohtaisesti perillisasemassa olevia henkilöitä ja mahdollista käyttöoikeuden saajaa; onko todennäköistä, että sopu säilyy heidän välillään vai seuraisiko järjestelystä enemmän haittoja kuin hyötyä perittävän oikeudensaajille. Jotta testamenttia laadittaessa tiedetään, kuka tulisi omaisuuden omistajaksi, on syytä laatia sukupuu ja perehtyä lakimääräiseen perimyksen. Lakimääräisen perimyksen lisäksi testamenttia laadittaessa kannattaa perehtyä PK 12 luvun oletussäännöksiin ja poiketa niistä selvillä

testamenttimääräyksillä tarvittaessa. Selkeät testamenttilausumat auttavat omistajan ja käyttöoikeuden haltijan välejä pysymään asiallisina.

Testamenttia laadittaessa ei myöskään välttämättä tiedetä, kuinka suuresta omaisuudesta testamentilla lopulta voidaan määrätä. Jos perittävä on kuollessaan avioliitossa ja hänellä on rintaperillisiä, testamenttausvallan laajuuteen vaikuttavat tapauksesta riippuen sekä avio-oikeus ja lesken suojaksi tarkoitetut säännökset että rintaperillisten lakiosat. Näihin vaikuttavat lisäksi mahdolliset avioehtosopimukset sekä ennakkoperinnöt ja muut perinnönjaossa huomioon otettavat lahjat.

Käyttöoikeustestamenttia on lisäksi mahdollista hyödyntää siten, että omaisuutta siirretään velkojien ulottumattomiin, sillä käyttöoikeuden alaista omaisuutta ei yleensä PK 12 luvun luovutus- ja ulosmittauskieltosäännösten vuoksi voida ulosmitata omistajan eikä käyttöoikeuden haltijan velasta. Tällöin testamentin tosin on mahdollista PK 12 luvun kriteereihin.

Käyttöoikeustestamentti on siis hyödyllinen työkalu jäämistösuunnittelussa, mutta kaikkiin tilanteisiin se ei välttämättä sovi. Tärkein lähtökohta testamentin laatimisessa on aina se, mitä testamentintekijä itse tahtoo.